

Kosztó Gyula

Kárpátalja, mint Északkeleti Hadműveleti Terület (1944)

Doktori (PhD) értekezés

2020

Kosztyó Gyula

Kárpátalja, mint Északkeleti Hadműveleti Terület története (1944)

Doktori (PhD) értekezés

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Óze Sándor DsC.

Gazdaság-, Régió- és Politikatörténeti Műhely

Műhelyvezető: Dr. Berényi István DsC.

Témavezető: Dr. Botlik József PhD.

ny. egyetemi docens

Budapest, 2020

Tartalom

Bevezetés	4
A kutatás tárgya és célja	4
A historiográfiai előzmények. A források	6
I. Fejezet. Kárpátalja közigazgatási, politikai, gazdaságföldrajzi változásai (1920–1944). Előzmények	9
II. Fejezet. Magyarország geo-, bel- és katonapolitikai helyzete (1943–1944)	23
III. Fejezet. Kárpátalja közigazgatása, mint Északkeleti Hadműveleti Terület 1944-ben	27
IV. Fejezet. Az Északkeleti Hadműveleti Terület pártpolitikai élete (1944)	37
Előzmények. A politikai élet 1939–1944 között	37
A német megszállás és a politikai élet 1944-ben az Északkeleti Hadműveleti Területen....	46
Kommunista szervezkedés az Északkeleti Hadműveleti Területen 1944-ben	62
Kommunista röplap- és partizántevékenység az Északkeleti Hadműveleti Területen	63
A pártok céljai és válasza a szociális, társadalmi jelenségekre	77
V. Fejezet. A holokauszt eseményei az Északkeleti Hadműveleti Területen	81
A kárpátaljai német megszállás kezdetétől az izrealiták „összpontosításá”-ig (március 22– április második hete)	82
A zsidók deportálásának néhány, azonnal érezhető következménye	102
Összegyűjtés és deportálás	89
VI. Fejezet. Közhangulat alakító tényezők az Északkeleti Hadműveleti Területen	105
A katonai jelenlét és hatása a mindennapokban	105
Légitámadások Kárpátalján	119
A hadműveleti kiürítés, annak híre és a közhangulat. Rémhírterjesztés, menekültkérdés. 128	
VII. Fejezet. A magyar közigazgatás utolsó hónapja Kárpátalján	140
(1944. szeptember 27.–október 27.)	140
Összefoglalás	152
Summary	154
Felhasznált levéltári források	156
Irodalomjegyzék	159
Melléletek	167

Bevezetés

A kutatás tárgya és célja

A dolgozatom tárgya Kárpátalja 1944. március 19. és október 27-e közötti története. Ez azon időszak, amikor ezt a területet 1944. április 1-től, Északkeleti Hadműveleti Területnek nevezték az országgyűlési döntést követően.¹

Munkámnak két fontos célja volt. Az első, hogy bemutassam e hét hónap esemény- és politikatörténetét a hadműveleti közigazgatásban. Eközben a politikai élet és a hétköznapi élet kölcsönhatásait, ok-okozati összefüggéseit is vizsgáltam. Ennek fontos része volt annak feltárása, hogy az egymás mellé rendelt polgári és katonai közigazgatásnak milyen volt a kapcsolata, működése, feladatmegoldó képessége. Fő célomnak azonban mégis olyan alapkérdések megválaszolását tekintettem, mint például, a német megszállás hatására változott-e a helyi politikai vezetés, ha igen, akkor az mely személyeket érintette Kárpátalja közigazgatásban. Ha személycserék kísérték a német megszállást Kárpátalján, akkor azt is fontosnak tartottam feltárni, hogy az új közigazgatási állomány miben különbözött a menesztett személyektől. Ugyancsak vizsgáltam olyan további alapkérdéseket is, hogy a magyar közigazgatás 1944-ben miként vélekedett például a háború kimeneteléről, a szociális helyzetről, miközben közeledett a Vörös Hadsereg, és egyre gyakrabban értek földet az ellenséges repülőgépekről ledobott szovjet partizánok. Az utóbbiak a lakosság közhangulatát is befolyásolták, ezért a jelenségekre adott politikai, közigazgatási intézkedésekkel is foglalkozom. Ezeket a kérdéseket elsősorban olyan források felhasználásával elemeztem, amelyeket eddig még nem tártak fel. A kutatás során elért eredményeimet, következtetéseimet dolgozatom tematikus fejezeteiben foglaltam össze. Dolgozatomat alapvetően hét nagyobb fejezetből szerkesztettem egybe.

Az első nagyobb terjedelmű fejezetben arra törekedtem, hogy mielőtt rátérnék dolgozatom érdemi részére, egy általános képet vázoljak a Kárpátalján 1918 októberétől 1944 októberéig végbement közigazgatási, politikai, gazdasági változásokról. Ezt azért tartottam fontosnak, hogy az 1944. évi eseményeket történelmi összefüggésekben vizsgáljam.

¹ A dolgozatban egyaránt használom a Kárpátalja és az Északkeleti Hadműveleti Terület kifejezéseket. Fontos megjegyezni, hogy az utóbbi megnevezés csak az 1944. április 1-ét követő eseményekre utal. Ugyanakkor – természetesen – értelmi megfelelőként is alkalmazható. Ha az előtte történekekkel együtt említtem a Kárpátalja kifejezést, akkor kizárólag az 1939. márciusi hadművelettel visszacsatolt hegyvidéki területet jelenti, miként az adott korban értelmezték. Dolgozatom bármely részén az 1938–1944 közötti időszakra vonatkozó (hegyvidéki) Kárpátalja megnevezést kell érteni, semmiképpen sem a mai Kárpátalja által határolt területet.

A második részben már Magyarországgal foglalkozom. Pontosabban annak bemutatásával, hogy a második világháborús harcok szempontjából sorsdöntőnek tekinthető 1943. évtől, 1944. március 19-ig az ország milyen főbb kül- és belpolitikai változásokon ment át, és eközben geopolitikai helyzete hogyan változott.

A következő fejezetek már önálló kutatásaimat tartalmazzák. A harmadik fejezetben azt elemeztem, hogy mit és milyen változást jelentett a vármegyei és a közigazgatási kirendeltségek működésében az Északkeleti Hadművelési Terület létrehozása. Bemutatom, hogy miként változott meg a közigazgatást végző határozatkötő, végrehajtó szervek feladata, működése a hadművelési területté való átminősítéstől.

Az ezt követő fejezet már az Északkeleti Hadművelési Terület politikai életének bemutatásával foglalkozik. A fejezet bevezető részében előzményként részletesen foglalkozom az 1938-ban, 1939-ben visszacsatolt kárpátaljai terület politikai életével. Ezen belül a politikai pártok szerveződésével 1939-től, a ruszin nemzetiségi pártok törekvéseivel, a ruszinoknak szánt autonómiával, annak sorsával, az illegális kommunista mozgalommal. Ezt követi egy alfejezet, amely röviden bemutatja a német megszállásnak Magyarország államvezetésére gyakorolt hatását, a kormányváltást, majd körültekintően feltárom a helyi politikai életben végbement változásokat. Részletesen foglalkozom a helyi pártok 1944. évi működésével, célkitűzéseivel, illetve ezek jellemzőivel, váltoásaival 1944. március 19-e előtt és után. Nagy hangsúlyt fektettem arra is, hogy bemutassam az 1938-tól kisebb-nagyobb erővel működő illegális kommunista szervezkedést a területen. Ezzel kapcsolatban az előzményekről is szólok, majd felvázolom, hogy a német megszállás hatására milyen intézkedéseket léptetett életbe a helyi magyar közigazgatás az esetlegesen földet érő szovjet partizánok ellen.

Az ötödik fejezetben a zsidó lakosság 1944. évi összegyűjtésének, majd deportálásának körülményeit vizsgálom az Északkeleti Hadművelési Területen.

A hatodik fejezetben eredeti tervem szerint az 1944-ben itt élő magyar és nemzetiségi lakosság közhangulatának a bemutatása szerepelt. A kutatás során azonban rádöbbenem, hogy ez megvalósíthatatlan mivel, ahogyan napjainkban sem, úgy a korabeli népesség közhangulatának megjelenítése sem könnyű feladat. Ennek felelevenítéséhez számos adatra lenne szükségünk,² amihez sajnos, nincsen elegendő forrás (főként visszaemlékezések), de társadalomtörténeti³ kutatási eredményekkel sem rendelkezünk. Emiatt az anyaggyűjtés, majd írás során átértékeltem a fejezet célját. A közhangulat alakulásának roppant nehéz bemutatása

² Az egyén (a közösség) politikai álláspontja, vallása, társadalmi helyzete, állapota, munkahelye, beosztása, családi helyzete, nemzetisége stb.

³ Itt elsősorban a mentalitástörténeti kutatásokra gondolok.

helyett, e fejezetben ezért olyan 1944-ben megjelenő társadalmi jelenségeket vizsgállok, amelyek egyértelműen befolyásolhatták az itt élő lakosság közhangulatát, például légitámadások, növekvő katonai jelenlét. Részletesen elemzem a közhangulatot alakító tényezőket, azok eseménytörténetét, a magyar hadműveleti közigazgatásnak azok kezelésére adott intézkedéseit és eredményességét.

Dolgozatom utolsó részében a magyar közigazgatás végnapjait elevenítettem fel. Azt az időszakot, amelyben a mindennapok teltek, mielőtt kiteljesedik a szovjet katonai megszállás és magyar közigazgatás kivonulása a trianoni ország területére.

A munka elkészítését két tényező nehezítette. Elsősorban a téma feltáratlansága miatt az esettanulmányok hiánya, másrészt viszont a források töredezettsége, rendezetlensége.

Összességében e dolgozattal Kárpátalja alapos esemény- és politikatörténetét kívántam megírni Magyarország német katonai megszállásától, Kárpátalja szovjet elfoglalásáig. Eközben vázoltam a helyi lakosság közhangulatát befolyásoló jelenségeket, és az ezzel kapcsolatban életbe léptetett magyar kormányzati intézkedéseket.

A historiográfiai előzmények. A források

A szakirodalmi munkák tekintetében elsőként Randolph L. Braham amerikai történész foglalkozott – csak említés szintjén – azzal, hogy 1944-ben Kárpátalján katonai közigazgatás létezett a holokauszttal összefüggésben.⁴ A hazai történészek közül őt követte Fedinec Csilla, aki pusztán utalást tett az előbbi 1944. évi állapotra olyan formában, hogy a különleges közigazgatási szabályokat életbe léptető miniszterelnöki rendeletet 2001-ben közreadta.⁵ Őket követte Botlik József, aki 2005-ben megjelent kötetében a hadműveleti kiürítési folyamatot elemezve külön fejezetben, feltárta az Északkeleti Hadműveleti Terület kettős polgári-katonai igazgatásának 1944 évi történetét.⁶ Brenzovics László 2010-ben megjelent munkájában csak megemlítve foglalkozott a katonai közigazgatással,⁷ hasonlóképpen, mint Fedinec Csilla 2015-ben megjelent dolgozatában.⁸ Az ukrán történetkutatásban Kárpátalja 1938–1944 közötti időszaka a kevésbé kutatott kérdések közé tartozik, amely alól egyedül az 1938–1939

⁴ Braham, Randolph L.: *A magyar holocaust*. Gondolat Kiadó, Budapest. 1990. 108. p.

⁵ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1945*. Liliium-Aurum, Dunaszerdahely, 2002. 619. p.

⁶ Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza. 2005. 197–247. p.

⁷ Brenzovics László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár. 2010.

⁸ Fedinec Csilla: *A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja*. Jaffa Kiadó, Budapest. 2015. 171–173. p.

fordulójának eseményei jelentenek kivételt. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a források döntően magyar nyelvűek, amely akadályt jelent az ukrán kutatók számára.⁹ A megjelent szakmunkákból nagyon keveset tudtuk meg a témáról, lényegében csak annyit, hogy létezett egy sajtóságos közigazgatás Kárpátalján, amelynek katonai vezetői voltak.

Dolgozatom számos új, eddig ismeretlen forrás felhasználásával mutatja be az Északkeleti Hadműveleti Terület 1944. évi politikai- és társadalmi történetét. A szükséges kútfőket öt magyarországi, és egy ukrainai (kárpátaljai) levéltárban gyűjtöttem össze.

Levéltári kutatásokat végeztem a budapesti Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban (továbbiakban MNL OL). Itt elsősorban a korabeli magyar minisztériumok azon ügyiratait elemeztem, amelyek Kárpátaljával voltak kapcsolatosak. Főként a Belügyminisztérium elnöki és általános kiadmányait tartalmazó fondokat vizsgáltam, illetve a Miniszterelnökség Kisebbségi Osztályának okiratait.

A Hadtörténelmi Levéltárban (továbbiakban HL) az Északkeleti Hadműveleti Területen 1944-ben megfordult katonai alakulatok iratait tekintettem át. Ezen kívül használtam e levéltárban őrzött tanulmánygyűjteményeket és visszaemlékezéseket, valamint Magyar Királyi Honvédezerkar, illetve Főnöke fennmaradt iratait.

A Budapest Főváros Levéltárában (továbbiakban BFL) főleg a büntetőperек anyagait vizsgáltam, míg a Politikatörténelmi Intézet Levéltárában (továbbiakban PIL) a magyar származású kommunista partizánok működésével kapcsolatos okmányokat olvastam át. A budapesti Ráday Levéltárban (továbbiakban RL) a kárpátaljai R. Vozáry Aladár politikus, munkácsi újságíró, lapszerkesztő visszaemlékezését kutattam fel, amely igen fontos forrása volt a munkámnak.

A magyarországi levéltárakban végzett forrásgyűjtés kisebb hányadát tette ki kutatásomnak. Az iratgyűjtés döntő részét a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegében (továbbiakban KTÁL) végeztem. Itt az adott korban helyileg képződött, magyar közigazgatás iratait tekintettem át. A négy történelmi vármegye közül elsősorban Ung és Ugocsa vármegyék fő-, illetve alispánjainak kiadványait elemeztem. Sajnos, a jelentős iratpusztulás miatt Máramaros fő-, illetve alispánjainak az iratai nem maradtak fent, Bereg vármegye hasonló okmányai viszont jelenleg határozatlan ideig nem kutathatók. Azokban a

⁹ Ezt tükrözi egy 2017-ban megjelent ukrán nyelvű rövid írás. A szerző a holokauszt 1944. évi kárpátaljai eseményei vázolta, de nem foglalkozott a német megszállás következtében végbemenő változások alapos és átfogó bemutatásával. Cikkének szintén hiánya, hogy magyar nyelvű forrásokat nem használt. Két-három magyarországi kutató angolra fordított tanulmányára való hivatkozáson kívül, a témában megjelent friss kutatási eredményekből semmit sem közölt. Славик, Юрій: *Шлях до Аушвіцу: Голокост на Закарпатті*. Дніпро. 2017.

megyékben, ahol az előbbi hivatalok irományai nem maradtak fent, ott a járási főszolgabírók, illetve a körjegyzőségek hozzáférhető ügyiratait vizsgáltam.

Gyűjtésem természetesen kiterjedt az Északkeleti Hadműveleti Terület hegyvidéki részére is, ahol nemzetiségi lakosság élt. Az itt működő három hivatali szerv közül kettőnek, az Ungi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség az okmánytára viszonylag épségben fennmaradt. Ez alól a Beregi Közigazgatási Kirendeltség iratai jelentenek kivételt, amely sajnós, igen töredezett formában őrződött meg.

Annak érdekében, hogy a korabeli közigazgatás által termelt iratokat forráskritikával kezeljem, a levéltári iratok gyűjtésekor nagy figyelmet fordítottam a lakossági panaszokra, levelezésekre, magán és hivatalos jellegűekre egyaránt. Szintén a forráskritika érdekében a korabeli Kárpátalján megjelent összes sajtóterméket tanulmányoztam. Mindet, amelyek 1944-ben a hadműveleti területen megjelentek.

Könyvtári kutatást a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban végeztem.

I. Fejezet

Kárpátalja közigazgatási, politikai, gazdaságföldrajzi változásai (1920–1944). Előzmények

Az első világháborút követően a Károlyi-kormány egyik fő célkitűzése volt, hogy olyan független Magyarországot hozzon létre, amelyben a nemzetiségek széleskörű önigazgatással bírnak és államalkotó tényezőként vesznek majd részt a politikában.¹⁰ Az önrendelkezési jogszabályok kidolgozására és előkészítésére Jászi Oszkár nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli minisztert bízták meg. Arra törekedett, hogy a Magyarországgal szembeni ellenséges antantpolitikát a nemzetiségekkel és a szomszédos népekkel való megegyezés révén mérsékelje, és a svájci típusú kanton-rendszert vezessen be. Bár három törvényt is elkészített a ruszinok, a németek, illetve Tótország-Slovenská Krajna önrendelkezéséről, az események előre haladtával már Jászi sem számított 1918 decemberében arra, hogy a ruténnel való megállapodás mellett bármilyen kézzelfogható eredményt is elérhet.

Ezzel egy időben a polgári forradalom budapesti győzelmének és Károlyi Mihály miniszterelnökké való kinevezésének híre Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékbe is eljutott. A népköztársaság kikiáltásának híre is elérte Kárpátalját. Ekkor már az országnak e részében is javában zajlott a helyi nemzeti tanácsok szervezése mind a magyar, mind a rutén lakosság körében. Ebben jelentős szerepe volt annak is, hogy Wilson amerikai elnök elveinek hangoztatása miatt a helyi nemzetiségi lakosság bátran és erélyesen kérte önrendelkezését. Nehezítette az egységes rutén fellépést az autonómia érdekében az, hogy a rutén lakosság 1918 végén nem volt egységes, több politikai irányvonalat követett. A magyarbarát rutén szervezkedés 1918. november 9-én Ungváron létrehozta a Magyarországi Rutének Néptanácsát. Fő célja, hogy a rutének által lakott hegyvidéki területeken olyan rutén nemzeti tanácsokat alakítsanak, amelyek kiállnak Magyarország területi sérthetlensége mellett.¹¹ Ezzel szemben alakult ki az ukrán irányzat, amely 1919. január 21-én Huszton Mihajlo Brascasjko ügyvéd által vezetett népgyűlésen kijelentette Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes és Abaúj-Torna vármegyék ruszinjainak egyesítését Nagy-Ukrajna rutén-ukrán lakosságával. Másnap, január 22-én Kijevben kimondták az Ukrán Népköztársaság és a Nyugat-Ukrán Népköztársaság egyesülését. Ezt követően az Ukrán Népköztársaság Direktóriuma nyilatkozatot adott ki az egyesülésről, mely szerint „*Uhorszka Rusz*”, Galíciával

¹⁰ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 115. p.

¹¹ A rutén lakosság cserébe, elsősorban szociális helyzetét javítását kérte a magyar államvezetéséről: azonnali földosztás, rutén nyelvű hivatalnokok kinevezése stb. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlege, Державний архів Закарпатської області. (Továbbiakban: KTÁL,) Fond 1134., op. 1., od. zb. 2., 1–35. p.

és Bukovinával együtt csatlakozott a Nyugat-Ukrán Népköztársasághoz. Azonban az egyesülés kikiáltása nem járhatott sikerrel a Dnyeper menti szovjet katonai térnyerés, és a kiégett polgárháború okozta zűrzavar miatt.¹²

A Magyar Népköztársaság 1918 decemberében Budapesten tárgyalásokat folytatott a különböző rutén politikai irányvonalat képviselőkkel. Végül a Minisztertanács december 17-én adott felhatalmazást Jászi Oszkárnak a rutén önrendelkezésről szóló törvény előkészítésére. 1918. december 25-én hatályba lépett X. számú néptörvény arról rendelkezett, hogy a Magyarországon élő rutén nemzetet saját belügyi igazgatásának, igazságszolgáltatásának, közművelődésének, vallásgyakorlásának és nyelvhasználati körében „teljes önrendelkezési jog illeti meg.” A jogszabály az autonóm terület pontos határait nem jelölte ki, de az a már említett négy vármegyére terjedt ki. A gyakorlatban azonban felemás sikereket értek el az önrendelkezést szavatoló hatósági szervek, mivel tevékenységük csaknem az egymással és a budapesti szakminisztériumokkal folytatott hatásköri kérdések tisztázására mérséklődött.¹³

Eközben súlyos szociális állapotok jellemezték Ruszka Krajnát. A rutén lakosság gazdasági és társadalmi helyzete az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés utáni fél évszázadban lényegesen nem javult. A nagy szegénységet, a megélhetési és szociális gondokat, a kivándorlást az első világháború csak tovább mélyítette. Az 1914–1915. évi cári orosz katonai betöréskor a terület harcterré vált, a hadigazdálkodás jelentős bajokat okozott a Kárpátalja élelmiszerellátásban, miközben a harcoló rutén veszteségek elérték a 12 ezer főt.¹⁴ Elmaradtak a fizetések, a hadisegélyek folyósítása pedig hónapokat késett. Ráadásul a falvakat a magukat szociáldemokratának valló, de a kommunizmus jelszavait hangoztató agitátorok serege lepte el, akik beszédekben azonnali földosztással, a vallás felszámolásának ígéretével nyugtalanságot szítottak a lakosság körében. Mindezek az okok kedvező légkört teremtettek annak, hogy 1918–1919 fordulóján forradalmi hangulat söpörjön végig a területen. Főleg a hazatérő katonaság sérelmezte családjának elszegényedését, élettára kiürülését. Támogatásukkal a lakosság büntetlen fosztogatásként, önkényes földfoglalásokkal, a magyar közigazgatással szembeni durva erőszak alkalmazásaként értelmezte és ültette gyakorlatba a Magyar Népköztársaság által kinyilvánított szabadság fogalmát.¹⁵ A rablások leggyakrabban a készletekkel jobban ellátott zsidó üzletek, boltok ellen irányultak. A fosztogató, önbíráskodó lakosságot csak azonnali,

¹² Szakál Imre: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között”. *Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919)*. „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár, 2018. 42–43. p.

¹³ Szakál I., 2018: 31. p.

¹⁴ Suslik Ádám: Az Osztrák-Magyar Monarchia rutén katonasága az első világháború időszakában (statisztikai elemzés). (Szerk.) Fedinec Csilla, Szoták Szilvia: *Változó világ–változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI*. A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Kutatói Szakkollégiumának Évkönyve. 59. p.

¹⁵ KTÁL, Fond 14., op. 10., od. zb. 126., 27. p.

kedvezményes árú gabona kiosztásával és a nemzetőrség felállításával sikerült mérsékletre bírni. Ahol ez sem volt elegendő, ott a kikerkező nemzetőrség a rend- és vagyonbiztonság megóvása miatt sortűzekre is volt példa.¹⁶ E roppant feszült légkörben érte Ruzska Krajnát 1919. március 21-én, a tanácsköztársaság kikiáltása.

A proletárdiktatúra hatására Ruzska Krajna budapesti minisztériumát, Ruszin Népbiztosságra nevezték át, miközben korábbi vezetője Szabó Orest lemondott tisztségéről. Helyét Stefán Ágoston vette át, akit a munkácsi Ruzska Krajnai Kormányzóság élén Kaminszky József helyettesített. A tanács hatalom kiépítését jelentette továbbá, hogy létrejöttek a vármegyei hatáskörrel felruházott direktóriumok, amelyek együttműködtek Ruzska Krajna budapesti és munkácsi hatóságával. Ezek a kommun végrehajtó szervei voltak, és már március 22–23-án megalakultak a négy északkeleti vármegye székhelyén. Főleg az 1919. első hónapjaiban sebtében megszervezett helyi szociáldemokrata párti csoportok tagságából.

A tanácsköztársaság működését Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben az antant csapatok támadása és a feszült közhangulat kényszerpályára helyezte. A folyamatosan zsugorodó Ruzska Krajna területén az utóbbiért a tömeges lakás- és gabonarekvirálás, valamint az egyáltalán nem ügyködő állami közellátás volt a felelős. Olaj volt a tűzre az is, hogy az immár kommunista bujtogatóvá előlépett egykori szociáldemokrata hírverők váratlan fordulattal, a lakosságot óva intették a földosztástól, az erdőhasználattól. Emiatt a földínségben szenvedő helyi lakosság végleg elpártolt a tanácsköztársaságtól. Rézben katonai célból hozták létre április 9-én a Vörös Gárdát, a kedvezőtlen lakossági hangulatváltozás „kezelése” érdekében szervezték meg április 12-én a Vörös Őrséget. Bár tény, hogy főleg a hegyvidéki rutén lakosság helyzetének a javítására április 16-án kidolgoztak egy gazdaságfejlesztési tervet, azonban ennek gyakorlati alkalmazására a cseh és román megszállás már nem hagyott elegendő időt. Emiatt a lakosság helyzete a tanácsköztársaság időszakában tulajdonképpen semmit sem javult.

A tanácsköztársaság időszaka 40 napig tartó fennállása e kárpátaljai területen sem múlt el túszedés, erőszak és halálos áldozatok nélkül. Április 21. és 23. között Munkácson főleg volt katonatisztek szervezésében ellenforradalom zajlott. Ezekben a napokban, Beregszászban is hasonló fegyveres megmozdulás történt, melyeket a tanácsköztársaság fegyveresen levert. Dolha községben április 19-én fogták el Jónás Aladárt, a járási főszolgabíró, és Beregszászon keresztül Sátoraljaújhelyre szállították, ahol április 22-én elítélték és föbe lőtték.¹⁷ Szintén április 20-án egy szatmárcsekei csendőrőrsöt pusztítottak el kikerkező vörös katonák, ahol

¹⁶ KTÁL, Fond 1134., op. 1., od. zb. 4., 3. p.

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (továbbiakban MNL OL) K 46., 605. f., II., 17. ö. e., 3. p.

Körmendy Elek és Borbély Sándor csendőröket tűzharcban agyonlőtték. Szatmárcsekén ezen a napon fogták el Papp József gátórt, akit előbb Beregszászba, majd pedig Sátoraljaújhelyre vittek. Itt április 22-én Pappot felakasztották.¹⁸ Április 24-én vöröskatonák törtek rá Buttykay Ferenc 72 éves nyugalmazott Bereg vármegyei főispánra, aki a hálósobában barikádozta be magát, és kikiáltott: „*Engem nem fogtok elhurcolni!*”. Majd elővette a pisztolyát, és föbe lőtte magát.¹⁹ Még ezen a napon 24 beregszászi befolyásos személyt hurcoltatott el a beregszászi direktórium Sátoraljaújhelyre, majd onnan Budapestre. Azzal vádoltál őket, hogy segítették az ekkor már karnyújtásnyira lévő közeledő román és cseh csapatok hadműveleteit.²⁰ Az 1919. április 16-i román és az április 26-án meginduló csehszlovák támadás következtében április 29-ig teljesen megszállás alá került a négy vármegye, vagyis Kárpátalja területe, amivel új korszak vette kezdetét a magyar lakosság történetében.

A csehek és szlovákok 1918. október 28-án kikiáltották közös államukat a Csehszlovák Köztársaságot, amelynek november 13-án az alkotmányát is elfogadták, köztársasági elnökének pedig Tomáš G. Masarykot választották meg. Csehszlovákia – az antant hathatós támogatásával – több fronton indított támadást a rutének által is lakott kárpátaljai terület Csehszlovákiához csatolása érdekében.

Elsősorban katonai téren, már 1919. január 12-én megszállta Ungvárt és az Ung folyó völgyét. Másodsorban erélyes lobbiba kezdett 1918 őszén az amerikai ruszinok körében. Ennek eredményeként elérte, hogy 1918. november 12-én a Ruszinok Amerikai Néptanácsa Scrantonban megszavazta „*az ősi ruszin terület*” Csehszlovákiához való csatolását, széles körű autonómia ellenében. Harmadrészben pedig – a scrantoni szavazás eredményére hivatkozva – az 1919 januárjában, a Párizsban megkezdődő békekonferencián Edvard Beneš személyében mindent elkövetett a ruszinok által lakott terület megszerzésére. Beszédeiben egyebek mellett azt hangoztatta, hogy a kárpátoroszok nem akarnak a magyar uralom alatt élni, ezzel szemben föderációra szeretnének lépni Csehszlovákiával. Kárpátaljára vonatkozóan már 1919 márciusában a párizsi békekonferencián tudomásul vették a csehszlovák követeléseket, amiről Beneš Masarykot 1919. április 9-én egy nem hivatalos táviratban is tájékoztattott.²¹ Miközben zajlott a párizsi békekonferencia, és elkészültek a Magyarország új határait tartalmazó tervek, 1919. március 21-én, Magyarországon kikiáltották a tanácsköztársaságot. Ez a nem várt

¹⁸ Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL) VII. 18. d.-1919-13/6411. 2–3. p.

¹⁹ Kozma György: *A Beregmegyei Kaszinó százéves története*. Budapest, 1941. 152. p.

²⁰ MNL OL, K 46., 605. f., II., 17. ö. e., 4. p.

²¹ Vidnyánszky István: Csehszlovák diplomáciai siker. (Szerk.) Fedinec Csilla–Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 45. p.

fordulat két fontos következménnyel járt: egyrészt elhalasztódott az antant és Magyarország közötti békeszerződés aláírása. A másik: mivel a nyugati hatalmak aggódtak a kommunista eszmék magyarországi terjedése miatt, ezért nem fogták vissza a román és cseh katonai alakulatok térnyerését. Ennek következtében az 1919. április 16-án a támadó román, április 26-án a támadó cseh katonai alakulatok a békekonferencia által megállapított új magyar állam határait figyelmen kívül hagyva elfoglalták az ország jelentős területét.

A cseh katonai megszállás Kárpátalja területének 35%-ára, a román a 65%-ára terjedt ki.²² A cseh megszállást követően Masaryk köztársasági elnök azonnal beavatkozott a helyi politikai életbe. Ennek első lépéseként 1919 márciusában Ungvárra küldte a Ruszinok Amerikai Néptanácsának és egyben a csehszlovák béke delegáció tagjait. A Bereg vármegyei Galambos községben született Zsatkovics Gergelyt (Zhatkovych; Gregory, Grigorij) és Jurij Gardost (Gardosh) azzal a céllal, hogy a helyi ruszin néptanácsokat tájékoztassák a békekonferencia tárgyalásairól. Tevékenységük következtében 1919. május 8-án, Ungváron Volosin Ágoston elnökletével az ungvári, eperjesi és huszti ruszin tanácsok megalakították a Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanácsot, amely kimondta a Csehszlovákiához való „önkéntes” csatlakozást. A határozatott nagyszámú küldöttség kíséretében adták át Prágában T. G. Masaryk köztársasági elnöknek. Ezt követően az köztársasági elnök államfő 1919 augusztusában a rutén autonóm terület irányítására Gregory Zhatkovych elnökletével ideiglenes direktóriumot nevezett ki, a polgári közigazgatás megszervezésére Jan Breicha érkezett Ungvárra.²³

A csehszlovák állam tehát a helyi politikai élet és a közigazgatás szervezésébe kezdett még azt megelőzően, hogy a területet a párizsi békekonferencia jogilag, „de jure” oda ítélte volna. Erre 1919. szeptember 10-én került sor, amikor is Saint-Germain-en-Laye-ban aláírta az antant és Ausztria a békeszerződést. Ennek értelmében Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék nagyobbik része Podkarpatská Rus (ruszinul: Podkarpatszka Rusz) néven a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került, jelentős magyar nemzetiségű lakossággal. E szerződés 10–13. cikkelyében a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy a területet önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg.²⁴ Ezt az is indokolta, hogy az ország összlakosságának több mint egyharmadát a nemzeti kisebbségek alkották. A négy történelmi vármegyének a Csehszlovák Köztársasághoz csatolását az 1920. június 4-én aláírt trianoni szerződés már csak megerősítette.

²² A román katonai alakulatok kivonása Kárpátalja területéről 1920 februárjától kezdődött.

²³ Fedinec Cs., 2002: 13. p.

²⁴ Fedinec Cs., 2002: 14. p.

A prágai kormányzat Podkarpatszka Rusz számára az autonómiát nemcsak a saint-germaini szerződésben ígérte meg, hanem az 1920 februárjában elfogadott alkotmányában is. Ennek ellenére az önrendelkezésből nem lett semmi, helyette ún. zsupai rendszert²⁵ hoztak létre, már 1921-ben. Ez később olyan jellegű módosításokon ment át, amelyek inkább szolgálták a hatalom centralizálását, mintsem a nemzetiségi lakosság autonómiáját.

A csehszlovák hatóságok még a saint-germaini békeszerződés előtt, de a terület megszállása után a mindennapokat hathatósan érintő intézkedéseket hoztak. Határellenőrzést vezettek be, házkutatásokat tartottak a közrend biztosítása indokával, kötelező hűségesküt írtak elő a helyi közigazgatásban dolgozóknak. A határzár családokat választott el egymástól, gazdákat a trianoni országrészen maradt földjeiktől. A lakosság számára csak 1919. szeptember 10-e után vált egyértelművé a csehszlovák közigazgatás berendezkedése láttán, hogy tartós csehszlovák jelenléttel és az anyaországtól való elcsatolással kell számolni.²⁶

A csehszlovák hatalom gazdasági téren Podkarpatszka Rusz integrálására törekedett. Ebben az időszakban Csehszlovákia az egyik legfejlettebb országnak számított Közép-Európában, amelyet azonban regionális különbségek jellemeztek. Podkarpatszka Rusz messze fejletlenebb volt, mint a szlovák, vagy a morva területek. Ráadásul a prágai kormányzat nem is törekedett e területi, gazdasági különbségek mérséklésére például nagyberuházásokkal. Ezzel párhuzamosan az árakat mesterségesen alacsonyan tartották – egyes kutatók szerint – egyfajta gyarmati viszony kialakítása érdekében, a centrum periféria függőségi viszonyát.²⁷ Ez az állami magatartás a gazdaság ágazatai közül főleg a faiparba volt igen szembeűnő, hisz a befektetések nagyrésze is ide áramlott (az erdők 50%-a állami tulajdonban volt), ami a régió ipari húzó ágazatának számított. Amíg a kitermelt fakészletekből az értékeesebb fafajokat Csehszlovákia belső területeire szállították, addig a silányabbakat vagy Magyarországra úsztatták a Tiszán, vagy helyi fűrésztelepek dolgozták fel. A terület szén-, mészkő-, érc- és sóbányászata visszaesett 1920-tól, mivel nem volt versenyképes a Szudéta-vidékekkel, így a kitermelést alacsonyan fejlett műszaki módszerek jellemezték. Az 1929–1933. évi gazdasági válság Podkarpatszka Ruszt sem kerülte el, hatására az iparvállalatok 15%-a csődbe ment, 30%-al visszaesett a termelés a fa-vegyiüzemekben, míg a vasöntödék és fémfeldolgozók teljesen leálltak. Társadalmi következményként a 20 ezer főt foglalkoztató 92 kárpátaljai iparvállalatból

²⁵ Nagyságrendileg a vármegyének felel meg.

²⁶ Szakál Imre: „... egymásra zuhanó sűrű történések.” A csehszlovák hatalomátvétel Beregszászban az első világháborút követően. (Szerk.) Kónya Péter: *Az első világháború a Kárpátokban*. Presov, Presovi Egyetemi Kiadó, 2016. 300–304. p.

²⁷ Tokar Marian: Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés. (Szerk.) Fedinec Csilla–Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 54–55. p.

30 bezárt, a többi csökkentette a termelést. Nem volt jobb a helyzet a mezőgazdaságban sem. Azokat a termékeket, amelyek valamilyen csoda folytán az ország belső részein piacra kerültek, roppant nyomott áron vásárolták fel a helyi lakosságtól. Más termékeket pedig, amelyek konkurenciát jelenthettek – sört, a dohányt, különböző gyümölcsöket – csak Podkarpatszka Rusz területén lehetett forgalmazni. A hegyvidéki területen a húzóágazatnak számító állattenyésztést fejletlen termelési mód jellemezte, miközben a hús- és tejtermékek iránt növekedett a kereslet. A meghirdetett földreform változtatható volt a mezőgazdaságból élő lakosság szociális helyzetén, azonban az csak a csehszlovák állam és a cseh földbirtokosok érdekeit szolgálta. Az 1921-ben megkezdődő földreform főleg a Schönborn és Lónyay birtokok, 250 hektárt meghaladó részeit sajátította ki.²⁸ A földreform kísérő jelensége volt a kolonizáció a cseh és szlovák lakosság államilag támogatott betelepítése nemzetpolitikai céllal a magyar kisebbség által lakott térségbe. Bár a prágai kormányzat szerint gazdasági és szociális szempontok játszottak szerepet a főként első világháborús katonákból álló légionáriusok földhöz juttatásában és letelepítésében. A magyar községekben, azoknak azonban gazdaságélénkítő jellege erősen kétségbe vonható.²⁹ Igaz, hogy az 1929–1933. évi nagy gazdasági világválság szinte teljesen felszámolta, de ennek ellenére korszakalkotó intézkedése volt Prágának a nyolcórás munkanap, a beteg- és a társadalombiztosítás intézményének bevezetése e területen. Bár elsősorban az ideérkező cseh hivatalnokok igényeit hivatott szolgálni, ennek ellenére fejlődésként kell elkönyvelni a város- és kórházépítési programot is. A 19. század végén érezhető fellendülés után 1920 után fellendült a turizmus is, főleg a máramarosi hegyvidék. Több száz kilométer turistaút, tucatnyi turistaszálló, szálloda, sípályák létrehozása tanúskodik a komoly prágai fejlesztésekről.

Politikai tekintetben parlamenti demokrácia jellemezte Kárpátalját a csehszlovák idősorokban. Az állam liberális politikájában minden nemzetiség létrehozta saját politikai képviselőit, így a helyi, regionális (ukrán, zsidó, magyar, ruszin) politikai pártok inkább nemzetiségi alapon szerveződtek, mintsem politikai ideológiák mentén. Ezek közül a pártok közül a legjelentősebbek a ruszofil pártok voltak. Programjaikban a megígért autonómia, a nemzetiségi jogok biztosítása mellett kardoskodtak mindaddig, amíg az önrendelkezés hiánya az 1930-as években ellenséges magatartást alakított ki a prágai kormányzattal szemben. Az országos pártok közül Kárpátalján a Csehszlovák Kommunista Párt, a Csehszlovák Agrárpárt vált fokozatosan erőssé. Amíg az előbbi ellenezte, addig az utóbbi kész volt kompromisszumokra is a helyi pártokkal az autonómia ügyében, amíg azok nem társulnak

²⁸ Tokar M., 2010: 54–58. p.

²⁹ Szakál Imre: *Telepések és telepés falvak a csehszlovák Kárpátalján*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2017. 123. p.

szeparatiztikus törekvésekkel.³⁰ A Kommunista Párt a Podkarpatszka Rusz területén megrendezett négy nemzetgyűlési választás közül (1924, 1925, 1929, 1935) három alkalommal is diadalmaskodott (1924-ben 39%, 1925-ben 30,4%, 1935-ben 26%). Az Agrárpárt mindössze egyszer tudott felülkerekedni 1929-ben (29%) a kommunistákon.

A magyar politikai pártok is igen korán megszerveződtek, közvetlenül 1920 után, annak ellenére, hogy a csehszlovák hatalom a helyi magyar értelmiség megfélemlítésétől sem riadt vissza. Egy ilyen eset történt 1921. szeptember 31-én Asztély községben. Ide várták ugyanis az antant határmegállapító bizottságát, amelyre a környező falvak magyarsága három-négy ezer fős tüntetéssel készült, annak kinyilvánítása érdekében, hogy a területet csatolják vissza Magyarországhoz. A csehszlovák karhatalom a demonstrációt szétverte, a „feltételezett” szervezőket – református, görögkatolikus papokat, helyi politikusokat – pedig letartóztatott és megkínzott.³¹ Az erőszak ellenére a választásokon 1924–1935 között a szavazatok 10–11%-át tudták megszerezni a magyar pártok, ami 9–10 magyar képviselő helyet jelentett a 450 fős csehszlovák törvényhozásban. Követeléseikben általában a békeszerződésben megígért autonómia hangoztatása, a földreform és adóreform végrehajtása, a határátlépések könnyítése a szabad kereskedelem érdekében, a magyar iskola- és vallási ügyek rendezése ált. A magyar pártok közös szövetségre is kísérletet tettek (Ruszinszkoói Magyar Pártok Szövetsége), amely a gyakorlatban nem jelentett hatékony együttműködést. 1936 nyarán jött létre az Egyesült Magyar Párt, amely magába olvasztotta a még életképes Országos Keresztényszocialista Pártot és a Magyar Nemzeti Pártot. Az új formáció Podkarpatszka Ruszban a minden nemzetiség számára élhető autonómia kivívását tűzte céljául. Ennek érdekében 1938 júliusában még tárgyalásokat is kezdett Milan Hodža csehszlovák miniszterelnökkel is.³² Az autonómiából annak ellenére nem lett semmi, hogy arra részletekig kidolgozva az első Csehszlovák Köztársaság 1920 februárjában elfogadott alkotmányában is kötelezte magát.

Kárpátalján 1920–1938 között az államnyelv a csehszlovák volt. A csehszlovák nyelvtörvény 20%-os küszöböt vezetett be a kisebbségek nyelvhasználatában. Bár a csehszlovák volt az államnyelv a törvény biztosította a szabad nyelvhasználat jogát szóban-írásban egyaránt. Fontos, hogy az állam nem megengedte, hanem előírta a kisebbségi nyelvhasználatot. Ennek értelmében a nyelvtörvények szerint a ruszin nyelv Podkarpatszka

³⁰ Tokar Marian: Politikai pártok programjai és tevékenysége. (Szerk.) Fedinec Csilla–Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 67. p.

³¹ KTÁL, Fond 14., op. 10., od. zb. 126., 88–114. p.

³² Fedinec Csilla: Egyesült Magyar Párt (1936–1940). (Szerk.) Fedinec Csilla–Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 85–87. p.

Rusz egész területén használható volt, a magyar nyelvet a magyar többségű településein használhatták a hivatalokban is. A törvény ellenére a gyakorlatban számos panaszt merült fel a kisebbségi nyelvhasználatban. Ugyanis a kisebbségi nyelvhasználatot biztosító 20%-os küszöböt a járásbíróóságok területén kellett elérnie a kisebbségnek, amelyek határait a prágai kormányzat közigazgatási reformok révén többször megkísérelt úgy kijelölni, hogy kedvezőtlenül befolyásolja a kisebbségi arányokat. A ruszin nyelv használatát például a gyakorlatban az is nehezítette, hogy a tárgyalt időszakban három nyelvi irányzat létezett: ruszofil (nagyorosz), ukranofil és ruszinofil. A három irányzat egymással ellentétes módon kívánta rendezni a terület többségi lakosságának nyelvi helyzetét. Kétségtelen, hogy az ukrán nyelvi irányzat egyre erőteljesebben volt jelen főleg az oktatásban, ami a Galíciából érkezett ukrán értelmiségiek szervezőmunkája miatt ment végbe.³³

Az európai diplomácia 1938 közepétől válságban volt. Miután Adolf Hitler Németországhoz csatolta Ausztriát nem kis geopolitikai felháborodást és nyugtalanságot okozva ezzel a térségben, hamar Csehszlovákia bomlasztásához fogott. Ennek, illetve Csehszlovákia válságának első kézzelfogható eredménye lett a müncheni egyezmény (1938. szeptember 29–30.). A német Wehrmacht 1938. október 1-én megkezdte bevonulását a teljes Szudéta-vidékre.³⁴ Bár a müncheni egyezmény nem rendelkezett Podkarpatszka Rusz sorsáról, azonban egyik kiegészítő záradéka érintette a Csehszlovákiában élő magyar kisebbséget is. Eszerint jövőjükéről az érintett országoknak három hónapon belül kétoldalú tárgyalásokban kellett volna megállapodniuk. Mivel azonban az 1938. október 9–13. között lezajlott komáromi tárgyalások a csehszlovák és a magyar diplomácia között nem vezettek eredményre, a magyar fél kérésére német-olasz döntőbíróóság (az angol és francia fél távolmaradt) mondott ítéletet 1938. november 2-án a felvidéki és kárpátaljai magyarság ügyében. Az első bécsi döntés értelmében a felvidéki magyarság döntő része visszakerült Magyarországhoz. Ezen kívül Podkarpatszka Rusz területének 12%-a, nagyjából az Ungvár, Munkács, Beregszász, Feketeardó vonaltól délre lévő döntő többségében magyarok által lakott terület (vagyis teljes Kárpátalja nem). A területet a csehszlovák kormánynak 1938. november 5–10. között kellett kiürítenie és átadnia a magyar államnak, ami meg is történt.

Elsősorban a német nyomás hatására és a szudétanémet tüntetések láttán a prágai csehszlovák kormány 1938 szeptemberében tárgyalásokba bocsátkozott Podkarpatszka Rusz

³³ Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 120–135. p.

³⁴ Ormos Mária–Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás 1814–1945*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 393–399. p.

szláv politikai képviselőivel is, aminek tárgya a terület 1920-tól altatott autonómiája volt. A helyi ruszofil és ukrán politikai szereplők hosszas egyeztetései, illetve a csehszlovák kormány hozzájárulásával 1938. október 11-én, végül létrejött az első kárpátaljai autonóm kormány a ruszofil Bródy András elnökletével. Október 24-én azonban – mielőtt még érdemleges tevékenységet fejtett volna ki – Bródy képviselői mentelmi jogát felfüggesztették és visszavonták. Hamarosan letartóztatták, majd azzal a váddal, hogy Bertalan fedőnéven Magyarország javára kémkedett, bebörtönözték.³⁵ Helyébe, október 26-án Prága új miniszterelnököt nevezett ki az ukrán Volosin Ágoston személyében, aki a második kárpátaljai autonóm kormány vezetője lett. Elnökletének idejére esett az első bécsi döntés végrehajtása, illetve a terület kiürítése, az adminisztrációnak Ungvárról Husztra költöztetése. Volosin abból indult ki, hogy mivel a németek nem támogatták a magyar törekvéseket (vagyis a teljes Kárpátalja visszacsatolását) ezért biztos volt benne, hogy Podkarpatszka Rusz autonóm kormányával terveit megvalósíthatja. Megerősítette Volosint ebben az elgondolásában az is, hogy a német fél konzulátust nyitott Huszton. Így tehát, hogy a németek védelmét megszerezze Volosin egy sor a német bizalom megnyerését célzó intézkedést fogantatott: egypártrendszerrel vezetett be, betiltva minden politikai pártot, rendelettel Rahó környékén a Dömény (Dumen)-hegység közelében koncentrációs tábort állított fel (menekültek, dezertálók, rendbontók, szabotálók számára). Podkarpatszka Rusz autonóm terület törvényhozó szervének (szojm) a megalakítására 1939. február 12-én választásokat tartottak. Bár a választók 92,4%-a igennel voksolt az Ukrán Nemzeti Egyesület listájára, az öröm nem volt felhőtlen, mivel Prága kijelentette, hogy addig nem járul hozzá a sojzm összehívásához, amíg egyes minisztereket el nem távolítanak Volosinétól. Ez válsághoz vezetett Prága és Huszt között, ami leginkább a sojzm összehívásának elodázásában nyilvánult meg. Végül Volosin Ágoston miniszterelnök 1939. március 14-én kihirdette, hogy Kárpáti Ukrajna önálló és szuverén állam, majd másnapra összehívta a törvényhozó testületet, a sojmot Husztra.³⁶

Azonban Hitler Csehszlovákia teljes szétzúzására irányuló terve áthúzta Volosin és a fiatal állam számításait: 1939. március 12-én Hitler ugyanis közölte Sztójay Döme berlini magyar nagykövettel, hogy Csehszlovákia közvetlen felosztása napirenden van. Egyúttal közölte azt is, hogy Szlovákia függetlenségét el fogja ismerni, azonban Volosin kormányának

³⁵ Vehes Mikola–Tokar Marian: Az első kárpátaljai kormány tevékenysége. (Szerk.) Fedinec Csilla–Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 97. p.

³⁶ Vehes Mikola–Tokar Marian: Kárpáti Ukrajna függetlenségének kikiáltása. (Szerk.) Fedinec Csilla–Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 106. p.

24 óráig nem ad hasonló elismerést, így Magyarországnak egy napja van arra, hogy Kárpátalja hovatarozásának kérdését megoldja. Így miután 1939. március 14-én Szlovákia kikiáltotta függetlenségét, a magyar Honvédség is megindította támadását Kárpáti Ukrajna elfoglalására. Kárpátalja birtokbavétele március 18-án ért véget, és még az nap a területen magyar katonai közigazgatás lépett életbe.³⁷

Az 1938. novemberi első bécsi döntéssel és az 1939. márciusi katonai művelettel tehát két ütemben került visszacsatolásra Kárpátalja területe a revíziós törekvések sikereként a trianoni Magyarországhoz. Az 1938-as visszacsatolást eufórikus örömmel fogadta a tömbmagyarság. Munkácson a magyar lakosság hangulatát a visszacsatolást közlő rádióműsor után Vozáry Aladár helyi politikus így örökítette meg visszaemlékezésében: *„Megnémul a száj. Csak a szív dobban nagyot! A közel két évtizedes remények, vágyak, álmok e percben valóra válnak. Egy fiatal apa pár hónapos csecsemőjét kikapja a felesége kezéből. Térdre hull. A csecsemőt magasra tartva hangosan imádkozik. Egy idősebb magyar asszony, ki nem is remélte, hogy ezt még megéri, az örömtől elájul. [...] A szomorú szemek csillogókká lesznek. A húsz éven át olyan csendessé, majdnem némává lett szájak ismét hangosan szólalnak meg. A meghajlott gerinc kiegyenesedik. Ölelik, csókolják egymást a magyarok.”*³⁸ A hegyvidéki nemzetiségi lakosság vegyes érzelmekkel, többnyire tétlen szemlélőként figyelte a sokadik határváltozást.

A visszacsatolt területeken katonai közigazgatás lépett életbe, amely az első bécsi döntés által határolt síkvidéken egy hónapig,³⁹ míg a szláv lakosság által többségében lakott hegyvidéki területen csaknem négy hónapig állt fenn.⁴⁰ A magyar katonai közigazgatás tevékenysége kétértelműen ítéhető meg. Egyrészt mert a hegyvidéken – főleg a szabadcsapatosok között lévő szélsőségek miatt – a nemzetiségi lakosság kárára erőszakoskodásokat követtek el, másrészt pedig a nyomorenyhítő munkaalkalmak teremtésével és az egyszeri élelmiszersegélyek kiosztásával több száz család számára tudott némi megélhetést biztosítani a magyar katonai közigazgatás.

A katonai közigazgatást mind a síkvidéken, mind pedig a nemzetiségi, hegyvidéki területen a polgári közigazgatás követte. A magyarok által többségében lakott síkvidéki területen a korábbi vármegyerendszert szervezték újjá.⁴¹ Ezzel szemben a hegyvidéki területen

³⁷ B. Stenge Csaba: Magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben. (Szerk.) Fedinec Csilla: *Kárpáti Ukrajna. Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014. 91–117. p.

³⁸ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (továbbiakban RL) Fond C. 150., 1. doboz. Vozáry Aladár iratai. 46. p.

³⁹ 1938. november 10-től 1938. december 31-ig.

⁴⁰ 1939. március 18-tól 1939. július 7-ig.

⁴¹ Az 1938. november 2-i bécsi döntéssel visszacsatolt, Kárpátalja síkvidéki területének nemzetiségi arányai: a lakosság 86%-a magyart, 2% németet, 9% a rutént, 1% a szlovákot tartotta anyanyelvének. Ezen a területen hozták létre Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket.

nem állították vissza a történelmi vármegyerendszert, hanem ideiglenes közigazgatást hoztak létre Kárpátaljai Kormányzói Biztosság néven,⁴² abból kiindulva, hogy az autonómia hamarosan úgy is kidolgozásra kerül.

Teleki Pál miniszterelnök ugyanis nemzetiségi politikájában széleskörű autonómiával kívánta integrálni a rutén nemzetiségű lakosságot az ország szociális, gazdasági, politikai vérkeringésébe. Ezt a „szentistváni” állameszme jegyében tervezte megvalósítani, amelynek lényege abból állt, hogy Teleki szakítani kívánt az első világháború előtti időszak nemzetiségekkel szembeni erőltetett magyarosítási politikájával. Ehelyett a magyarokkal együtt élő nemzetiségekkel szemben türelmet írt elő, illetve önkormányzatot helyezett kilátásba számukra, miközben az anyanyelv teljes használatát is garantálni kívánta. Teleki haladó tételket tartalmazó „szentistváni” állameszméje helyett a gyakorlatban azonban egy teljesen más nemzetiségi politika lett végül is alkalmva, amelynek okai között épp úgy ott szerepelt a magyarországi nacionalista körök ellenállása, mint a helyi magyar közigazgatás személyzetének közömbössége, felkészületlensége e kimért nemzetiségi politikához.⁴³ A rutén lakosság számára megígért autonómia közel másfél évig képezte a viták tárgyát az ország tudományos-, társadalmi életében, egészen addig, míg 1940. augusztus elején Teleki Pál miniszterelnök a tervezetett levette a napirendről és a levéltárba helyezte, főleg a Szovjetunió baljós galíciai és bukovinai terjeszkedése miatt.

Az autonómia elhalasztásának kedvezőtlen hatása volt a helyi politikai és társadalmi életre egyaránt. A ruszin politikai pártok magyarbarát része kettészakadt, a magyar kormányzathoz továbbra is hű Illiczky Sándor, Marina Gyula vezette csoportra, akik a helyi magyar közigazgatást működtették, illetve a magyar kormányzatban csalódott Bródy András vezette részre, amely 1944-ig fokozatosan a politikai élet peremére került. A visszacsatolást követően ugyanis mind a Teleki-, majd pedig a Kállay-kormány politikai elképzelése az volt, hogy a négy történelmi vármegyében a kormánypártot (Magyar Élet Pártja, MÉP), míg a hegyvidéki területen a rutén politikai pártokat „hozza helyzetbe” a kommunista- és ukrán mozgalmakkal szemben. Egyébként a kommunista mozgalmat még a csehszlovák közigazgatás, az ukránt már a magyar közigazgatás kényszerítette illegalitásba. A kárpátaljai területen egyébként nem tartottak választásokat, a Képviselőházba a terület befolyásos

⁴² Az 1939. március 14–18. között visszacsatolt Kárpátalja hegyvidéki területének nemzetiségi arányai: 9,2% a magyart, 1,4% a németet, 74,2% a rutént, 3,7% a szlovákokot tartotta anyanyelvének.

⁴³ Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998. 80–83. p.

képviselőket egyszerűen behívták. Később, 1944-ben történt jelentős változás a helyi politikai életben, Magyarország német megszállásának következményeként.

A ruszin autonómia elmaradása a helyi nemzetiségi lakosság közhangulatára jelentős mértékben rányomta kedvezőtlen hatását. A nemzetiségi lakosság az autonómia megoldatlansága miatt csalódott lett, hangulatának javítására a magyar kormányzat kezében 1940-től egyre inkább már csak a minőségi közellátás biztosítása maradt, amit azonban az ország gazdasága a fokozatosan növekvő háborús terhek miatt egyre nehezebben tudott megoldani.⁴⁴

A magyar kormányok gazdaságpolitikája a visszacsatolt kárpátaljai területeken átgondolt, racionális, hosszú távú fejlesztést irányzott elő, a terület visszaillesztésére. Ezt a folyamatot azonban az ország háborús állapotaiból következő anyagihiány, a logisztikai akadályok, illetve az 1941-ig szinte ismeretlen, tőkehiány nagymértékben behatárolta, majd pedig ellehetetlenítette. A két ütemben visszakerült kárpátaljai területeknek az ország gazdasági vérkeringésébe való visszaillesztése miatt átfogó mezőgazdasági, ipari állapotfejlesztéseket vettek tervbe. A terület nem számított ipari vidéknek az iparosok aránya 20–24% között változott. Síkvidéken a háziipar, a hegyvidéken a szövetkezetekben való háziipari termelés, illetve a faipar (a hegyvidék területének 50%-a erdő) volt a domináns. Éppen ezért a magyar kormányzatok a terület agrárjellege miatt a mezőgazdaságot igyekeztek támogatni. Ezt egyébként a roppant alacsony szinten folyó termelés is indokolta (őstermelő volt a síkvidék lakosságának 51%-a, a hegyvidék 78%-a). Míg a magyar községek a kárpátaljai síkvidéken képesek voltak önellátásra, addig a szláv lakosság a hegyes, dombos, szántófölddel rosszul ellátott hegyvidéken képtelenek voltak megtermelni saját ellátásukhoz szükséges élelmiszert. Ezt a feladatot a magyar állam látta el, 1943-ig viszonylag sikeresen. A mezőgazdaság feljavítása érdekében Budapest egyszerre több irányból is igyekezett beavatkozni a kedvező hatás elérése érdekében. Először vetőmagakciók keretei között jobb- és nagyobb terméshozamokra képes gabonavetőmagot bocsátott – 1939-ben még ingyen – kedvezményes áron a helyi parasztgazdák részére. Ezzel párhuzamosan tanfolyamokat rendezett a gazdaközönség számára, a szakmai képzettségük javításának reményében.⁴⁵ Főleg a hegyvidéki területeken talajjavítás céljából szintén ingyen műtrágyát és meszet osztottak. Előfordult kedvezményes árú mezőgazdasági gép- és eszközjuttatásokra is, igaz elenyésző

⁴⁴ Kosztyó Gyula: *Kárpátalja közigazgatása és mindennapjai a német megszállás alatt (1944. március 19.–október 27.)* Kézirat. 26. p.

⁴⁵ Kosztyó Gyula: *Iskolán kívüli népművelés Kárpátalján 1940–1944 között.* KMMI. Ungvár, 2014. 30–33. p.

mennyiségben.⁴⁶ Ezzel egy időben a magyar kormányok igyekeztek a parasztság helyzetét (főleg élelmiszerellátását) azzal is javítani, hogy kedvezményes áron új svájci szarvasmarhafajtákat osztottak ki, tenyésztési célból. A mezőgazdaságban és a faiparban munkát nem találó munkanélkülieknek ínség- és közmunka keretei között sikerült foglalkoztatást biztosítani 1943-ig. Ekkortól azonban sok minden megváltozott. Az egyre nagyobb háborús szerepvállalás a magyar kormányok fejlesztési célzatú gazdasági intézkedéseit, befektetéseit is érintették. Az általános infláció miatt az árak az egekbe szöktek főleg az élelmiszeré (átlagosan 140%-al nőtt 1940–1944 között), amit a bérek növekedése nem követett arányosan. A napszámbérek, bérek így egyre inkább kevésnek bizonyultak a létfenntartáshoz, így nőtt a munkanélküliek aránya a kárpátaljai területeken is. A magyar közigazgatás számára 1944-ben már megoldhatatlan gondot jelentettek a szállítási nehézségek, a fokozott katonai jelenlét egy-egy városban, azok élelmiszerellátása, az anyag- és élelmiszerhiány. Mindezek a szovjet megszállásig jellemzői maradt a területnek.

A második világháború harcai 1944 októberében érték el Kárpátalját, amelyet november végére vett a 4. Ukrán Front teljes mértékben birtokában.

II. Fejezet

⁴⁶ KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 874., 16. p. Lásd még, *A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara 1942. évi igazgatói jelentése*. Ungvár, 1943. 19. p.

Magyarország geo-, bel- és katonapolitikai helyzete (1943–1944)

Az 1941. október–decemberben lezajlott német támadás Moszkva elfoglalásáért kudarccal ért véget. A német hadsereg elszenvedte első nagyobb vereségét a Moszkváért folytatott harcokban. E kudarc után a német OKW⁴⁷ elhatározta, hogy 1942 első felében újabb támadást indított, azonban nem az egész keleti arcvonalon, mivel ilyen nagyszabású hadművelethez megfelelő tartalékokkal nem rendelkezett. Ezért azt tervezte, hogy a szovjet csapatok balszárnyát fogja támadni – vagyis a mai Ukrajna területén – a német Dél Hadseregcsoport arcvonalán, és elfoglalja a doni és kubáni körzeteket, a Krímet és a Kaukázust főleg az utóbbi kőolajkészletét.⁴⁸ A támadáshoz a németek szerették volna nagyobb mértékbe igénybe venni a fegyvertárs országok haderejét, mint például Magyarorszáét. Ennek érdekében érkezett Budapestre 1942. január 6-án Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter, hogy elérje a magyar politikai és katonai képviselőknél a háborúban való nagyobb magyar részvételt. Néhány nap múlva Wilhelm Keitel vezértábornagy, az OKW főnöke is megérkezett Budapestre. Az ő feladata lett a magyar katonai vezetőkkel annak a tárgyalásnak a lefolytatása, amelyen a magyar katonai szerepvállalás mértékét vitatták meg. Két napos tárgyalás után a magyar és német fél megállapodott, amelynek a 2. magyar hadsereg felállítása és frontra küldése lett az eredménye.⁴⁹ Meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar politikai, katonai vezetés egyaránt egyetértett abban, hogy 1942-ben a nagyobb magyar katonai szerepvállalást már nem lehet elodázni. Ellenkező esetben a visszakapott és a németek által beígért magyarlakta területek, valamint akár az önálló magyar államiság is a haderő is veszélybe kerülhetett, ha a szövetségi köteletségét visszautasítja Magyarország. Ebből kiindulva az 1942. januári tárgyalásokkal a magyar fél a német követelések mérséklésére törekedett.⁵⁰ A 2. magyar hadsereg 1942 áprilisától fokozatosan becsatlakozott a német támadásba⁵¹ és júliusig elérte a Don-folyót. Itt a 2. magyar hadsereg 1942 októberéig a szovjet hídfők felszámolását végezte, amely komoly mértékben igénybe vették erejét. A hídfőcsatákban kimerült magyar hadseregnek komoly veszteségeket okozott a sztálingrádi támadás után meginduló általános szovjet támadás 1943. januári 1-én. A 200 km-s frontvonalon védekező magyar hadsereget visszavonulásra készítette az 1943. január 12-én és 14-én indult szovjet támadás az urivi és

⁴⁷ Oberkommando der Wehrmacht – német véderő-főparancsnokság.

⁴⁸ (Szerk.) Fűzi Imre: *Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986. 143. p.

⁴⁹ (Szerk.) Gosztonyi Péter: *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990. 25–52. p.

⁵⁰ Szabó Péter–Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943*. Püldo Kiadó, 2003. 66. p.

⁵¹ Ez a német támadás 1942. május 8-tól tartott melynek keretei között az év végére elfoglalták az egész Krímet, Balparti-Ukrajnát kijutottak a Volgához és a Donhoz.

scsucsevi hídfőkből. A magyar hadsereg fokozatosan visszavonult, majd kivonták a frontvonalból és 1943 áprilisában hazaszállították Budapestre.⁵²

Miközben a 2. magyar hadsereg elindult a frontra miniszterelnök váltás történt a magyar kormány élén. Horthy Miklós Kormányzó menesztette Bárdossy László miniszterelnököt, helyére pedig 1942. március 9-én Kállay Miklóst nevezte ki. Kállay miniszterelnöksége idején már az első naptól kezdve a német-magyar kapcsolatok lazítására, a Nyugat elvesztett bizalmának visszaszerzésére, s belpolitikájában a további jobbrtolódás megakadályozására törekedett, valamint a haderő kímélésre. Mindezt olyan geopolitikai helyzetben, amikor Magyarországnak már alig, vagy talán egyáltalán nem volt mozgástere. Miután a megtörtént a 2. magyar hadsereg katasztrófája a Donnál, és a 6. német hadsereg vereséget szenvedett Sztálingrádnál,⁵³ szövetségesek 1942 novemberében Észak-Afrikában partra szálltak, a Kállay által képviselt politikai irányvonal – a német befolyás lazítása – megerősödött.⁵⁴ Ennek ellenére azonban a magyar belpolitikában nem értett mindenki egyet Kállayval. Nyíltan Kállay Miklós politikájával fordult szembe és foglalt állást Imrédy Béla volt miniszterelnök, aki állandó jelleggel támadta Kállayt, mert nem elég németbarát bel- és külpolitikát folytat. Emiatt Imrédyre a németek – 1943-tól főleg Edmund Veessenmayer német külügyi megbízott – egyre inkább Kállay Miklós lehetséges utódjaként kezdtek nézni.⁵⁵ Az egyre erősödő – a németek által is támogatott – magyar radikális- és szélsőjobb jelentősen nehezítette Kállay bel- és külpolitikai törekvéseit.

Az 1943 januárjában kezdett szovjet általános támadás a német Dél Hadseregcsoport ellen szinte feltartóztathatatlanul haladt előre és decemberben már elérték és át is keltek a Dnyeper-folyón. Annak érdekében, hogy a hadászati kezdeményezést a németek visszaszerezzék és a szovjet csapatok támadását lassítsák az OKW 1943 nyarán nagyszabású támadó hadműveletet tervezett Kurszk környékén. A németek által 1943. július 5-én megindított támadása azonban hamar összeomlott, amit a Prohorovka melletti óriási tankcsata német veszteségei is súlyosbítottak.⁵⁶ Ráadásul miközben a keleti fronton a Wehrmacht hátrálni kényszerült, fontos események zajlottak le az észak-afrikai hadszíntéren is. 1942 novemberében angolszász ejtőernyősök értek földet Észak-Afrikában, akik így az itt harcoló német-olasz

⁵² Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 310. p.

⁵³ Szabó Péter–Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943*. Püldo Kiadó, 2009. 91–111. p.

⁵⁴ Romsics Ignác: *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok*. Helikon Kiadó, 2017. 260. p.

⁵⁵ (Főszerk.) Ránki György: *Magyarország története 1918–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 1119. p.

⁵⁶ Szabó Péter–Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945*. Püldo Kiadó, Debrecen, 2003. 2–20. p.

egységeket két tűz közzé szorították. Miután a kétfrontos harc teljesen szétzúzta a német-olasz csapatokat, 1943 májusában Erwin Rommel német tábornok kénytelen volt az Észak-Afrikai hadszínteret feladni és elhagyni.⁵⁷ Miközben a német erők jelentős részét a kurszki csata kötötte le az angolszász csapatok partra szálltak 1943. július 10-én, Szicília szigetén, amit augusztus közepére el is foglaltak. A kialakult katonapolitikai helyzetben 1943. július 24-én az olasz nép megbuktatta Mussolinit. Pietro Badoglio marsall alakított új kormányt, aki tárgyalásokat kezdett a szövetségesekkel. 1943. szeptember 3-án a szövetségesek partra szálltak az Appennini-félszigeten is, és ugyan ezen a napon a Badoglio-kormány fegyverszünetet kötött a szövetségesekkel és október 13-án hadat üzent Németországnak. A német főparancsnokság Rómától délre vonta csapatait, ahol a front megszilárdult.⁵⁸ Ezek a fejlemények jelentős hatást gyakoroltak a magyar kormány külpolitikájára, melynek homlokterében ekkor már a Nyugat bizalmának visszaszerzése állt.

Kállay Miklós miniszterelnök külpolitikáját erősítették ezek az események, mely szerint angolszász csapatok fogják megszállni Magyarország területét. Kállay már 1942 őszén hozzálátott a nyugati hatalmakkal való titkos kapcsolatok felvételének előkészítéséhez a semleges országok magyar követségein keresztül. Ekkor a magyar cél a kapcsolatok felvételével inkább tájékozódó jellegű volt. Főleg annak a kiderítése, hogy milyen feltételekkel hajlandóak a nyugati hatalmak tárgyalásokba bocsátkozni. A magyar miniszterelnök Kállay Miklós főleg diplomatákkal, tudósokkal igyekezett csatornákat találni a szövetségesekhez. 1943 tavaszától Frey András⁵⁹ keresztül Törökországban, Gellért Andor és Szegedy-Maszák Aladáron keresztül Svédországban, Barcza Györgyön és Radvánszky Antalón keresztül Svájcban, Szent-Györgyi Alberten keresztül Törökországban épített ki kapcsolatot az angol-amerikai diplomatákkal.⁶⁰ 1943 februárjától Svájcban az amerikai Allen Dullessal⁶¹ és Royall Taylerral⁶² sikerült kapcsolatba lépni. A magyar kiugrásra a legreálisabb esély 1943 nyarán a szövetségesek júliusi szicíliai partraszállásakor, Mussolini bukásakor mutatkozott. A tárgyalásokon jelenlévő Veress László külügyminisztériumi tisztviselő az isztambuli tárgyalásokon 1943 szeptemberére megállapodásra jutott az angolokkal. Szeptember 9-én az angolok Ankarában közölték Veress Lászlóval, hogy milyen feltételek mellett hajlandóak

⁵⁷ (Szerk.) Fűzi I., 1986: 151. p.

⁵⁸ (Szerk.) Fűzi I., 1986: 154. p.

⁵⁹ A Magyar Nemzet külpolitikai munkatársa.

⁶⁰ Juhász Gyula: Két tárgyalás 1943 tavaszán (Feljegyzések Kállay Miklós 1943. április 1-i római és Horthy Miklós 1943. április 16–17-i klessheimi tárgyalásairól). *Történelmi Szemle*, 1973. 3-4. sz. 493–494. p.

⁶¹ Az amerikai Stratégiai Hírszerző Szolgálat (Office of Strategic Service – OSS) berni rezidenciájának vezetője 1942-től 1945-ig.

⁶² Amerikai pénzügyi szakember, aki 30-as években a Népszövetség pénzügyi bizottságának tanácsadója a Magyar Nemzeti Bank mellett.

fegyverszünetet kötni. A megállapodás értelmében Magyarországnak minél előbb csökkentenie kellett a Németországnak nyújtott gazdasági és katonai támogatást, s abban a pillanatban, amikor a szövetségesek megjelennek a magyar határon, szembe kell fordulni a német hadsereggel.⁶³ Veress László diplomata Kállay és a kormány felhatalmazása nélkül, de a kormány nevében elfogadta a feltétel nélküli megadást. Minden attól függött, hogy az országot az angolszászok vagy a Vörös Hadsereg éri-e el előbb? Miután a német csapatok megszállták Olaszországot, kiszabadították Mussolinit és ő 1943. szeptember 23-án kikiáltotta a Szalói Köztársaságot a szövetséges előre nyomulás pedig leállt Rómától délre, egyre inkább világosabbá vált az is, hogy a balkáni partraszállás is elmarad. Kállay külpolitikája így 1943 telétől Magyarország német megszállásáig nagyon óvatos lett, nem mert újabb tárgyalásokat megkockáztatni,⁶⁴ mert az ország német megszállásától tartott. Külpolitikájában a kivárára helyeződött a hangsúly. Arról, hogy a külön Szovjetunióval tárgyalásokba bocsátkozzon Kállay Miklós hallani sem akart.

Közben a Vörös Hadsereg fokozatosan támadásban volt a német Dél Hadseregcsoporthoz ellen. 1943 decemberében átkeltek a Dnyeperen és az Ukrán Frontok és 1944 februárjáig öt nagyobb hadművelet keretei között jelentős veszteségeket okoztak az itt védekező német ellenfélnek. E támadás eredményeként szinte egész Jobbparti Ukrajnát, a Krímet, Moldova egész területét elfoglalták és eljutottak a Kárpátok előterébe, illetve Románia határáig. A német arcvonalat így délen tulajdonképpen kettészakították, aminek az lett a következménye, hogy a német „A” és „Dél” hadseregcsoporthoz között 150-200 km-s rés keletkezett, melynek betöméséhez a németek nem rendelkeztek kellő erővel. Ezzel párhuzamosan a Vörös Hadsereg a leningrádi és a középső frontszakaszon is támadásban volt.⁶⁵

Ilyen frontesemények közepette került sor Magyarország német megszállására 1944. március 19-én. Az ország megszállásának több oka is volt.⁶⁶ Galíciában a szovjetek előretörése

⁶³ Romsics I., 2017: 260. p.

⁶⁴ Kállay tudott arról, hogy Hitler naprakész értesülésekkel rendelkezik a magyar-angol, amerikai titkos diplomáciai tanácskozásokról. Hitler már 1943. április 16–17-i klessheimi tanácskozásán rosszállását fejezte ki Horthynak Kállay titkos tárgyalásai miatt.

⁶⁵ Szabó P.,–Számvéber N., 2003: 46–51. p.

⁶⁶ 2019-ben komoly történelemszita alakult ki abban a kérdésben, hogy milyen okok vezettek Magyarország német megszállásához. A vitát Borhi László 2019. március 18-án közzölt írása robbantotta ki (A szövetségesek provokálták ki a német megszállást, nem törődve a magyar zsidókkal). Ennek lényege, hogy a szövetségesek kétarcú politikát játszottak 1944 tavaszáig Magyarországgal, mikor a magyar állam már a feltétel nélküli megadást is elfogadott volna. Ezzel tulajdonképpen az amerikai hírszerzés nehéz helyzetbe hozta a németek előtt a magyar vezetést, így provokálva ki a német megszállást, nem foglalkozva a magyarországi zsidóság sorsával. Borhi írására többen is válaszoltak, akik között az első Laczó Ferenc volt. Laczó szerint Borhi írása több helyen is ellentmondásos, azonban a leginkább abban, hogy közvetve a szövetségesekre hárítja a magyarországi zsidóság pusztulását, közvetlenül pedig az általuk kiprovokált német megszállásra. Ungváry Krisztián is vitatta Borhi állítását. Ungváry a fronton bekövetkezett kedvezőtlen eseményekkel magyarázta Magyarország német megszállását. Pontosabban azzal, hogy Hitler nem tűrhette el azt, hogy egyik szövetséges akkor legyen

miatt kialakult hézagok kitöltéséhez a magyar haderő fokozottabb igénybevétele, a németek számára fontos magyarországi szállítási útvonalak biztosítása, németbarát kormány kinevezése, ezzel a magyar kiugrási kísérlet meghiúsítása, az olasz példához hasonló átállás lehetőségét a nullára redukálása, a „zsidókérdés megoldása”. A német megszállás következtében a kinevezésre került a németbarát magyar kormány Sztójay Döme vezetésével, amely már feltétel nélkül szolgálta ki a német igényeket.⁶⁷

III. Fejezet

Kárpátalja közigazgatása, mint Északkeleti Hadműveleti Terület 1944-ben

megbízhatatlan, amikor az ellenség a Vörös Hadsereg a határaihoz ért. Harmadikként Gellért Ádám reagált, Borhi László állítására. Gellért vitatta Borhi azon állítását, hogy az 1944 márciusában Magyarországra érkező háromtagú amerikai „katonai delegáció” provokálta volna ki az ország német megszállását. Szerinte a megszállás okai nagyon sokrétűek voltak, mivel Hitler döntésében gazdasági, geo-stratégiai, közlekedéstechnikai okok játszhattak szerepet. A polémiaiban résztvevő történészek a Clio Intézet rendezésében 2019. május 28-án közönség előtt nyílt vitát tartottak, amelyen minden történész saját álláspontját védte. Minden írás hivatkozása ide és a felhasznált irodalomban is!

⁶⁷ Az 1944. március-október közötti fronteseményekkel, magyar bel- és külpolitikai eseményekkel részletesebben a politikai életről foglalkozó fejezetben, illetve a további fejezetekben foglalkozom.

Kárpátalja tehát két részletben került vissza a magyar államhoz. Az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel Csehszlovákiától visszacsatolt magyar lakta terület, amely közigazgatási értelemben ismét betagolódtott a vármegyék közzé. Az 1939. márciusi katonai akció során Magyarország fennhatósága alá került kárpátaljai területeket viszont nem sorolták vissza a Trianon előtti magyarországi vármegyék fennhatósága alá, hanem Kárpátaljai Kormányzóság⁶⁸ néven önálló közigazgatási területet hoztak létre, kilátásba helyezve a ruszin autonómia megteremtését. Vagyis az 1938–1939 és 1944 között a mai Kárpátalja közigazgatási értelemben nem képezett egységes területet: magyarlakta alföldi sávja a vármegyerendszer, a hegyvidéki ruszin terület pedig a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság joghatósága alá tartozott.⁶⁹ 1944-ben ez a két területrészt (síkvidék, hegyvidék) Északkeleti Hadműveleti Terület néven közigazgatásilag egyesítésre került egyrészt a hadműveleti kormánybiztos, illetve a Kárpáti Közigazgatási és Gazdasági Parancsnokság fennhatósága alatt. Erre azonban bonyolult bel- és geopolitikai, illetve frontesemények közepette került sor.

A hadműveleti közigazgatás létrehozását először a magyar katonai vezetés határozta el, a keleti fronton zajló sikeres szovjet előre törés miatt 1944 februárjában. A német megszállással egy időben ugyanis a keleti front déli részén, a tavaszi szovjet támadás sikeres folytatása során az 1. és 2. Ukrán Front seregei március 21-én, a német Dél Hadseregcsoporthoz három részre szakította. A 2. Ukrán Front fő erői március 24-től a német A hadsereg csoportot támadta és két nap múlva áttörte vonalát. Még ennél is erőteljesebben támadt az 1. Ukrán Front március 25–26-án. A Ternopol–Proszkurov arcvonalszakasz áttörése után megindult szovjet hadak előrenyomulása Nadvornaja, Kolomija, Kuti, Csernovci felé azt jelentette, hogy a harci események színtere a magyar határ közelébe jutott. A szovjet csapatok a téli hadjárat eredményeként a délnyugati irányban mintegy 450 km-re megközelítették a magyar határt és behatoltak Romániába. A szovjet előretöréssel az A és Dél Hadseregcsoporthoz között mintegy

⁶⁸ Kárpátaljai Kormányzói Biztosság: a Magyar Országgyűlés 1939. július 7-én hozza létre azon a többségében nemzetiségek lakta területen, amelyet a Magyar Királyi Honvédség 1939. március 14–18. között hadművelettel csatolt vissza Magyarországhoz. A ruszin Kárpátalja esetében a katonai közigazgatásról a polgári közigazgatásra történő áttérés jogi alapját a magyar törvényhozás 1939. június 22-én fogadta el az 1939. évi VI. tc. „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területek az országgal egyesítéséről” valamint az ugyanezen a napon Teleki Pál miniszterelnök által aláírt 6.200. ME. rendelettel „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről”. A 6.200. ME. számú rendelet leszögezi, hogy ideiglenesen rendezi a kárpátaljai terület közigazgatását, ami addig marad érvényben, amíg a „kárpátaljai önkormányzatról” az autonómiáról nem rendelkeznek. A létrejövő Kárpátaljai Kormányzói Biztosság élére az államfő Horthy Miklós, a miniszterelnök javaslatára nevezte ki a kormányzói biztost és a főtanácsadóját. A kormányzó jogköre megegyezett a vármegyei közigazgatás élén álló főispán jogkörével. Lásd bővebben: Fedinec Cs., 2015: 125. p.

⁶⁹ Uo. 9. p.

180-200 km-s rés keletkezett. Főleg e kedvezőtlen frontesemények miatt a rés betömése érdekében a Honvédség harcbavetése a németek számára fontos érdeké vált.⁷⁰

A Német Birodalom már 1944-ig is újabb és újabb követeléseket támasztott Magyarországgal szemben. A német vezetés számára a magyar vezetők menesztése volt a fő cél. A március 19-ei német megszállással és a március 22-én megalakult az új Sztójay-kormányral ez megvalósulni látszott. Mind a megszállás, mind a kormányváltás komoly változásokat eredményezett a legfelső politikai vezetésben. A Sztójay-kormány megtette mindazt, amit a németek és a magyarországi szélsőjobboldal követelt: feloszlatta a baloldali és a polgári pártokat, megpecsételte a zsidóság sorsát, teljesen a német érdekeknek rendelte alá a magyar gazdaságot.⁷¹

A német megszállás 1944 március végére Kárpátalján is befejeződött. A politikai szempontból feszült helyzet ellenére az év első hónapjai a hétköznapok szintjén alig hoztak változást Kárpátalján. Erre utal többek között az egyenletes és stabil terménybeszolgáltatás, illetve a viszonylag zökkenőmentes közellátás. Annak ellenére, hogy a frontvonal karnyújtásnyira volt a területtől, a helyi közigazgatásnak ekkor még sikerült az ellátást, a helyi közigazgatást és a szociális ügyek intézésének folyamatosságát biztosítani, ezzel pedig a viszonylagos nyugalmat fenntartani a lakosság körében.

Az állandósuló katonai csapatmozgások Kárpátalján együtt jártak azzal is, hogy a német és a magyar katonaság is túlkapásokat követett el a civil lakosság kárára. A rendőrségnek és csendőrségnek egyre több feladatot jelentett a megszaporodó éjszakai lövöldözések, bűnesetek felderítése. Gondot jelentett az is, hogy a nagyszámú⁷² beszállásolt katona miatt hirtelen szűkösek lettek a készletek, főként az élelmiszer árak ugrottak meg, és ennek következményeként virágzott a feketepiac. Április 15-től egy kúriai döntés értelmében a közellátási rendelkezések lakossági szidalmazása honvédelem elleni izgatásnak minősültek.⁷³ A front közvetlen hátszágának nyugalma tehát nemcsak köz-, de katonai érdek is volt 1944-ben. Ezért a politikai és a katonai vezetés is fontosnak tartotta, hogy egy olyan közigazgatást hozzanak létre, amely törekszik és képes a köznyugalom megteremtésére.

⁷⁰ Ölvedi Ignác: *Az 1. magyar hadsereg története 1944. január 6-tól október 17-ig*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989. 56–62. p.

⁷¹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 262–263. p.

⁷² 1944-ben a hadműveleti területen beszállásolt katonák száma változó volt. 1944 nyarán, a zsidók deportálása után közel 15 ezer főre apadt Beregszász a lakossága. A városnak 1000 honvédet és azok felszerelését kellett napokra elhelyezni. Október végére ez a szám több ezerre emelkedett Beregszászban, amit a későbbiekben a közhangulat alakulása fejezetben részletesen is bemutatok.

⁷³ *Az Óslakó*, 1944. április 16. 16. sz. 3. p.

Ilyen körülmények között 1944. április 12-én a Magyar Országgyűlés hadművelési területté nyilvánította többek között az Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségeket, illetve Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területét. A létrejött Északkeleti Hadművelési Területen életbe léptek az 1944. április 5-én elfogadott ún. különleges közigazgatási szabályok (1.500/1944. ME.), amelyek értelmében a polgári közigazgatás mellé a hadviselés érdekében katonai közigazgatást hoztak létre, anélkül, hogy a polgárit felszámolták volna.⁷⁴ A katonai közigazgatás igazi célját nem ismerjük, pusztán feltevésekkel rendelkezünk erről. Van olyan kutató, aki a zsidók összegyűjtésével és deportálásával kapcsolja össze. Randolph L. Braham szerint a minisztertanács kimondottan csak a zsidók deportálása miatt léptette életbe a katonai közigazgatást a kárpátaljai területeken. Szerinte: „Az első konkrét lépések közé tartozott, hogy a zsidótlanításra kiszemelt területeken különleges katonai uralmat vezettek be, és megszervezték a magyarországi zsidótlanítási központokat.”⁷⁵ Ennek ellentmondani látszik az a tény, hogy a magyar belügy és hadügy elgondolásában, már a német megszállás előtt létezett a katonai közigazgatás bevezetésének alapgondolata. 1944 februárjában felvetődött Szombathelyi Ferenc és Keresztes-Fischer Ferenc közötti tárgyaláson az, hogy a front közvetlen hátszágának számító Kárpátalján, preventív intézkedések⁷⁶ keretei között egy sajátos közigazgatást alakítsanak ki. Ők ennek szükségességét 1944 februárjában a Vörös Hadsereg közelségével tehát elsősorban hadászati és közbiztonsági okokkal indokolták.⁷⁷ Még a német megszállás előtt ezért Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök 1944. március 14-én egy részletes előadásban vázolta a Legfelső Honvédelmi Tanácsnak, hogy a kárpáti erődben milyen védelmi intézkedéseket tettek az év elejétől. Szombathely közölte, hogy ennek részeként létrehozta a katonai vezérést a polgári közigazgatással összhangban a Kárpátaljai Kormányzói Biztos mellett, a Kárpátaljai Közbiztonsági Parancsnokságát.⁷⁸ Április 12-én lényegében „átkeresztelték” a Kárpátaljai Közbiztonsági Parancsnokságot, Északkeleti

⁷⁴ Meg kell jegyezni, hogy az Északkeleti Hadművelési Terület kettős polgári és katonai közigazgatást jelentett. Tehát a polgári adminisztráció nem lett felfüggesztve, mint például 1939-ben, hanem azzal párhuzamosan került felállításra a katonai érdekérvényesítésért felelős katonai közigazgatás. Pont emiatt e kettős, egymás mellé rendelt közigazgatás működési elve hatékonyabb megoldásnak nevezhető, mint például a Kárpátalján 1939. március 18. – július 6. között bevezetett katonai közigazgatás, amelyben a polgári hatóságok működése szinte teljesen megszűnt.

⁷⁵ Braham Randolph L.: *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. I. kötet.* Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. 555. p.

⁷⁶ Ennek keretei között elhatározták, hogy mozgósítják az ungvári m. kir. 24. honvéd gyaloghadosztályt, megerősítik legénységgel a határvidéki erődítéseket, a csendőrségi és rendőrségi szervezetet, a lakosság megbízhatatlan részét pedig az ország belső részébe kívánták telepíteni.

⁷⁷ (Szerk.) Haraszti György: *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf osztály és az Állambiztonsági Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Corvina, 2007. 304. p.

⁷⁸ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL) VKF. eln. 1. oszt. 7. szn. irat. 1944. 16–19. p.

Hadműveleti Területté. Utóbbinak lehetett a következménye, hogy egy az Északkeleti Hadműveleti Területet létrehozó HM rendelet, egyik pontjában a katonai ügyvitelt feltétel nélkül alárendelte a német érdekeknek.⁷⁹ Véleményem szerint tehát tény, hogy a katonai közigazgatás alap gondolata magyar volt, amit azonban a németek a megszállást követően nem vetettek el, éppen ellenkezőleg hagyták működését, pusztán a nevét módosították. Előtérbe került, és számukra kapóra jött ez a katonai adminisztráció, ami a közigazgatási bizottságokkal, gyűlésekkel szemben centralizálta a hatalmat, jól befolyásolható polgármestereknek, gondosan kiválogatott fő- és alispánok kezébe adva a közigazgatást érintő döntési jogokat.

Így Kárpátalja területe hadműveleti területté vált, pontosabban az Északkeleti Hadműveleti Területté. Az 1944. április 5-én kelt, 1.500/1944. ME. sz. „különleges közigazgatási szabályokról” szóló rendelet az ország bármely részén bevezethető, hadműveleti területre vonatkozó különleges közigazgatás megszervezését tartalmazta. E szerint az ország valamely része csak országgyűlési rendelettel nyilvánítható hadműveleti területté. Ennek nyomán született meg 1944. április 12-én az 1.440/1944. ME. sz. rendelet, melynek *a)* pontja szerint hadműveleti területeknek minősülnek az Ungi, a Beregi és a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségek (azaz a Kárpátaljai Kormánybiztosság), továbbá Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék, illetve Ungvár város, visszamenőleges hatállyal, 1944. április 1-jétől.

A három közigazgatási kirendeltséget és a négy vármegyét magába foglaló hadműveleti terület hivatalos neve 1944. áprilisától az Északkeleti Hadműveleti Terület lett.⁸⁰ Ez a közigazgatás kettős adminisztrációt jelentett egy kormánybiztost és katonai vezetőt (Kárpáti Közigazgatási és Gazdasági parancsnok). A hadműveleti terület kormánybiztosa⁸¹ Tomcsányi Vilmos Pál, Kárpátalja kormányzói biztosa lett. Hivatalát 1944. május 4-ével vette át Vincze András nyugalmazott huszár altábornagy, miután Tomcsányi a felmentését kérte. 1944. április 16-án pedig létrejött a Kárpáti Közigazgatási és Gazdasági Parancsnokság (továbbiakban Kárpáti KGP), az Északkeleti Hadműveleti Terület katonai véleményező parancsnoksága.⁸² Első parancsnoka Álgya-Pap Zoltán⁸³ vezérőrnagy lett, aki Kárpátalja közbiztonsági parancsnoka volt, de ő csak 1944. június 1-ig volt hivatalban, utódja Fehér Géza vezérőrnagy

⁷⁹ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 412., 7. p.

⁸⁰ Használatban volt egy másik, nem hivatalos megnevezés is: „A” hadműveleti terület, ami nagyon gyakran szerepelt a hivatalos iratokban is. KTÁL, Fond 45., op. 5., od. zb. 218., 1. p.

⁸¹ Hivatalos megnevezése ezután: hadműveleti kormánybiztos.

⁸² KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 412., 4–7. p.

⁸³ A 2100/1944. számú rendelettel erre a posztra Álgya-Pap Zoltán vezérőrnagyot nevezte ki a VKF. Lásd bővebben. Botlik J., 2005: 200. p.

lett. A Kárpáti KGP központja az ungvári kormányzói palota III. emeletén működött, tehát fizikailag is a polgári közigazgatást vezető Vincze András hivatala melletti szobák egyikében.⁸⁴

Több napba telt, amíg a hadműveleti terület létrehozásáról szóló utasítás eljutott Tomcsányi Vilmos Pálhoz, a hadműveleti terület kormánybiztosához, aki azt 1944. április 18-án küldte tovább a négy vármegye alispánjához, a járások főszolgabíróihoz, illetve a polgármesterekhez.⁸⁵ Tomcsányi a küldeményhez csatolta Álgya-Pap rendeletét is, amely az egymás mellett, párhuzamosan működő polgári és katonai közigazgatás honvédelmi feladatait sorolta fel.⁸⁶

Bár az 1.440/1944. ME. sz. rendelet egyazon időpontban eljutott minden illetékes helyre, az abban foglaltak bevezetése a különböző közigazgatási egységekben más-más időpontokban történt meg. Ennek okát nem ismerjük. A vármegyei közigazgatási bizottságokat 1944. április 17-i hatállyal felszámolták,⁸⁷ az új közigazgatás bevezetésének előírásai szerint. A hadműveleti területen a vármegyék önkormányzati testületei (törvényhatósági gyűlés, törvényhatósági kisgyűlés, közigazgatási bizottság) nem működhetek tovább. A városokban ezek intézményi működésének felfüggesztése jóval később történt meg: Ungvár város területén csak 1944. május 20-án,⁸⁸ Beregszászban 1944. május 24-én.⁸⁹

1944. június 10-én a hadműveleti területre vonatkozó 1.500/1944. ME. sz. rendeletet kiegészítéssel látták el. A 2.200/1944. ME. sz. kiegészítés két pontban módosította a közigazgatási szabályozást. Az egyik módosítás az volt, hogy a hadműveleti területen a képviselőtestületi gyűlések belügyminiszteri rendeletre ismét munkához láthatnak, az 1944. június 15-én kiadott 608/1944. BM. sz. rendelet ugyanis kimondta, hogy az Északkeleti Hadműveleti Területen a képviselőtestületek ismét megkezdhetik munkájukat.⁹⁰ Ez azonban nem jelentette a különleges közigazgatás érvénytelenítését. Példának okáért Vincze András 1944. augusztus 5-én kiadott rendelete a terület kiürítéséről a különleges közigazgatási szabályokra hivatkozott.⁹¹ Tehát a különleges közigazgatásnak még ekkor is működnie kellett. Ung vármegye főispánja, Réthy-Hászlinger Ferenc 1944. augusztus 22-én szintén a különleges közigazgatásra hivatkozott egyik levelében, melyet a vármegyei számvevőséghez intézett.⁹²

⁸⁴ KTÁL, Fond 94., op. 1., od.zb. 1983., 18. p.

⁸⁵ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 412., 1. p.

⁸⁶ Uo. 4–8. p.

⁸⁷ *Bereg vármegye hivatalos lapja*, 1944. április 17. 15. sz. 1. p.; Lásd még. KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 410., 1. p.

⁸⁸ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 412., 8. p.

⁸⁹ KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 933., 58–61. p.

⁹⁰ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 375., 39–40. p.

⁹¹ *Máramaros vármegye hivatalos lapja*, 1944. augusztus 15. 17. sz. 1–2. p. Lásd még. MNL OL, K 774, 1944, 151–152. p.

⁹² KTÁL, Fond 45., op. 5., od. zb. 218., 5. p.

A különleges, kárpátaljai közigazgatás 1944-ben a polgári és katonai közigazgatás jegyeit vegyítette. Az 1.500/1944. ME. sz. rendelet négy fejezetben, a következő területeken szabályozta a hadművelési terület közigazgatásának működését: a *hadművelési kormánybiztos* feladatai, a katonai érdekérvényesítésért felelős *katonai parancsnokok* tennivalói, a hadművelési területen lévő, stratégiaiilag fontos vállalatok élére kinevezendő *hatósági gondnok, vezető* kiválasztási szempontjai, és a *szükségszerű katonai közigazgatás megszervezésére vonatkozó elvek*.

A rendelet tartalmának „különlegességét” két tényező adta. Az egyik, mint a rendelet sarkalatos pontja, a képviselőtestületi bizottságok munkájának beszüntetése volt. Az új körülmények között a törvényhatósági bizottság⁹³ és a törvényhatósági kisgyűlés⁹⁴ hatásköre a törvényhatóság első tisztviselőjére (a főispánra vagy a polgármesterre), illetve a képviselőtestület hatásköre megyei városokban a polgármesterre, nagy- és kisközségekben a főszolgabíróra szállt át. A közigazgatási bizottság⁹⁵ és albizottság⁹⁶ hatáskörét pedig a főispán vette át. Lényegében tehát a törvényhatósági bizottság határozatkötő feladata, illetve a közigazgatási bizottságok végrehajtó és ellenőrző funkciója egy személyhez – az adott közigazgatási egység vezetőjéhez került. A rendeletben használt „*polgári hatóság folytonossága*” pedig tulajdonképpen azt jelentette, hogy a közigazgatás alacsonyabb szintjén

⁹³ A törvényhatósági bizottság – a vármegyék testületi, határozatkötő szerve volt, amely az önkormányzati jogot gyakorolta. Taglétszámának 150-nél többnek, de 450-nél kevesebbnek kellett lennie. A törvényhatósági bizottság elnöke a főispán, helyettese az alispán volt. A közgyűlés hatáskörét a törvényhatóság területét, szervezetét és gazdaságát érintő kérdések véleményezése tette ki. Ezen kívül a szabályrendeleteket alkotott, beiktatta a főispánt. A törvényhatósági bizottságot évente két rendes és a szükség szerinti számban, rendkívüli közgyűlések formájában hívták össze. Lásd bővebben. Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje*. Királyi Magyar Egyetemi nyomda, Budapest, 1942. 266–277. p.

⁹⁴ Mivel a törvényhatósági bizottság tagjainak száma olyan nagy volt, hogy sűrűn nem volt összehívható, az 1929: XXX. tc. lehetővé tette egy szűkebb szerv – a törvényhatósági kisgyűlés – működését, amely tehermentesítette a törvényhatósági bizottságot. Tagjai voltak az alispán, a főjegyző, az árvaszéki elnök, a tiszti főügyész, illetve a törvényhatósági bizottság tagjai közül 16, 20 vagy 24 tag, akiknek számát a törvényhatóság szabályrendelete határozta meg. Feladata volt a közérdekű ügyekben határozat kiadása (határozati jog 1929: XXX. tc.), ugyanezen ügyekben a határozathozatal másodfokon, a törvényhatósági bizottság közgyűlése elé terjesztett ügyek előkészítése. Lásd bővebben. Magyary Z., 1942: 277–278. p.

⁹⁵ A közigazgatási bizottság legfőbb feladata az önkormányzati és közigazgatási szervek munkájának összehangolása volt, tulajdonképpen a vármegye végrehajtó testületeként. A bizottságot tíz tisztviselő és tíz választott személy alkotta. A közigazgatási bizottság nem törvényhatósági szervének, hanem önálló hatóságnak tekinthető (1876: VI. tc. 9–10. §.). A bizottság havonként legalább egy ülést tartott. Legfontosabb feladatai voltak: az egyes igazgatási ágak állapotáról szóló jelentések meghallgatása, a szükséges határozatok meghozatala, általános felügyelet és ellenőrzés, ezekben az ügyekben javaslatétel a kormánynak. Magyary Z., 1942: 288–289. p.

⁹⁶ A közigazgatási albizottság a közigazgatási bizottság egyik alegysége volt a gazdasági albizottság (négy tag), a népoktatási albizottság (hat tag), az ügyügyi albizottság (négy tag), a kisajátítási albizottság (négy tag), a telepítési albizottság (négy tag), a közegészségügyi albizottság (hat tag) és az építésügyi albizottság (négy tag) mellett. Magyary Z., 1942: 289–290. p.

lévők – jegyzők, körjegyzők, főszolgabírók, a vármegyei apparátus tagjai – a helyükön maradtak és a közigazgatási és gazdasági parancsnokokkal egyeztetve végezték munkájukat.

A másik kulcsfontosságú jellemzője a különleges szabályozásnak a polgári és a katonai közigazgatás egymás mellé rendelése volt. Erre korábban a katonai közigazgatások történetében Kárpátalján nem volt példa. A háborús körülmények ellenére nem létezett alá-fölérendeltség a két működő közigazgatás között 1944-ben.

Az Északkeleti Hadműveleti Területen bevezetett különleges közigazgatásban a hadműveleti kormánybiztos és a Kárpáti KGP vezetője kapott hangsúlyos szerepet.

Az 1.500/1944. ME. sz. rendelet értelmében a Kárpátaljai Kormányzóság kormányzói biztosából lett hadműveleti kormánybiztos immár nemcsak a Kormányzói Biztosság fölött diszponált, hanem Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék is hozzá kerültek. Feladatkörének különlegessége volt, hogy továbbra is irányítója maradt a Kárpátaljai Kormányzóság polgári szerveinek, illetve hadműveleti biztosa lett ennek a területnek és a felsorolt vármegyéknek is. A változás így elsősorban a vármegyei irányításban volt érzékelhető. Ugyanis míg korábban a vármegyét vezető főispánok a Kormányzó és az Országgyűlés felé tartoztak beszámolási kötelezettséggel, addig 1944. április 1-je után már a hadműveleti kormánybiztosnak, illetve a vele párhuzamosan működő Kárpáti KGP-nak.

A hadműveleti kormánybiztos volt a polgári közigazgatás feje. A különleges közigazgatási szabályok értelmében szinte korlátlan hatáskörrel rendelkezett, alá tartozott a hadműveleti területen működő összes állami hivatal, testület, intézmény. Kivételt képeztek a m. kir. ügyészek, illetve a m. kir. ítélőtáblák. Egyes esetekben minisztereket megillető ügyintézési hatáskört is átruházták a hadműveleti kormánybiztosra (a harcok miatti kapcsolatmegszakadás esetén honvédelmi, igazságügyi miniszteri szerepeket is betölthetett).

A hadműveleti kormánybiztos leginkább a polgári lakosság köz- és vagyonbiztonságáért felelt. Ennek érdekében például megsemmisíthette azokat a rendelkezéseket, amelyeket a helyi hatóságok vagy a katonai egységek adtak ki a közrendre vonatkozóan, és amelyek veszélyeztették a lakossági érdekeket. Továbbra is rendelkezhetett – csakúgy, mint korábban – honvédelmi kérdésekben (kiürítés, egyesületi jog, fegyver-, lőszer- és robbanóanyag-korlátozás, szeszitalok korlátozása stb.). Ezenkívül biztosítania kellett a polgári lakosság ellátását, a hadviselés érdekeit is figyelembe véve.

A hadműveleti közigazgatásban a hadviselés érdekeit elsősorban az 1944. április 16-án, Ungváron létrehozott Kárpáti Közigazgatási és Gazdasági Parancsnokság⁹⁷ és alosztályai

⁹⁷ KTÁL, Fond 47., op. 1.,od. zb. 412., 4. p.

képviselték.⁹⁸ A Kárpáti KGP struktúráját tekintve, a polgári közigazgatás beosztása szerint, amellyel létrehozott, a gyakorlatban egyfajta katonai érdekérvényesítő szervezetként funkcionált, amely a polgári államapparátus munkáját a honvédelem szempontjából véleményezte. Ugyanakkor voltak olyan feladatai is, amelyekben kizárólagos hatáskörrel rendelkezett, ilyen volt például az ellenséges ejtőernyős (partizán) elhárítás, felderítés és elfogás.

A polgári közigazgatás minden szintjén – kivéve a községeket – katonai Közigazgatási és Gazdasági, ún. KG parancsnokokat neveztek ki. A hadműveleti kormánybiztos mellett működött a hadműveleti terület legfelsőbb KG parancsnoka. Minden vármegye élén, a főispán mellett volt egy vármegyei KG parancsnok, a törvényhatósági, illetve a megyei városokban városi KG parancsnokok működtek. A szervezet legalacsonyabb szintje a járási KG parancsnokság volt, amely a főszolgabírói hivatalnál működött. Sok város esetében azonban ezt a tisztséget a város állomásparancsnoka töltötte be.

1. táblázat. Az Északkeleti Hadműveleti Terület közigazgatásának felépítése

Kárpáti KG parancsnok	Hadműveleti kormánybiztos
Vármegyei KG parancsnok	Főispán
Járási KG parancsnok	Járási főszolgabíró
Városi KG parancsnok	Polgármester

A Kárpáti KGP központját Ungváron rendezték be, a kormánybiztosi palotában. A hatékony és gyors ügyintézés érdekében a parancsnokság távbeszélő elérhetőséget kapott. A gyors reagálás érdekében összeköttetésben állt a kárpátaljai kémelhárító kirendeltséggel, a 8/1. csendőrnnyomozó alosztállyal, illetve a határvidéki rendőrkapitánysággal is.⁹⁹

⁹⁸ Alá rendelték a vármegyei, városi és járási KG parancsnokságokat.

⁹⁹ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 412., 5. p.

Feladatai bizonyos pontokban megegyeztek a hadműveleti kormánybiztos tevékenységével. A közrend fenntartása, a személy és vagyonbiztonság, a közegészségügy, a különböző korlátozások és engedélyezések esetében, valamint a sajtóval összefüggő ügyekben a két közigazgatás kötelezően konzultált egymással. Ezekben a kérdésekben a felelősségük közös volt.

A Kárpáti KGP feladatkörét pontosította a 2.11/1944. VKF. sz. rendelet,¹⁰⁰ amely legfőbb feladataiként a katonai ügyintézés elősegítését, a közrend és köznyugalom fenntartását és a lakosság ellátásának biztosítását jelölte meg. Fontos kiemelni, hogy a hatékonyság érdekében, a KG parancsnokoknak munkájuk megkezdése előtt tájékozódniuk kellett a terület lakosságának szokásairól, sajátosságairól, és kapcsolatokat kellett kiépíteniük a polgári hatóságok vezetőivel. A lakossággal való jó kapcsolat kialakítására rendelet figyelmeztetett: *„Bár Kárpátalja hdm. terület, ne felejtse el, hogy saját terület és saját állampolgáraink lakják. Ennek megfelelően a velük való bánásmód legyen megértő és emberséges és jóindulatú. Az, hogy Kárpátalja hdm. területté vált, már eddig is súlyos anyagi megterhelést jelentett a polg. lakosságra nézve [...] A lakosság a fokozott követelményeknek eddig kifogástalanul eleget tett. Igyekezünk ezt a jóindulatot megértő és jóakarátú magatartásunkkal továbbra is megőrizni.”*¹⁰¹ A katonai parancsnokoknak nemcsak a polgári hatósággal kellett szoros együttműködést kiépíteniük, hanem a területen működő vagy az oda beérkező honvédségi, csendőri és rendőrségi csapatokkal is.¹⁰² Ezekon kívül a helyi egyházakkal és közoktatásügyi intézményekkel is fel kellett vennie a kapcsolatot minden KG parancsnoknak.

Szintén fontos jellemzője volt a Kárpáti KG parancsnokságnak, hogy a létrehozó rendelete szerint feltétel nélkül alá volt rendelve a hadműveleti területen működő német parancsnokságnak és csapatoknak.¹⁰³

¹⁰⁰ A kiadás pontos időpontja nem ismert.

¹⁰¹ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 412., 5. p..

¹⁰² KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 412., 5. p.

¹⁰³ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 412., 6. p.

IV. Fejezet

Az Északkeleti Hadműveleti Terület pártpolitikai élete (1944)

Előzmények. A politikai élet 1939–1944 között

1938-tól a kárpátaljai terület politikai életét Magyarország német megszállásáig, 1944 márciusáig alapvetően három fontos tényező határozta meg: a *megoldatlan rutén autonómia* ügye következtében kialakuló politikai feszültség a magyar kormányok és a ruszin politikai elit között; az egymást váltó kormányzói biztosok politikai elgondolásai; a magyar kormányok reakciója az államot ért kül- és belpolitikai¹⁰⁴ hatásokra.

A mai Kárpátalja területe két ütemben került vissza a magyar államhoz a második világháború kitörését megelőzően. 1938 őszén az első bécsi döntés a többségében magyarok által lakott síkvidéki területrészt juttatta vissza a magyar államhoz. Majd ezt követte az 1939. márciusi katonai vállalkozás, amely a hegyvidéki, nem magyar többségű területet csatolta vissza a Magyar Királysághoz. A visszacsatolt területek nemzetiségi viszonyai alapjaiban határozták meg az 1939–1944 közötti időszak politikai berendezkedést, és a politikai élet arculatát. Ugyanis a magyarországi politikai pártok, köztük a magyar kormánypárt főként az első bécsi döntés során visszakerült Felvidék ungi, beregi és ugocsai területen, míg a rutén érdekeket képviselő politikai pártok az 1939. márciusában visszacsatolt hegyvidéki területen működtek. Természetesen voltak törekvések arra, hogy a magyar pártok a hegyvidéki, nemzetiségi területen is szervezkedjenek, de a levéltári források tanúsága szerint ezek hamar elsorvadtak.¹⁰⁵ Egy példa: 1939. július 26-án alakult meg az első Nyilaskeresztes Párt

¹⁰⁴ A magyar államot ért kül- és belpolitikai események, amelyek fontos politikai következményekkel jártak 1944 előtt Kárpátalján: a szovjet–magyar határ létrejötte 1939. szeptemberében, a német–szovjet háború kirobbanása, az illegális kommunista szervezkedés, amely 1942-ig főként helyben szerveződött, ezt követően pedig a Szovjetunióból irányították. Ezekre olykor a szélsőjobb oldali hangulatok is hatottak.

¹⁰⁵ Előzményként meg kell említeni, hogy a jobb oldali politikai pártok gyakorta meggondolatlan szervező munkát fejtettek ki a hegyvidéki területen, ami nem kedvezett a párt iránti szimpátiának. A MÉP, a NYKP-HM, de a MNSZP is gyakorta elkövette azt a hibát, hogy olyan személyeket szervezett be a párt helyi képviselőiknek, közvetlenül a visszacsatolásokat követő időszakban, olykor alapszervezeti elnökek is, akik magyarellenes tevékenységet fejtettek ki a csehszlovák időszakban. „Kétes múltjuk” ellenére azért voltak értékesek a frissen szerveződő pártoknak a hegyvidéki területen, mert rendelkeztek azzal a befolyással és azokkal az eszközökkel (kocsma, szálloda, kapcsolatok), melyek a párt népszerűsítése céljából elengedhetetlenek voltak. Ez azonban a gazdasági kalandoroknak, a párttagságtól gazdasági előnyt remélő helyi vállalkozóknak kedvezett. Emiatt az adott párt a lakosság előtt igencsak kedvezőtlen színben tűnt fel. A politizálás helyi értelmezését jól szemlélteti a számunkra egy érdekes eset. Subert István ökörműzöi szesznyakereskedőt, kocsmatulajdonost (egy befolyásos kereskedőcsalád sarját) 1941-ben szervezték be a MÉP-be, néhány hét múlva a NYKP-HM szervezését is átvette, politikai tevékenységét így a csendőrség fokozott figyelemmel kísérte. Subertet az ökörműzöi járás főszolgabírója így jellemezte: „Állítólag a Magyar Élet Pártjának volt helyi szervezője Subert István átvette a Nyilaskeresztes Párt helyi szervezését. Sem a Nyilaskeresztes, sem a Magyar Élet Pártjának nem sok követő híve van. A lakosság még mindig tartózkodik a pártokba történő belépéstől. Egyébként is mindkét párt helyi szervezője nem valami nagy

alapszervezete Ungváron és a Beregszász környéki településeken.¹⁰⁶ Innen újabb és újabb nyilas csoportok rajzottak ki, hogy tért nyerjenek a kárpátaljai magyarság körében is. Azonban eredményeik igen mérsékeltek voltak, a közösség ugyanis távolságtartó volt a szélsőséges pártokkal szemben.¹⁰⁷ A nyilasok iránti szimpátia a tömbmagyarság körében sem alakult ki 1944 előtt, annak ellenére sem, hogy a párt népszerűsítése céljából maga Szálasi Ferenc is megfordult olykor-olykor a visszacsatolt területeken.¹⁰⁸ A lakosságnak a szélsőségekkel szembeni érdektelenségük okát sajnos nem ismerjük, csak feltételezésekkel rendelkezünk. Az idegenkedés hátterében főleg az húzódnak meg, hogy a szélsőjobb (nyilasok) nem ésszerű, hasznos, közösségi érdekek mentén fogalmazta meg céljait, hanem durván, feszültséget keltően, nem titkolt antiszemita töltettel. Programja leggyakrabban abban merült ki, hogy a zsidók körében lezajlott iparrevízió elégtelenségét hangoztatta.¹⁰⁹ Ezzel szemben a MÉP¹¹⁰ olyan kérdéseket vetett fel, melyek a helyiek körében népszerűek voltak, és a társadalom szociális problémái iránt is érzékenységet mutatott. Így a MÉP alapszervezetek javaslatokat nyújtottak be a Belügyminisztériumhoz a beszolgáltatással kapcsolatban (javasolták, hogy azokat a gazdákat, akiknek a Honvédség lefoglalta a takarmánykészletét, mentesítsék a beszolgáltatási kötelezettség alól), a gyorsabb hivatali ügyintézés elérése érdekében (szorgalmazták, hogy az állampolgársági ügyek, az iparendélyek esetében hagyják meg az

köztekinthetnek örvend a lakosság előtt, így a lakosságra nem nagy befolyásuk van. [...] A megállapítás szerint a pártszervezések nem halad előre, mivel a lakosság tartózkodó magatartást tanúsít és egyébként is kevés ember van, aki a pártpolitika célkitűzéseivel tisztában lenne.” Lásd bővebben. KTÁL, Fond 1212., op. 1., od. zb. 3., 8. p. Azzal, hogy a politikai pártok megengedték maguknak ezt a fajta utánpótlást, azt érték el, hogy a helyi társadalom kiábrándult a politikai szervezetekből. Hasonló folyamat zajlott le a MMP-ban is, a síkvidéki részen. A MMP pedig megkezdte a falvakban a propaganda munkáját, a szervezkedést, azonban kompromittált személyeket igyekezett beszervezni, ami miatt sorra elsorvadtak a kezdeményezői. KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 548., 25. p.

¹⁰⁶ Ezek a pártszervezetek csak jelképes politikai szervezetek voltak. Érdemi társadalmi tevékenységet nem fejtek ki. KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 6., 1–9. p.

¹⁰⁷ Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1967. 187–203. p.

¹⁰⁸ 1943 augusztusában Szálasi Ferenc nyilaskeresztes pártvezér a nagyszőlősi szervezetnél tartott értekezletet, amelyen mindössze 25 személy vett részt. Általános témákról tartott felszólalásával nem ért el hatást, a nagyszőlősi fősztorgabíró jelentése szerint. KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 869., 24. p.

¹⁰⁹ Nagyszőlősen 1942-ben szervezkedés volt észlelhető a Nyilaskeresztes Párt részéről, aminek az volt az oka, hogy a nyilasok kevésnek tekintették az iparüzési engedélytől megfosztott zsidók arányát. Emiatt hangulatkelésbe kezdtek a zsidók ellen. KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 548., 25. p.

¹¹⁰ Magyar Élet Pártja (MÉP) 1939. március 7.– 1945. február 26. között kormányzó jobboldali párt. A MÉP társadalmi bázisát a földbirtokos rétegek, az úri középosztály különböző csoportjai, mindenekelőtt a köztisztviséget viselők, a szabadfoglalkozású értelmiségiek, a városi és falusi kispolgárság alkotta. Az 1939. május 28–29-i országgyűlési választásokon a párt elsőprő győzelmet aratott. A MÉP 1942-re egyrészt a háborúból való kiválást kereső körökre, másrészt német-, illetve nyilas-barát csoportokra szakadt. 1944-ben megalakult a Sztójay-kormány, amelyhez szövetséges partnerként az addig ellenzékben lévő szélsőjobboldali pártok, a Magyar Megújulás Pártja és a Nemzetiszocialista Párt is csatlakozott. A MÉP-et Sztójay mellett négy miniszter képviselte, köztük a németekkel évek óta bizalmi viszonyban lévő Reményi-Schneller Lajos pénzügy- és Jurcsek Béla közellátási miniszter. (Szerk.) Vida István: *Magyarországi politikai pártok lexikona 1846–2010*. Gondolat Kiadó–MTA–ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 2011. 201–203. p.

alispán döntéshozatali jogát stb.), vagy a kistérségek infrastrukturális fejlesztése ügyében.¹¹¹ A radikális jobboldal politikája iránt a lakosság érdeklődése, érezhetően a zsidók deportálása után növekedett meg, 1944-ben.

A *rutén/ruszin önrendelkezés* hangoztatása a két világháború között fontos eleme volt a magyar külpolitikának. Köztudatban tartása összefonódott a területi revízió gondolatával. Így amikor 1939 márciusában a hegyvidéki Kárpátalja teljes egészében visszakerült a magyar államhoz, a rutén képviselők Bródy András¹¹² vezetésével joggal álltak elő az autonómia iránti igényükkel. Azonban az autonómia tartalmát illetően a magyar kormány ekkor nem rendelkezett kiforrott elképzelésekkel, ami oka lett a magyar kormányzatok és Bródy közötti ellentétnek. 1939. június 30-án Bródy András, tíz társával együtt elfoglalta helyét a magyar Országgyűlés Képviselőházában,¹¹³ azonban számos magyar kormányzati intézkedést sérelmezett: például azt, hogy nem őt, hanem Perényi Zsigmondot nevezték ki kormányzói biztossá az 1939. július 7-én felálló polgári közigazgatás élére.¹¹⁴ Már magát az ideiglenes Kormányzói Biztosságot sem tartotta megfelelőnek, látva az autonómia belpolitikai vitáját. Azt sem vette jónéven, hogy a magyar kormányzat nem igyekszik megadni az általa követelt, a horvát mintán nyugvó területi autonómiát a ruténeknek.¹¹⁵ A Bródy András autonómiáról alkotott elképzeléseinek legfőbb elemei a következők voltak: a kárpátorosz nép önállósága politikai, gazdasági és szociális ügyekben; a magyar tulajdonban lévő helyi, állami ingó és ingatlan vagyon átadása az autonóm terület tulajdonába; követelte, hogy állítsanak fel Kárpátalján ruszin csendőrséget, ahol a ruszin fiatalok letölthetik katonai éveiket.¹¹⁶ Fenczik István¹¹⁷ – Bródyval ellentétben – nem kért területi autonómiát,¹¹⁸ ami egyik oka lett a kettőjük között 1944-ben is fennálló polémiának, és a rutén politika megosztottságának.

A területi autonómia 1940-ben már időszerűvé vált, a Teleki-kormány ki is dolgozta ennek részletes tervezetét, és megvalósításáról törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé. A

¹¹¹ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 347., 1–4. p.

¹¹² Bródy András (1895–1946) Kárpátalja első ruszin miniszterelnöke, cseh majd pedig a magyar parlamentben ruszin képviselő.

¹¹³ Az 1938-ban és 1939-ben visszacsatolt területek képviselőinek behívásával a magyar kormány fő célja az volt, hogy a visszaszerzett területeket, többnyire a törvényhatóságok és az egyházak képviselői, valamint kormányzati kinevezések révén, bekapcsolja a törvényhozás rendszerébe. Lásd bővebben. Püski Levente: *Társadalmi érdekképviselés a konzervativizmus. A felsőház felépítése a Horthy-korszakban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996. 23. p.

¹¹⁴ Brenzovics L., 2010: 83–84. p.

¹¹⁵ Fedinec Csilla: Érdekek hálójában. (Szerk.) Fedinec Csilla–Veghes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010. 161. p.

¹¹⁶ Lásd bővebben. (Szerk.) Dupka György–Zubánics László (szerk.): *A kivégzett, légerékben elhunyt kárpátaljai magyar képviselők. Bródy András és társainak emlékkönyve*. Szolyvai Emlékparkbizottság, Ungvár, 2017. 99–109. p. Lásd még. KTÁL, Fond 92., op. 1., od. zb. 8., 38. p.

¹¹⁷ Fenczik István (1892–1945) – miniszter, ruszin országgyűlési képviselő, radikális politikus.

¹¹⁸ KTÁL, Fond 92., op. 1., od. zb. 8., 38. p.

kormány javaslatát azonban tárgyalás nélkül levették a napirendről a türelmetlen nemzetiségpolitikai irányzat heves támadásai miatt, amelyet egyrészt a kárpátaljai magyar lakosság tiltakozása, másrészt pedig az autonómiát biztonsági okokból, a roppant feszült román-magyar viszony miatt ellenző magyar katonai vezetés elutasító állásfoglalása táplált. 1940. augusztus 5-én Teleki a tervezetet irattárba helyezte.¹¹⁹ Nem kedvezett az autonómia elérésének az sem, hogy Bródy András és a magyar kormányzat kapcsolata fokozatosan feszültté vált,¹²⁰ aminek legfőbb következménye az lett, hogy 1944-re Bródy tulajdonképpen már a politikai élet peremére került. Be kellett érnie az országgyűlési képviselőséggel, amely azonban Kárpátalja esetében semmilyen hatalmat nem jelentett, és érdemi beleszólást sem biztosított a számára.¹²¹

A helyi politikai élet szerveződését nagyban befolyásolták az 1939–1944 között kinevezett *kormányzói biztosok* politikai törekvései is. Kárpátalja hegyvidéki részén a Kormányzói Biztosság területén, Perényi Zsigmond kormánybiztos (1939. július 7.–1940. szeptember 2.) Teleki Pál miniszterelnök támogatásával arra törekedett, hogy a vidék magyar lakosságát a MÉP-be szervezzék, a különböző rutén politikai erőket pedig Bródy vezetésével egy egységes pártba tömörítsék, amely képviselni fogja az autonómiát, országos szinten pedig a kormánypárt szövetségese lesz.¹²² Teleki miniszterelnök szándéka az volt, hogy még az autonómia megadása előtt a kormányzat érdekeinek megfelelően rendezze a pártrendszert a hegyvidéki területen „egypártrendszer” kialakításával. Ezt a célt szolgálta többek között az is, hogy az elején még vonakodó Bródyt – pártjának regionális függetlenségének megőrzése mellett – a létrejövő Magyar Élet Pártjába szervezték, azonban a gyakorlatban Bródy ehhez nem tartotta magát.¹²³ Eközben a síkvidéki területen a magyarországi pártok alapszervezeteinek létrehozása 1940 elejétől lassú ütemben haladt. Ebben a folyamatban fontos mozzanat volt,

¹¹⁹ Tilkovszky Loránt: *Magyarság és nemzetiség. Nemzetiségpolitikai irányzatok Magyarországon (1919–1945)*. (Szerk.) Lackó Miklós: *Vélemények, viták a két világháború közötti Magyarországról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 351. p.

¹²⁰ A magyar Ungvári Kérelmárító Osztály állandó jelleggel figyelte Bródy András működését Kárpátalja 1939-es visszacsatolásától. Lásd bővebben. KTÁL, Fond 92., op. 1., od. zb. 8., 1–47. p.

¹²¹ Fedinec Cs., 2010(a): 161. p.

¹²² Brenzovics L., 2010: 111. p.

¹²³ Brenzovics László: *A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája*. Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közelítés*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. 100. p.

hogy 1940. március 15-én az Egyesült Magyar Párt¹²⁴ feloszlott, és beolvadt a MÉP-be,¹²⁵ ami a kormánypárt helyzetének jelentős megerősödését hozta.

Kozma Miklós kormányzói biztos (1940. szeptember 2.–1941. december 7.) viszont egy egységes kárpátaljai pártot akart alapítani, amely a rutének és a magyarok közös pártja lenne.¹²⁶ Kozma Miklósnak nagy szerepe volt abban, hogy a ruszin politikai erők megosztottak maradtak. A kormánybiztos arra törekedett, hogy Bródy Andrást helyzetbe hozza Fenczik István orosz irányzatával szemben.¹²⁷ Többek között ezt szolgálta az a kezdeményezés, hogy Kozma 1941. március 20-án, Munkácson megalakította a Kárpátaljai Bajtársak Bercsényi Szövetségét, amelynek létrehozásával Fenczik befolyását kívánta csökkenteni, a tagjai között lévő magyar szabadcsapatosok kivonásával.¹²⁸ Ugyanakkor csakhamar Kozma és Bródy kapcsolata is megromlott mikor Kozma felvetette annak lehetőségét, hogy Bródy lapjának a finanszírozását csökkenti.¹²⁹

Részben Kozma Miklós kormánybiztosságára esett az ukrán mozgalom elleni határozott magyar kormányzati fellépés. Ezt megelőzően már az 1939. március 18. és július 7-e között életbe léptetett katonai közigazgatás is követett el az ukrán érzelmű lakosság ellen atrocitásokat. Kozma Miklós kormánybiztos az ukrán politikai irányzat ellen vette fel a harcot, amelynek 1942-ben a képviselője a görögkatolikus egyház egyetlen szerzetesrendje a Bazil-rend¹³⁰ néhány tagja volt. Kozma Miklós határozottan lépett fel a szerzetesrend körében magukat ukránnak valló szerzetesek ellen, amelynek azok letartóztatása és Kárpátalja területéről kiutasításuk lett az eredménye 1942-ben. Kozma Miklós halála után azonban enyhült a helyzet, amelyben Tomcsányi Vilmos Pál kárpátaljai kormánybiztosnak és Keresztes-Fischer Ferencnek volt fontos szerepe. Tomcsányi ugyanis Keresztes-Fischernél elérte a száműzött szerzetesek visszaengedését.¹³¹ Az ukrán mozgalom és a magyar közigazgatás kapcsolata

¹²⁴ Az Egyesült Magyar Párt nemzeti konzervatív csehszlovákiai, szlovákiai, majd magyarországi parlamenti párt volt. Országos elnöke Jaross Andor, ügyvezető elnöke Esterházy János és Révay István gróf volt. Az Egyesült Magyar Párt az ellenzékhez tartozott, ugyanakkor deklarálta Csehszlovákia, illetve a Szlovák Köztársaság iránti lojalitást, hogy a magyar kisebbséget védje. Politikai célja az volt, hogy megvalósítsa Szlovákia és Kárpátalja területi autonómiáját, s létrehozza az egyes nemzetiségek – kiemelten a magyarság – önkormányzati rendszerét. Az első bécsi döntés után, 1938. november 28-án Csehszlovákiában feloszlatták a pártot, mely Magyarországon, a visszacsatolt területsávon működött tovább. 1940-ben szövetségre fűzióra lépett a Magyar Élet Pártjával. Lásd bővebben. (Szerk.) Vida I., 2011: 152–153. p.

¹²⁵ Fedinec Cs., 2010(a): 162. p.

¹²⁶ Brenzovics L., 2010: 111. p.

¹²⁷ Kozma kormánybiztos igazi szándékát ezzel kapcsolatban nem ismerjük.

¹²⁸ Brenzovics L., 2010: 111. p.

¹²⁹ KTÁL, Fond 92., op. 1., od. zb. 3., 1–2. p.

¹³⁰ Bazil-rend a görög katolikus egyház szerzetesrendje.

¹³¹ KTÁL, Fond 151., op. 24., od. zb. 374., 1–25. p. Lásd még, KTÁL, Fond 151., op. 25., od. zb. 3276., 1–3. p.

Kárpátalján a szovjet megszállásig lényegében nem változott, abban jelentős esemény nem történt.

Tomcsányi Vilmos Pál kormánybiztos alatt (1942. január 5.–1944. március 31.) a Kozma által kezdeményezett egypárt szervezési folyamat hegemonia kialakítása kudarcba fulladt. Bár Tomcsányi a politikai és társadalmi élet felpezsdítését határozta meg céljaként, ezt érdemben nem sikerült elérnie,¹³² a kárpátaljai párt nem jött létre. Közben a német-szovjet háború (1941) miatt az orosz és ukrán irányzatú politikusok talajt vesztek, és szinte megszűntek.¹³³ 1944-ig a hegyvidéki területet képviselő ruszin politikusok a kivárás álláspontjára helyezkedtek, ami miatt a várt politikai pezsgés nem indult meg.

Ezzel párhuzamosan az első bécsi döntéssel visszacsatolt, többségében magyarok által lakott síkvidéki területen – amit a vármegyerendszerbe integráltak, ennél fogva nem tartozott a kormányzói biztosok fennhatósága alá – a magyar politikai tömörülések számára kevés tér állt rendelkezésre a kormánypárt túlsúlya miatt. Ugyanis a Teleki-kormány – miután az autonómia lekerült a napirendről – úgy gondolta, hogy a politikai életet Kárpátalja hegyvidéki nemzetiségi területén a képviselők behívásával, míg a síkvidéki területen a kormánypárt (MÉP) helyzetének javításával fogja felügyelni. Szinte minden politikai tömörülés (a MÉP, a MMP,¹³⁴ a NYKP¹³⁵) a városokra fókuszált az alapszervezeti élet kiépítésekor, bár tény az alapszervezetek munkája

¹³² Brenzovics L., 2010: 166. p.

¹³³ Brenzovics L., 2004: 116. p.

¹³⁴ Magyar Megújulás Pártja (MMP) 1940. október 14.–1945. február 26. között szélsőjobboldali ellenzéki parlamenti, majd az 1944-es német megszállás idején kormánypárt. 1940. október 3-án Imrédy Béla Teleki Pál gróf miniszterelnökkel való személyes és politikai ellentétei miatt kilépett a kormánypártból, majd hamarosan követte őt tizenhét közeli híve is. Az új pártjának a MMP-nak a megalakulását Imrédy október 21-én az Országgyűlésben is hivatalosan bejelentette. Az Imrédy-párt társadalmi bázisát a keresztény városi polgárság, a szabadfoglalkozású értelmiség és a hivatalnoki kar azon rétegei képezték, amelyek érdekelve voltak a zsidótörvények által megindított „őrségváltásban” s hatalmi és gazdasági pozíciókról álmodoztak. Az 1944. márciusi német megszállás után megalakult a Sztójay-kormányban a MMP tagjai komoly pozíciókat kaptak. Imrédy lett a gazdasági csúcsminiszter, Jaross Andor a belügyminiszter, Kunder Antal a kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter. Sztójay bukása 1944 júliusában a MMP összeomlását is magával hozta, amelynek tagjai csak a nyilas puccs után aktivizálódtak. A pártot az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 februárban feloszlatta, Imrédyt és Jarost pedig halálraítélték, majd pedig kivégezték. (Szerk.) Vida I, 2011: 205–206. p.

¹³⁵ Nyilaskeresztes Párt (NYKP) 1939. március 8.–1942. február 25. szélsőjobboldali ellenzéki parlamenti politikai szervezet, Szálasi Ferenc negyedik pártja. A párt irányítását az 1940. szeptember 17-én a Csillag börtönből amnesztiával szabaduló Szálasi Ferenc október 7-én vette át. Megpróbáltak nemzetiségi csoportokat is létrehozni de nem sok sikerrel. Szálasi mindent a kezében tartott, a döntési jogot minden részletkérdésben magának tartotta fent. Fő céljuk volt a „magyar vér” védelme vagyis a Szent István-i birodalom visszaállítása, amelynek területén zsidómentes „szociális magyar munkaállapot” kívántak létrehozni. Továbbá tervbe vették a hadiipar államosítását, a zsidóság és a banktőke kiszorítását a mezőgazdaságból. 1942-ben sorozatosak voltak a párttagok bűncselekményei, akik között egyre többen voltak a köztörvényes bűnözők. 1942 folyamán néhány nyilas párttagot a Horthy István kormányzó-helyettest súlyosan rágalmozó röpiratok miatt a vezérkari főnök különbírósága többéves börtönbüntetéssel sújtotta. A pártnak anyagi és népszerűségi válsággal kellett megbirkóznia. Miután Berlin kijelentette, hogy egyértelműen a MMP-t támogatja Szálasi és helyettese Hubay Kálmán között a kapcsolat megromlott. Szálasi felszólítására Hubay és Ruzskay Jenő 1942 februárjában kilépett a pártból, és a Magyar Megújulás Pártja a Nemzetiszocialista Pártszövetséghez csatlakoztak. A pártszakadás után a NYKP 1942. február 24-től Nyilaskeresztes Párt–Hungarista Mozgalom néven működött tovább. (Szerk.) Vida I., 2011: 237–238. p.

alig volt érzékelhető. Például Munkácson 1942-ben, az év közepéig, a létrejött pártok – főként a MÉP és a NYKP – mindössze egy politikai gyűlést tartottak, 1943-ban sem többet csak kettőt.¹³⁶ Hasonlóan inaktívak voltak a politikai pártok Ungváron is, derül ki a város rendőrparancsnokának, Thurzó Györgynek 1943-as beszámolójából: „*A jobboldali szélsőséges politikai pártok közül a Nyilaskeresztes Párt ungvári szervezete említésre méltó tevékenységet nem fejtett ki, értekezletet nem tartott, s a fennálló gyülekezési jog korlátozását kijátszó cselekményt nem követett el. Taglétszámában és a pártszervezetek vezetőségében változás nem történt. A Magyar Megújulás Pártjának ungvári szervezeténél szervező tevékenység nem volt észlelhető.*”¹³⁷ Ungváron 1943-ban a NYKP¹³⁸ és a MÉP tartott egy-egy megyei értekezletet.

Kárpátalja politikai életére 1938–1944 között gyakorta a környező országokban történt *politikai események*, valamint a hatásukra végrehajtott magyar kormányzati intézkedések is jelentős politikai hatást váltottak ki. Ebből a szempontból talán a legfontosabb külpolitikai esemény Lengyelország német lerohanása volt 1939. szeptember 1-én, majd pedig az azt követő szovjet terjeszkedés következtében az 1939 szeptember közepén létrejövő szovjet-magyar határ. A kommunista hangulatkeltés, szimpátia a helyi kárpátaljai lakosság körében ekkor megélni látszott, amelyhez tény, hogy a táptalajt a rutén autonómia „elhalasztása” is megteremtette. A csehszlovák években Podkarpatszka Rusz területén a kommunista párt volt a legnépszerűbb. Ezt követően, 1940 után a szovjet közelség miatt a magyar hatalommal elégedetlen, a szovjet viszonyokat nem ismerő lakosság jelentős része rokonszenvezett a Szovjetunióval. Vörös zászlókat tűztek ki, röplapokat terjesztettek, s gyakorta beszéltek arról, hogy a szovjet csapatok hamarosan bevonulnak Kárpátaljára is.¹³⁹ Ezt néhányan olyan komolyan hitték a helyi kommunista barátok közül, hogy titkos kommunista szervezkedésbe kezdtek. Az egyik ilyen mozgalom 1939 őszén Rahón kezdődött, ahol a helyi kommunista sejtek szovjet ejtőernyősök földet érésére készültek. Az esetleges szovjet diverzió sikeréhez fegyvereket és élelmiszert halmoztak fel a többségében napszámosokból, erdőmunkásokból álló kommunista sejtek.¹⁴⁰

A szovjet hadsereg közelsége, valamint a közhangulat megváltozása élenkítően hatott a kárpátaljai rutén politikusokra, akik a nép hangulatáért a magyar kormányt tették felelőssé, és

¹³⁶ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 35., 18–29. p.

¹³⁷ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 1900., 117. p.

¹³⁸ Az ungvári Nyilaskeresztes Párt Budapesten élő országgyűlési képviselőkkel is kapcsolatot tartott fenn, például Horváth Sándorral, aki olykor részt vett a párt rendezvényein is.

¹³⁹ Az Ungvári Kémelhárító Osztály iratai között gyakran fordulnak elő olyan feljegyzések, amelyek szerint kárpátaljai személyek Szovjetunióba tett utazásaik után olyan híreket terjesztettek, hogy a szovjetek hamarosan bevonulnak Kárpátaljára. Lásd bővebben. KTÁL, Fond 92., op. 1., od. zb. 1., 1–3. p.

¹⁴⁰ Lásd például Hucskanyuk Miklós ügyét. MNL OL, K 28, 103. tétel.

követelték a gondok azonnali orvoslását. A magyar kormányzat azonban nem engedte az aggasztó folyamatok nyilvános parlamenti megvitatását, ehelyett erélyes kommunista-ellenes intézkedéseket léptettek életbe. A csendőrség és rendőrség kibővítette informátor-hálózatát a kommunista bujtogatók leleplezése érdekében, a rádióban és a sajtóban az egyházi tisztségviselők aktív kommunista-ellenes hírverést folytattak.¹⁴¹ Azonban nem sikerült az illegális tevékenységet teljesen felszámolni, aminek az eredménye az lett, hogy a kárpátaljai ruszin fiatalok tömegesen szöktek át a Szovjetunióba. Csak 1939. októberében 62 helyi ruszin személy ellen adott ki a Honvédvezérkar Főnökének ügyésze vádparancsot amiatt, hogy átszöktek a Szovjetunióba, és ott bizonyíthatóan tájékoztatták informálták a szovjet katonai alakulatokat a Honvédség helyzetéről.¹⁴² Például az Ökörmezői járásból csak 1939 októberében 222 fő, többségükben 18–25 év közötti helyi férfi szökött át a Szovjetunióba. A tiltott határátlépések okai között megtaláljuk még a munkanélküliséget, az ideológiai különbségekből fakadó ellentéteket (a terület a kommunizmus központjának számított a csehszlovák években), valamint a fiatal férfiaknak a leventekötelezettség és a Magyar Királyi Honvédségbe való behívók előli menekülését.¹⁴³ Mindezek 1941 közepéig növekedtek, a tiltott kommunista szervezkedéshez hasonló mértékben. A 150 km hosszú magyar–szovjet határ miatt megerősödött a szovjet agitáció, ezen belül sűrűsödtek a rádióadások, illetve tömegessé vált a röpcédulák terjesztése.¹⁴⁴ Titkos szervezkedés folyt Ungváron, Munkácson, Beregszász körzetében, ezen kívül a hegyvidéki területen is, Szolyva, Szernye környékén, ahonnan orosz nyelvű lapokat terjesztettek.¹⁴⁵ Az illegális kommunista szervezkedés hálózattá terebélyesedett, amit a magyar hatóságok kiemelt figyelemmel kísértek.

Közel két évig tartó nyomozás végén 1942-ben, 395 személy ellen emelt vádat az ügyészség „az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló bűntett miatt”.¹⁴⁶ A letartóztatottak közül 49-et azzal vádoltak, hogy a földalatti csoportosulás tagjai, 246-ot azzal, hogy segítették azt megszervezni. Száz fő ellen azért indult eljárás, mert állítólag tudtak az ellenséges szövetkezésről, és mégsem értesítették az állami hatóságokat. A kommunista izgatás Kárpátalján csak akkor veszített erejéből, amikor 1941. június 22-én Németország megtámadta a Szovjetuniót. A harcfront 1941–1942 folyamán egyre keletebbre

¹⁴¹ Brenzovics L., 2010: 90–91. p.

¹⁴² Főként azok a személyek voltak értékesek a szovjet fél számára, akik 1939. március és szeptember között kincstári építkezéseknél láttak el különböző feladatokat Kárpátalján. HL, I. 31. HM. 1940. 13. oszt. 4874. doboz. 25109.

¹⁴³ KTÁL, Fond 162., op. 6., od. zb. 9., 1–7. p.

¹⁴⁴ Botlik J., 2005: 178. p.

¹⁴⁵ Kosztyó Gyula: Az Ungvári Kémelhárító Osztály jelentései Kárpátaljáról 1939–1944. *Scienta Denique*. 2001. 1. sz. 30–31. p.

¹⁴⁶ KTÁL, Fond 45., op. 2., od. zb. 644., 8–29. p.

tolódott, mellyel egy időben az ellenséges tevékenység is holtpontra jutott. Erről a Kémelhárítási Osztály jelentései is beszámolnak.¹⁴⁷ A lakosság körében a kommunista bujtotgatás csak 1944-ben a szovjet partizánok megjelenésekor lendült fel újra.

Kárpátalja politikai életét 1944-re a politikai megosztottság jellemezte, amely egyrészt a rutén autonómia kérdésének megoldatlansága, a kormány kommunista-ellenes magatartása, erőfeszítései, másrészt a külpolitikai események belpolitikai következményei miatt alakult ki. Mindezekon kívül a *szociális gondok* is közrejátszottak a lakosság politikai passzivitásának kialakulásában. Az 1938. novemberi visszacsatolást követően számos szociális nehézséget örökölt az új magyar világ Csehszlovákiától (drágaság, élelmiszerhiány, munkanélküliség stb.).¹⁴⁸ A lakosság a saját bőrén érezte, hogy a politika a szociális gondokat (munkanélküliség, rossz közegészségügy stb.) csak kis mértékben volt képes kezelni.¹⁴⁹

A közhangulat sem alakult a kormányzat várakozásainak megfelelően, mert 1944-re az ország e részébe is beszivárgott a társadalmi elégedetlenség, amelyet az olasz fasizmus összeomlása, a szövetségesek szicíliai partraszállása, valamint a szovjet hadsereg győzelmei váltottak ki. Az ország e táját is elérte az a Magyarországon 1943 közepétől uralkodóvá vált nézet, miszerint a német vereség küszöbön áll, a háború a vége felé közeledik.¹⁵⁰ E csüggedt háborús hangulat csak növelte a lakosság általános elfordulását a politikától,¹⁵¹ ami a bécsi döntés és az 1939-es visszacsatolást követően fokozatosan alakult ki. Ez annak volt köszönhető, hogy a lakosság a saját bőrén érezte, hogy a politikum a szociális gondokat érdemben nem orvosolta. A visszacsatolt területek lakosságának hangulatában végbement érzelmi átalakulást találóan Sipos Péter így fogalmazza meg: *„A magyar uralom néhány éve elsősorban azért volt viszontagságos, mert jóllehet az ellenforradalmi rendszer megszületése óta revízióra törekedett, mégsem rendelkezett átfogó tervvel azon országrészek visszatagolására, amelyek két évtizeden át más államok keretei közé tartoztak, más társadalmi, gazdasági és politikai feltételek között éltek. Ennek következtében nemcsak a nemzetiségeket érték súlyos sérelmek, hanem rövid időn belül csalódássá változott az a kétségtelen és természetes öröm, amely a magyarságnak az anyaországhoz, az anyanemzethez való visszatérését kísérte.”*¹⁵²

¹⁴⁷ KTÁL, Fond 92., op. 1., od. zb. 2., 15. p.

¹⁴⁸ Fedinec Cs., 2015: 48–49. p.

¹⁴⁹ A magyar kormányok gazdasági és szociális erőfeszítéseiről a visszacsatolt Kárpátalján, lásd az ezzel foglalkozó fejezetet.

¹⁵⁰ Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 268. p.

¹⁵¹ Sajnos, mivel választásokat nem tartottak a területen 1938–1944 között, ezért nincs módunk arra, hogy a választáson a lakosság részvételi arányából következtetéseket vonjunk le.

¹⁵² Sipos Péter: A magyar társadalom fejlődésének új feltételei a második világháború előestéjén és a háború időszakában (1938–1945). Izsák Lajos–Stemler Gyula (szerk.): *Vissza a történelemhez ... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1996. 332. p.

Nem kedvezett a politikai szervezetekkel szembeni rokonszenv élénkülésének az sem, hogy nem rendeztek választásokat, hanem a MÉP képviselőit, mint „felvidéki” képviselőket hívták be az országgyűlésbe.¹⁵³ Így mivel nem volt tétje a társadalmi csoportok érdekképviselőtéért vívott harcnak – hiszen a törvényhozásba való bejutásuk garantált volt a behívásoknak köszönhetően – kiterjedt pártpolitikai tevékenységre nem volt szükségük. A négy vármegye területén 1944-re csak névleges magyar és nemzetiségi (rutén) pártműködésről beszélhetünk, ami nem követelte meg a lakosság tömeges bevonását az érdekképviselői munkába. Ennek az lett a következménye, hogy a párttagok jelentős része még a pártprogramokkal sem volt tisztában. A politikai pártok főként a nagy társadalmi visszhangot kiváltó kérdések¹⁵⁴ felmerülésekor jelezték létezésüket újságcikkekben, rendezvényeken, amihez helyi nagy tagsággal rendelkező tömegpártokra nem volt szükség. Így nem is alakultak ki tömegpártok, hisz már az is népes politikai alapszervezetnek számított a korabeli viszonyok között, amelyik 500–600 taggal rendelkezett a 31 ezer fős Munkácson, amely a politikai élet fővárosának számított a visszacsatolt Kárpátalján.

1944-re tehát a visszacsatolt Kárpátalján kialakult az a sajátságos politikai helyzet, melyben a síkvidéki részen a MÉP (kormánypárt), a hegyvidéki területen pedig Bródy András és Fencsik István passzivitásban lévő pártjai voltak a politikai élet meghatározó szereplői. E három pólus konstruktív együttműködését főként az autonómia megoldatlansága és a kitörő háború által teremtett helyzet akadályozta, miközben egyik párt sem törekedett a lakosság széleskörű megszólítására, bevonására a politikai életbe. Ilyen körülmények között érte Kárpátalját 1944-ben a német megszállás.

A német megszállás és a politikai élet 1944-ben az Északkeleti Hadműveleti Területen

A német hadsereg 1944. március 19-én megszállta Magyarországot. A Gestapó előre összeállított listák alapján március 19-én, reggel nyolc órakor megkezdte a letartóztatásokat, amelyek kiterjedtek minden németellenességéről ismert ellenzéki és kormánypárti politikusra, miniszterre. A letartóztatások országosan mintegy 3000 főt érintettek.¹⁵⁵ Kárpátalján ilyen letartóztatásokról nem tudunk. A korábbi érdektelenséggel szemben, a megszállás idején a lakosság aktivitása volt tapasztalható. Március utolsó, esős napjaiban tömegesek voltak a

¹⁵³ Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1967. 183. p.

¹⁵⁴ Autonómia kérdése, zsidótörvények gyakorlatba alkalmazása, háborús szerepvállalás, szociális élet romlása, kommunista hangulatkeltések stb.

¹⁵⁵ L. Nagy Zsuzsa: *Liberális pártmozgalmak 1931–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 179. p.

lakosságot tájékoztató MÉP pártértekezletek. A kormánypárt például 1944. március 26-án tartott gyűlést Beregszászban. Ezen Papp Sándor, a MÉP kiküldött megbízottja az Oroszlán Szállót zsúfolásig megtöltő polgárok előtt a nemzeti egység hiányára hívta fel a figyelmet: „[...] a magyarság érzélgős lovagias nemzet. Hiábavaló volt az előző háború, hiábavaló a kiömlő magyar vér, hiábavaló a munkás erős kar – ha a nemzet nem fog össze – elvész, mint ez az elmúlt világháború során, amelyre a nemzet ráfizetett, mert elhangzott a sátáni szó „nem akarok katonát látni” a következménye a darabokra szakadás. Ma amikor bekövetkezett az új világégés – láthatjuk a szovjet törekvést, melynek célja a nagy szláv egységet megteremteni.”¹⁵⁶

A politikai életben azonban továbbra sem történt változás a négy vármegyében. A német megszállás által keltett átmeneti érdeklődésen kívül a lakosság nem igazán foglalkozott politikával, míg a pártok némán figyelték, várták a fejleményeket. Bereg, Ugocsa és Ung vármegyékben az év első negyedében sem mozgósítottak látványosan a politikai pártok.

A német megszállás jelentős késéssel érezte hatását az Északkeleti Hadművelési Terület politikai életében. A német igényeket kielégítő változások április derekától indultak be, amelynek három jól elkülöníthető iránya volt: a kommunistaellenes intézkedések, a közigazgatásban végrehajtott személycserék, amelyből, a politikai élet radikalizálódása következett.

A német kívánságok közül szinte az elsők között szerepelt a határozottabb fellépés az országszerte illegálisan szervezkedő *kommunista mozgalom ellen*. Ezt a németek sürgetőnek gondolták a hadműveletek állása, a szovjet partizánok és a kémek megjelenése miatt is.¹⁵⁷ Ennek következményeként az Északkeleti Hadművelési Területen sem maradhatott el a kommunistagyanús személyek zaklatása, bár nem öltött olyan méreteket, mint például Budapesten. Március-április fordulóján kezdetét vette a megbízhatatlan személyek eltávolítása a hadműveletek háttországának számító négy vármegyéből. Ez a zsidó lakosság deportálásán kívül a korábban kommunista gyanúba keveredett és nyilvántartásba vett személyek ügyének rendezését is jelentette. A „törvénytelen kommunista szervezkedés” indoklásával megkezdődtek a nyilvántartásban szereplő személyek rendőrhatalósági őrizet alá helyezése,¹⁵⁸ amely kiterjedt egész Kárpátalja területére. Ennek jegyében a rendőrhatalóságok Munkácson, március 31-én 15, főként munkácsi lakost internáltak,¹⁵⁹ Máramarosszigeten ezzel egy időben

¹⁵⁶ *Tiszaháti Magyar Gazda*, 1944. március 30. 13. sz. 3. p.

¹⁵⁷ Pataki Ferenc – 1943. augusztus 18-án, Moszkva repülőteréről indult el egy héttagú partizáncsoport élén. A huszti járás területén értek földet, feladatuk a hírszerzés és fegyveres harc volt. A partizáncsapatot 1944 februárjában a felfedezték és tagjait elfogták. Patakit 1944 márciusában letartóztatták, halálra ítélték, és az október 15-i nyilas puccs után Sopronban kivégezték.

¹⁵⁸ MNL OL, K 149, 274. csomó, 1944-1-5999, 28. p. (5999/1944-VII. res. BM. számú rendelet)

¹⁵⁹ MNL OL, K 149, 651. fond, 12. cs., 14. ő. e., 10–11. p.

20 főt,¹⁶⁰ Ungváron 18 személyt.¹⁶¹ A letartóztatások a hadműveleti terület hegyvidéki területein is zajlottak, amelynek keretében a rendőrség szolvai kirendeltségének működési területén 14 főt, a volóci határvidéki rendőrkirendeltség területén három főt vontak rendőri felügyelet alá. Aknaszlatinán április első hetében 81 főt internáltak a rendőrhatalóságok, kommunista gyanús tevékenység miatt.¹⁶² Illegálisan azonban tovább folyt a Szovjetunió javára történő szervezkedés 1944 végéig. 1944. április 1-én Jaross Andor belügyminiszter elrendelte a nemkívánatos politikai pártok felosztatását, ami minden baloldalon elhelyezkedő politikai párt beszüntetését jelentette. Ez a rendelkezése nem kavarta fel a politikai életet és a helyi közigazgatást, mivel a rendeletben szereplő politikai szervezetek nem is működtek a vizsgált területen.

A legfontosabb német kívánságok között szerepelt a céljaiknak megfelelő közigazgatási szervezet kiépítése, *személycserék* segítségével. A személycserékkel egyrészt új kormány, illetve közigazgatás kinevezését kívánták elérni a németek, ami sikerült is. Az új miniszterelnök, Sztójay Döme lett, a kormányt a MÉP, MMP tagjai alkották. A Sztójay-kormány augusztus 29-ig állt fenn, összesen 11 személy töltött be 15 miniszteri posztot. Közülük hat tartozott a korábbi kormánypárthoz a MÉP-hez, Csatay Lajos honvédelmi miniszter pártonkívüli volt, négyen pedig (Rátz Jenő, Jaross Andor, Kunder Antal és május 23-tól Imrédy Béla) a MMP képviselték. A Sztójay-kormányba történő kinevezésükkel tehát nem történt más, mint hogy a kormánypárti vezető politikusokból lett nemzetiszocialista pártvezérekkel lépett „koalícióra” a kormánypárt.¹⁶³ Bár a kormányt Horthy nevezte ki, a kabinet nem vele, hanem az addigi német követ helyett teljhatalmú birodalmi megbízottként Budapestre érkezett Edmund Veesenmayerrel egyeztetette lépéseit. Március–április folyamán a Gestapo, valamint a magyar rendőrség és csendőrség mintegy 3000 személyt vett őrizetbe. A jogfolytonosság látszatának megőrzése érdekében az országgyűlés tovább működhetett, az államigazgatás és a hadsereg vezérkarában nagyarányú tisztogatásokra került sor.¹⁶⁴

Az Északkeleti Hadműveleti Területen a személycserék április-május végén, a német megszállás után egy hónappal kezdődtek el, és a teljes fő- és alispáni kart érintették. A helyi

¹⁶⁰ MNL OL, K 149, 651. fond, 12. cs., 14. ő. e., 66. p.

¹⁶¹ A 18 személy közül öt főt a rendőrség 1944. április 21-én Ungvárról a budapesti rendőr főkapitányság fogházába szállította. A kommunista gyanús személyek nagy része közérdekű munkaszolgálatra lett beosztva, míg egy másik részük a német csapatok közbiztonsági rendőrségének ungvári kirendeltségében zsidó túszként lett kijelölve. MNL OL, K 149, 651. fond, 12. cs., 14. ő. e., 101. p. Anufre György és társainak peréhez lásd bővebben. KTÁL, Fond 45., op. 2., od. zb. 644.

¹⁶² MNL OL, K 149, 651. fond, 12. cs., 14. ő. e., 136–140. p.

¹⁶³ Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Osiris Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013. 276–276. p.

¹⁶⁴ Romsics I., 2004: 262–263. p.

államapparátusban végzett személycserék egyben fontos korszakhatárnak tekinthetők, mivel két fontos időszakot különítenek el egymástól a hadműveleti területen:

- az első időszak a német megszállás hatására kezdődött országos tisztogatás, a hatalmi átrendeződés időszaka, amellyel egy időben az Északkeleti Hadműveleti Területen – belső bomlasztással – megkezdődött a kormánypárt (MÉP) hegemoniájának felszámolása, miközben a szélsőjobboldali pártok a kivárás vagy a lendületes propaganda módszerét váltakozva használták;
- a személycseréket követő második időszak alatt a hadműveleti közigazgatásban is megkezdődött a politikai élet szemmel látható radikalizálódása, a MMP és a MNSZP alapszervezeti bázisának kiszélesítése.

A kormánypárt (MÉP) bomlasztása, megosztása április elején vette kezdetét, amely – az addig is érezhető – belső nézeteltérésekből fakadt. A MÉP távolról sem volt egységes 1944 előtt, amire jó bizonyíték, hogy a német megszállást követően csakhamar előtérbe kerültek a szétfeszítő ellentétek. A MÉP válsága a hadműveleti területen először 1944. április 14-én vált nyilvánosan is tapinthatóvá, amikor Siménfalvy Árpád Ung és Ugocsa vármegye főispánja a vármegye soron következő törvényhatósági kisgyűlésének elnöklését már nem vállalta el, ami a radikális tagtársak személye ellen irányuló támadásainak tudható be.¹⁶⁵ A főispán személye ellen már két héttel korábban megindult a támadás ekkor még csak a párton belül. Erre 1944. április 7-én, a MÉP Ungvár városi és Ung vármegyei pártszervezetek részére tartott elnöki pártértekezleten került sor. Az Ortutay Jenő országgyűlési képviselő elnökletével tartott ülésen a pártelnöki tanács teljes számban megjelent. Ortutay Jenő nyitó beszéde után Kükemezey József a MÉP Ung vármegyei szervezetének központi titkára éles hangvételű beszéddel kritizálta Siménfalvyt.¹⁶⁶ Sérelmezte, hogy Ungváron nem volt – ahogy Kükemezey nevezte –

¹⁶⁵ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 872., 36. p.

¹⁶⁶ Kükemezey József és Siménfalvy Árpád között a nézeteltérések már korábbról valók, annak ellenére, hogy egy párt tagjai voltak. Kükemezey Ungvár városának gabona-, szesz-, sör- és bornagykereskedője, ásványvíz-forgalmazója, kerékpár-, varrógép-, műszaki- és villamossági cikkek nagykereskedője volt, befolyása a város gazdasági életének minden területére kiterjedt. KTÁL, Fond 94., op. 1., od. zb. 371., 1–28. p. Ung vármegye törvényhatósági bizottságának tagja volt, illetve a Keresztény Munkások Szervezetének kárpátaljai, valamint a belügyi igazoló bizottság Ung vármegyei kirendeltségének tagja. Aktívan részt vett a MÉP ungvári alapításában. A párton belül a jobboldali gondolkodás radikálisabb irányvonalát képviselte. Közismert volt antiszemitizmusáról, ami a törvényhatósági gyűléseken készült jegyzőkönyvekben egyértelműen látható. Befolyása tovább növekedett, amikor 1940-től véleményezéseket, erkölcsi jellemzéseket készített olyan személyeknek a csehszlovák időszak alatt tapasztalt magatartásáról, akiket a rendőrség kommunista tevékenység gyanújával megfigyelt, majd pedig – Kükemezey jellemzése alapján - internált. KTÁL, Fond 47., op. 2., od. zb. 85., 1–6. p. 1943-tól folyamatosan sérelmezte Kükemezey, hogy zsidók cérnagyártással, kereskedelemmel stb. foglalkoznak, és arra törekedett, hogy a zsidótörvényeket bármi áron érvényesítse. KTÁL, Fond 158., op. 1., od. zb. 214., 11. p. Antiszemitizmusának

jobboldali összefogás, amit véleménye szerint a főispán személye akadályozott, ráadásul a főispán a zsidókkal is jó kapcsolatokat ápolt.¹⁶⁷ Az offenzív felszólalás után több, Ungvár város életében jelentős befolyással rendelkező, józan gondolkodásáról ismert személy, mint például Sütő Mihály ipartársulati elnök, Molnár István, Kiszely Elemér kisiparos megbízottak, Deme Zoltán a Baross Szövetségbe tömörült kereskedők elnöke nyíltan kiálltak a főispán mellett, hangsúlyozva érdemeit és a társadalom érdekében tett erőfeszítéseit. A főispánnak pont abban a teremben kellett a személye elleni támadást megélnie, amelyben 1942. március 1-én, az ő elnökletével megalakult a Magyar Élet Köre, és ahol a nacionalizmussal szemben a nemzetiségek békés viszonyának megvalósítását jelölte meg céljaként ünnepi beszédében.¹⁶⁸ Ez az incidens az első jele volt a MÉP belső válságának, valamint a radikális irányvonal előretörésének a párton belül, amit a párt már nem tudott kiheverni. Csak áprilisban Ungváron 10 tag lépett ki a MÉP helyi szervezetéből.

Miközben a MÉP bomladozott, a radikális pártok más és más stratégiát választottak a német megszállás okozta változó körülmények miatt. Az MMP például Ungváron kiváró álláspontra helyezkedett, „*A Magyar Megújulás Pártja ungvári szervezete vezetősége éber figyelemmel kíséri az u. n. kormányzó párt kialakulását, ezen párt helyi exponenseinek kinevezéseit. A pártszervezetekben jelentősebb párttevékenység nem folyt, várakozó álláspont észlelhető.*” – áll Ungvár város rendőrkapitányának, Thurzó Györgynek az 1944. áprilisi jelentésében.¹⁶⁹ Munkácson¹⁷⁰ a MMP csendes propaganda segítségével tagságát csekély mértékben növelni tudta április végéig. A párt iránti rokonszenv megnövekedése összefüggött a Sztójay-kormány megalakulásával. A kormányváltással a párt stabilizálta pozícióit az államszervezetben,¹⁷¹ amit propaganda céljára ki lehetett használni. Az MMP iránti pártszimpátiához az is hozzájárult, hogy nyílt antikommunista rendezvényeket szerveztek. Az

Siménfalvy Árpád főispán sikeresen gátat szabott 1944 márciusáig, ezt követően azonban a MÉP jobbszárnya felülkerekedett, kapcsolódva a radikalizálódó belpolitikához és a német igényekhez.

¹⁶⁷ *Kárpáti Híradó*, 1944. április 9. 80. sz. 3. p.

¹⁶⁸ Szlovákiai Magyar Adatbank. (<http://adatbank.sk/kronologia-cimke/simenfalvy-arpad/>) Letöltés ideje: 2015. október 3.

¹⁶⁹ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 200., 9. p.

¹⁷⁰ A MMP első pártszervezetei között alakult meg a munkácsi 1940. december 18-án, az 1938-as bécsi döntéssel visszatért területen. Erélyesen a pártpolitika terjesztésébe kezdett röplapok, plakátok formájában, ami olyan politikai izgatásként hatott, hogy hamar kivívta a józanabban gondolkodó alispánok nemtetszését. Az is ellentmondásos volt, hogy a pártba szép számban kommunisták, illetve szimpatizánsai is beléptek. A munkácsi alapszervezet létrehozása után három nappal, 1940. december 21-én Bereg vármegye alispánja bizalmas levélben arra utasította a három járás főszolgabíróját, valamint Beregszász és Munkács városok polgármesterét és rendőrkapitányait, hogy fokozottabb figyelmet szenteljenek a MMP politikai propagandájának, és szükség esetén foganatosítsanak internálásokat a rendellenes kilengésekkel szemben. KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 292., 1–4. p.

¹⁷¹ Az 1944. március 19-i német megszállás következményeként megalakult a Sztójay-kormány, amelyhez koalíciós partnerként az addig ellenzékben lévő szélsőjobboldali pártok, a Magyar Megújulás Pártja és a Magyar Nemzetiszocialista Párt is csatlakozott. Lásd bővebben. (Szerk.) Vida I., 2011: 203. p.

ilyen jellegű budapesti gyűléseiken gyakran vettek részt az északkeleti vármegyék jelentős befolyással bíró személyiségei is, például a munkácsi alapszervezet vezetője, Vári József, aki a munkácsi Latorca Rt. tisztviselőjeként, négy másik párttársával részt vett egy 1944. március 19-én tartott, nyíltan antibolseviknak nevezett pártrendezvényen. A NYKP-HM¹⁷² működése szinte mindenütt szünetelt, taglétszámuk nem változott.

A MNSZP¹⁷³ ezzel ellentétben a német megszállást követő néhány hét után elkezdte a hangulatkeltést a hadműveleti területen – már ahol rendelkezett alapszervezettel. Az új feltételeket és feladatokat a párt így értelmezte és hirdette meg: „*A liberalizmus korlátjai leomlottak! Itt a sorakozó ideje! Régi szervezeteinket haladéktalanul a legerőteljesebben ki kell építeniünk, hogy megoldhassuk mozgalmunk történeti feladatát [...] E percben mozgalmunk legfontosabb feladata: minden igaz nemzetiszocialista erő maradéktalan összefogása.*”¹⁷⁴

Április derekán hirtelen megélnékülni látszott a politikai élet a hadműveleti területen, és még a közigazgatási apparátusban végrehajtott személycserék előtt megkezdődött a radikalizálódás. E mögött a zsidók összegyűjtésének megkezdése állt. A sajtóban „rendszerátalakításnak” aposztrofálták a folyamatot. Vélhetően a lakossági érdeklődés növekedését a főispáni kar menesztése indíthatta be, amit a szélsőjobboldali pártok erőteljes és hangzatos propagandája is növelt.¹⁷⁵ Az addig csak névlegesen létező szélsőjobboldali pártok kiszélesítették alapszervezeti struktúrájukat, ezzel párhuzamosan megkezdődött az Északkeleti

¹⁷² Nyilaskeresztes Párt-Hungarista Mozgalom (NYKP-HM) 1942. február 24. – 1945. február 26. között működő szélsőjobboldali ellenzéki parlamenti politikai szervezet, Szálasi Ferenc ötödik pártja. Miután szétesett a NYKP, a párt magva, és a Szálasihoz hű emberek hozták létre az új pártot. A párt azonban messze nem volt népszerű. A párt fekete egyenruhás fegyveres szervezetet is tartott fent. A NYKP-HM politikai programja tulajdonképpen megegyezett a NYKP korábbi programjával. Minden téren szigorította a zsidókkal szembeni fellépéseket és a háború folytatását a Német Birodalom oldalán. A Sztójay-kormány 1944. augusztus 24-én felfüggesztette a politikai pártok, elsősorban a NYKP-HM működését, azonban német támogatással tovább működtek illegálisan. Berlin számára a párt jelentősége Románia kiugrása után, illetve Horthy-kormányzó szovjetirányba tett puhatolozása után értékelődött fel. 1944. október 15–16-án német segítséggel az NYKP-HM átvette a hatalmat, Szálasi pedig megalakította a kormányt. Szálasi október 18-án újra engedélyezte a párt működését. A MNSZP november 16-án beolvadt a NYKP-HM-ba. 1945 februárjában a pártot betiltotta az Ideiglenes Nemzeti Kormány, Szálasi Ferencet halálraítélték és kivégezték. (Szerk.) Vida I., 2011: 239. p.

¹⁷³ Magyar Nemzetiszocialista Párt (MNSZP) 1941. szeptember 18.–1944. augusztus 29. között szélsőjobboldali politikai szervezet. 1941 szeptember elején a párt belső válsága, a kizárások és a kilépések miatt és nem utolsósorban a német intrikák hatására a Szálasiival rivalizáló Bakó László, Rupprecht Olivér valamint tizennégy nyilas politikus kilépett a NYKP-ból. 1941. szeptember 18-án Bakó László a Szálasiival szakító Pálffy Fidél gróf vezetésével újjáalakították a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot. A tömörülés elnöke Pálffy lett. 1941. szeptember 29-én a Magyar Nemzeti Szocialista Párt német nyomásra szövetségre lépett az Imrédy-féle párttal. Az ország német megszállásáig az együttműködés zavartalanul működött. Azonban 1944 júniusában a Pálffy-féle alakulat felmondta az együttműködést és önállósította magát. Bakó László a párt színeiben foglalta el a Sztójay-kormány belügyminiszeri posztját. A pártot a Lakatos-kormány 1944. augusztus 29-én betiltotta. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a pártot 1945. február 26-án betiltotta, Bakó Lászlót és Pálffy Fidelt halálraítélték és kivégezték. (Szerk.) Vida I., 2011: 210. p.

¹⁷⁴ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 1828., 73. p.

¹⁷⁵ Több tucat szélsőjobboldali politikai röplap és plakát terjesztését engedélyezte az Északkeleti Hadműveleti Terület vármegyéiben Jaross Andor belügyminiszer, amelyeket a MMP, a MNSZP és a NYKP-HM adott ki. Lásd bővebben. KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 1134., 1-55. p.

Hadműveleti Területen a zsidók összegyűjtése. Kedvező légkört teremtettek a szélsőségek megerősödéséhez Endre László belügyi államtitkár nyilatkozatai a helyi sajtóban. A belügyi államtitkár egyebek mellett tájékoztatót a „leegyszerűsödő” közigazgatásról, a „zsidókérdés megoldásáról”, valamint a politikai kérdéseket érintve előre vetítette a főispáni kar országos szintű menesztését.¹⁷⁶ Ez nem melleleg a német kívánságok között sem volt utolsó, hisz a főispáni kar menesztését különös figyelemmel kísérte a német birodalmi megbízott Edmund Veesenmayer, aki a politikai átalakítást állandóan felügyelte, és jelentette Ribbentrop külügyminiszternek.¹⁷⁷

Áprilisban az Északkeleti Hadműveleti Területen a MNSZP tevékenysége is (a Magyar Nemzeti Szocialista Párt írásmód is használatban volt) élénkíteni látszott. Ennek kedvezett, hogy a Pálffy-féle alakulat¹⁷⁸ felmondta az együttműködést az Imrédy vezette MMP-tal, és újból önállósította magát.¹⁷⁹ Ez nagyban összefüggött azzal, hogy amikor az egyik belügyi államtitkár Baky László, a belügyi államtitkári posztot elfoglalta, engedélyezte a toborzó plakátok, röplapok terjesztését a vármegyékben.¹⁸⁰ Népszerűségüket úgy próbálták növelni, hogy pozitív eredményként interpretálták a német megszállást, és – hivatalos propagandaként – a szovjet veszélyt hangoztatták. Ezzel egyrészt fokozták a helyi pánikot, másrészt „a párt zászlaja alá” próbálták tömöríteni a helyi társadalmat.¹⁸¹ A frontvonal szomszédságában élő lakosság számára ugyanis a szovjet veszély fenyegetőbb volt, és ez sok esetben a nemzetiszocialisták malmára hajtotta a vizet. E pártnak nagy lemaradást kellett egyébként is behoznia a pártszervezeti élet szempontjából, hisz az Északkeleti Hadműveleti Terület vidéki városaiban alapszervezetekkel sem rendelkezett a német megszállásig. A hathatós kormány propagandának és a benne helyet foglaló, egyre radikálisabb jobboldalnak is köszönhető, hogy

¹⁷⁶ A közigazgatás egyszerűsítését decentralizációval kívánta megvalósítani a Belügyminisztérium, vagyis néhány ügyintézési jogkört a megyei vezetésre kívánt átruházni. Ez ellentmondásban volt Baky másik céljával, a túlterhelt jegyzői kar tehermentesítésével. A „zsidókérdés megoldásával” kapcsolatban a belügyi államtitkár elsősorban a zsidó ügyvédek eltávolításáról és a zsidó orvosok működésének korlátozásáról beszélt ekkor. *Kárpáti Híradó*, 1944. április 18. 86. sz. 2. p.

¹⁷⁷ Veesenmayer birodalmi megbízott távirata Ribbentrop külügyminiszternek. 1944. április 19. (Szerk.) Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 829. p.

¹⁷⁸ Pálffy-féle alakulat vagyis az 1941. szeptember 18-án a Szálasival rivalizáló Baky László, Pálffy Fidél gróf vezetésével újjáalakított MNSZP. 1941. szeptember 29-én a MNSZP – német nyomásra – szövetségre lépett az Imrédy-féle MMP-al, létrehozva a Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetségét. Magyarország német megszállásáig zavartalanul működött a politikai „alakulat”, azonban 1944 júliusában a Pálffy-féle vonal felmondta az együttműködést és önállósította magát. A MNSZP-ot 1944 augusztusában a Lakatos-kormány tiltotta be. (Szerk.) Vida I., 2011: 210. p.

¹⁷⁹ (Szerk.) Vida I., 2011: 210. p.

¹⁸⁰ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 1134., 1–3. p.

¹⁸¹ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 1134., 2. p.

1944. április 23-án Beregszászban a MNSZP bejelentette megalakulását.¹⁸² Vezetőségét ekkor még nem jelölték ki, az ügyvivő Popovics Pál beregszászi lakos volt.

Néhány héttel korábban jött létre az alapszervezete a városban a NYKP-HM-nek is.¹⁸³ A szélsőjobb passzivitásra jó példa az Északkeleti Hadműveleti Terület, hogy például Munkácson a MNSZP csak 1944. április 16-án tartotta meg ez évi első értekezletét. Az értekezleten a vörös színű német nemzeti lobogóktól mozdulni sem lehetett a helyiségben. A MNSZP munkácsi szervezetének elnöke, Csendőr Pál nyitóbeszédében a magyar-német sorsközösséget éltette, miközben örömét fejezte ki a végbement politikai eseményekkel és a tisztogatási folyamattal kapcsolatban. Beszédét a párt Bereg vármegyei vezetőjének, Baranyi Józsefnek a felszólalása követte. A megyei vezető főként a pártban szükséges további személycseréket sürgette, miközben kifejtette álláspontját „*Most azt az időt éljük, amikor a kétlaki politika fölszámolásával a magyarság egységesen és tántoríthatatlan hittel menetel nagy szövetségese oldalán a létét biztosító végső győzelem felé.*”¹⁸⁴ A helyi közvélemény szerint az ülés, illetve a nemzetiszocialisták megerősödésének legfőbb célja az volt, hogy a hadműveleti területen a jobboldali pártok fölötti teljes felügyeletet megszerezze, és a jobboldalt az MNSZP zászlaja alatt egyesítse, amit plakátokon is hirdetett a párt. Számukra bizakodásra adott okot a párt gyors iramban növekvő tagszáma, ami április végére – egy hónapnyi szervezőmunka után – már 900 fő volt Munkácson.¹⁸⁵ 1944. április 28-án, Máramarosszigeten is megkezdte működését a MNSZP.¹⁸⁶

A hadműveleti területen a magyar szélsőjobboldal központjává fokozatosan Munkács vált. Bár az MNSZP és a MMP növelte tagságát, de ez sem volt ezres nagyságrendű.¹⁸⁷ A radikális jobb előre törésének kedvezett, hogy Munkácson áprilusra a MÉP már tulajdonképpen csak vegetált. A jobboldali összefogás hangoztatásához partnereket nem talált. Érdemlges tevékenységet nem fejtett ki, csakúgy, mint a megelőző hónapokban. Saját sorait rendezte, a

¹⁸² Beregszászban 1939. február 1-én létrejött az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt (Festetics-féle politikai párt). Azonban tevékenysége nem volt jelentős, 1941-ben szinte teljesen megszűnt létezni. KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 4., 1–2. p. Mikor a párt szakított a Szálasi Ferenc vezette Nyilaskeresztes Párttal 1941-ben, Baky Lászlóval együtt újrászervezték a korábbi politikai szervezetüket, a Magyar Nemzetiszocialista Pártot. 1944. áprilisában hívták életre a pártot Beregszászban.

¹⁸³ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, VII. kötet, 491. p.

¹⁸⁴ *Kárpáti Híradó*. 1944. április 18. 86. sz. 2. p.

¹⁸⁵ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, VII. kötet, 545. p.

¹⁸⁶ *Kárpáti Híradó*, 1944. április 28. 95. sz. 4. p.

¹⁸⁷ A MMP programjában államilag szabályozott ipart és a munkanélküliség felszámolását hirdette. A nemzeti közösség fontosságának hangoztatásával propagandájában harcot hirdetett a szociális feltételek javításáért, az osztály nélküli társadalom kialakításáért, a magántulajdon sértetlenségéért, ezzel párhuzamosan a magántulajdon teljes felügyeletét, a zsidók elkülönítését, kitelepítését ígérte. KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 1134., 4-5. p. Lásd még. *Kárpáti Híradó*. 1944. április 27. 119. sz. 4. p.

helyi sajtóban a „tagrevízióknak”¹⁸⁸ nevezett belső tisztogatással. Ez a lakossági passzivitás rövidesen a vesztét okozta és taglétszámcsökkenést, majd pedig névleges működéshez vezetett. A tagok többsége a MNSZP-ba és az egyre radikálisabb, zsidóellenes plakátokat terjesztő¹⁸⁹ MMP-ba lépett be Munkácson. A MMP-t vezető Vári József a német megszállást követő személycserék után, teljes erővel tagszervezésbe kezdett Munkácson. Ebben a hangsúlyt főként az állami tisztségviselők beszerzése kapta. A Baranyi József vezette MNSZP, Munkácson való megjelenését követően, a tagság bővítésébe kezdett. Míg e két párt nyílt propagandát végzett, addig a NYKP-HM nem fejtett ki hangos agitációt.¹⁹⁰ Mindenütt jelentős hátrányban volt a másik két párthoz képest. A párt Ung vármegyei vezetője, Greiser Gyula szerint ennek a korábbi állami politika volt az oka, amely akadályozta a párt irodáinak megnyitását az északkeleti vármegyékben.¹⁹¹ Az egyik ungvári megyei ülésen, áprilisban így fogalmazta meg tömören a párt javuló lehetőségeit: „*Ma már az a helyzet, hogy feltétlenül megkapják az engedélyt.*”¹⁹² Ezzel arra célzott, hogy a legtöbb községben a német megszállásnak köszönhetően elgördültek az akadályok a NYKP-HM pártiroda nyitása elől.

Miközben a MÉP fokozatosan sorvadt, a radikális és a szélsőséges pártok pozíciói erősödtek, addig április utolsó hetében az Északkeleti Hadművelési Területen is megkezdődtek a németek által olyannyira forszírozott *személycserék a közigazgatási apparátusban*. A sajtóban csak politikai „rendszerváltásként” aposztrofált folyamat a fő- és alispáni kar átalakítását jelentette, amelynek folyamatáról Gerhart Feine budapesti német követségi tanácsos és Edmund Veesenmayer teljhatalmú birodalmi megbízott állandóan tájékoztatta a német külügyminisztériumot.¹⁹³ A politikai tisztogatás az Északkeleti Hadművelési Terület mind a négy vármegyéjét érintette, miközben az ungi, beregi és máramarosi közigazgatási területek vezetőségének összetételében nem történt változtatás.¹⁹⁴ Elsőként Tomcsányi Vilmos Pál kormánybiztos hagyta el beosztását, 1944. április 26-án, romló egészségi állapotára hivatkozva.¹⁹⁵ Az ő helyére, Vincze András kormánybiztost nevezték ki. Április végén Péchy

¹⁸⁸ *Kárpáti Híradó*, 1944. április 1. 74. sz. 3. p.

¹⁸⁹ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 1134., 5. p.

¹⁹⁰ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, VII. kötet, 507. p.

¹⁹¹ Valójában a párt nem volt népszerű, ennek megfelelően taglétszáma sem volt magas. Ebben szerepe lehetett annak, hogy a háború folytatása mellett kardoskodtak a Német Birodalom oldalán, a zsidóellenes intézkedések szigorítását követelték, valamint sok esetben, agresszív viselkedésükkel hívták fel magukra a közvélemény figyelmét. Lásd bővebben. (Szerk.) Vida I., 2011: 238–239. p.

¹⁹² *Kárpáti Híradó*, 1944. április 19. 87. sz. 2. p.

¹⁹³ Feine budapesti ügyvivő távirata Ribbentrop külügyminiszterhez 1944. május 10. (Szerk.) Ránki Gy., Pamlényi E., Tilkovszky L., Juhász Gy., 1968: 845. p.

¹⁹⁴ Annak okát, hogy a három közigazgatási kirendeltség vezetőit miért nem váltották le nem ismerjük.

¹⁹⁵ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 835., 2. p.

Szabolcs (MÉP) Bereg vármegye főispánja kérte felmentését a belügyminiszertől,¹⁹⁶ akinek helyét Tatár Géza korábbi Bereg vármegyei alispán vette át.¹⁹⁷ Ezzel egy időben Szaploneczay László Máramaros vármegye élére lett kijelölve (május 11-én foglalta el tisztségét), aki a főispáni székben Jurka Fláviust¹⁹⁸ (MÉP) váltotta. Mindkét új főispán május első hetén tette le hivatali esküjét.¹⁹⁹ Mind Tatár Géza, mind pedig Szaploneczay László Baky László támogatását élvezték, és a MNSZP aktív tagjának számítottak.²⁰⁰ Péchy Szabolccsal és Jurka Fláviusszal együtt 1944. április 28-ig 19 főispánt mentettek fel ország szerte.²⁰¹ Miközben Bereg és Máramaros vármegyékben beiktatták az új főispánokat, 1944. május 6-án Horthy Miklós kormányzó – Jaross Andor belügyminiszter előterjesztésére – Siménfalvy Árpád²⁰² (MÉP) Ung és Ugocsa vármegye főispánját állásából felmentette, és helyére Réthy-Hászlinger Ferenc nyugállományú huszár ezredest nevezte ki, aki 1944. május 11-én letette hivatali esküjét Vincze András előtt.²⁰³ Azonban az ünnepélyes beiktatásra csak 1944. július 21-én került sor, Ung vármegye törvényhatósági bizottságának díszközgyűlésén.²⁰⁴ Réthy-Hászlinger főispán, elődjétől eltérően nem Nagyszőlősen, hanem Ungváron alakította ki főispáni székhelyét.²⁰⁵ Réthy-Hászlinger főispáni kinevezése 1944. szeptember 5-én módosult némiképp. Ugyanis Horthy Miklós kormányzó Ugocsa vármegye főispáni posztjából felmentette, míg Ungvár város és Ung vármegye főispáni kinevezését megtarthatta. Ugocsa vármegye főispánja ekkor Tatár Géza lett, aki egyúttal Bereg vármegye főispáni posztját is betöltötte.²⁰⁶ Az új főispán beiktatásakor nevezték ki Ugocsa vármegye új alispánját Marnó Bélát, aki ezen a poszton Végh

¹⁹⁶ *Belügyi Közlöny*, 1944. április 27. 94. sz. 1. p.

¹⁹⁷ 1942 szeptemberében került Bereg vármegye alispáni székébe.

¹⁹⁸ Jurka Fláviusz főispán ellen a magyar szélsőjobb már 1943-ban is erős támadást indított. Azt sérelmezték, hogy még a román időszakban a román nemzeti ünnepeken rendszeresen részt vett. Azt, hogy ennek ellenére a főispáni székében maradt, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter támogatásának köszönhető. Lásd bővebben. (Szerk.) Haraszti Gy., 2007: 303. p.

¹⁹⁹ *Kárpáti Híradó*, 1944. április 27. 94. sz. 2. p.

²⁰⁰ Karsai László-Molnár Judit: *Endre-Baky-Jaross per*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1994. 543. p.

²⁰¹ (Szerk.) Ránki Gy., Pamlényi E., Tilkovszky L., Juhász Gy., 1968: 837. p.

²⁰² Az öt váltó Réthy-Hászlinger Ferenc, mint Endre László személyes jó barátja a MNSZP tagja vette át a két vármegye főispáni vezetését. Siménfalvy Árpád főispán leváltásával kapcsolatban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár mikrofilmjei őriznek egy érdekes, két oldal terjedelmű jelentést. Eredete és szerzője épp úgy ismeretlen, mint a célja. A feltehetőleg megfigyelési célból készített jelentés nagy valószínűség szerint Ung vármegye tisztségviselőinek leváltásához járult hozzá, mivel azok aggályos tevékenységét mutatja be, illetve egyeseket leváltásra javasol. Siménfalvy Árpádról a következő jellemzést tartalmazza: „*dr. Siménfalvy Árpád. Közismerten liberális ember, akinek nemcsak a barátai kerülnek ki a zsidók és a zsidókkal barátkozó emberek közül, hanem a közvetlen tanácsadói és munkatársai is. A zsidóságot mind erkölcsileg, mind pedig gazdasági és anyagi téren segítette és pártfogolta. Lecserélése szükséges.*” Lásd bővebben: MNL OL, X 1275, Mikrofilm 11. doboz. 34. p.

²⁰³ *Kárpáti Híradó*, 1944. május 11. 106. sz. 2. p.

²⁰⁴ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 1119., 22. p.

²⁰⁵ Ungváron kialakítandó lakásának felújítására a város költségvetéséből 7 000 pengő azonnali kiadását kérte és kapta meg. KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 1759., 23. p.

²⁰⁶ KTÁL, Fond 258., op. 4., od. zb. 202., 46–47. p.

Józsefet követte. Végh József volt alispán menesztésére vonatkozóan Ferenczy László csendőr alezredes 1944. június 8-án készített jelentésében találunk indoklást: „*Dr. Végh József alispán, aki egyénként elsőrangú közigazgatási szakember, szoros magánérinkezést tart fenn a volt főispánnal dr. Siménfalvy Árpáddal, akinek befolyása alatt áll. Ennek eredménye megmutatkozik a közigazgatás vezetésében és szellemében is.*”²⁰⁷ Június elsején a főispánná előléptetett Tatár Géza helyére Kaczvinfalvy Pált, egykori kiskunfélegyházi főszolgabíró-t nevezték ki Bereg vármegye alispánjává.²⁰⁸

2. táblázat. A négy vármegye fő- és alispánjai a német megszállás előtt és az azt követő személycserék után

		Előző	Új
Ung vármegye	Főispán	Siménfalvy Árpád	Réthy Hászlinger Ferenc
	Alispán	Kossey János	Kossey János
Bereg vármegye	Főispán	Péchy Szabolcs	Tatár Géza
	Alispán	Tatár Géza	Kaczvinfalvy Pál
Máramaros vármegye	Főispán	Jurka Fláviusz	Szaplonczy László
	Alispán	?	?
Ugocsa vármegye	Főispán	Siménfalvy Árpád	Réthy Haszlinger Ferenc (szeptember 5-ig), majd Tatár Géza
	Alispán	Végh József	Marnó Béla

A lezajlott személycserék a helyi közigazgatásban több következményt is maguk után vontak. Elsősorban, megtörtént a sajtó által harsogott „rendszerváltás” az Északkeleti Hadművelési Területen, ami a széthullás fázisában lévő MÉP-val szemben a MNSZP helyzetének erősödésével járt a közigazgatás kulcsfontosságú beosztásaiban. Másodsorban és ez a lényeges, a tisztogatással eltűnt az a konzervatív, hiteles gondolkodásra képes politikai elit, amely 1944-ig ellensúlyozta helyben a szélsőségeket, akik némileg gátat tudtak szabni a radikalizálódásnak. Harmadszor pedig a személycserékkel a németek a legcsekélyebb ellenállás nélkül keresztülvihették követeléseiket a hadművelési közigazgatásban.

A vezetői gárda cseréjekor alapvetően két magatartásforma volt jellemző a közigazgatási személyzetben. Az egyike volt a Siménfalvy-, Péchy-, Tomcsányi- és Vozáry-

²⁰⁷ Ferenczy László 3. számú eseményjelentése. 1944. június 8. Karsai L., Molnár J., 1994: 515. p.

²⁰⁸ *Tiszaháti Magyar Gazda*, 1944. május 18. 20. sz. 3. p.

féle irányvonal.²⁰⁹ Ők saját maguk kérvényezték felmentésüket beosztásukból, mivel nem azonosultak a német megszállás után kinevezett új kormány elképzeléseivel.²¹⁰ Míg a másik platformot azok a személyek jelentették, akik nagy reményekkel tekintettek a megszállás elé, vagy egyszerűen csak elvállalták a megbízatásukat. Ez a csoport, azonban további két jól elkülöníthető részre osztható: akik helyükön maradva, törekedtek a német elvárásokat a lehetőségekhez mérten akadályozni. Például Marnó Béla, aki megakadályozta Ugocsa vármegye leventéinek Magyarország belső területeire szállítását az 1944. október 15-i nyilas puccsot követően. Aztán azok a személyek, akik gondolkodás nélkül kiszolgálták a németek igényeit, sőt olykor önként kezdeményeztek német érdekeket szolgáló intézkedéseket. A személycserék érintették a rendőrhatalmaságok, illetve a járási vezetőket is.²¹¹

A végrehajtott személycseréket követően a politikai élet gyökeres átalakulása tovább folyt. Főként Munkácson volt tapasztalható a szélsőséges irányba való eltolódás, ahol a MÉP tagsága 700 fő körülire csökkent. A párt gyengülésében nagy szerepe volt annak, hogy több közismert személy után, nagy sajtóvisszhang mellett R. Vozáry Aladár is kilépett a párt munkácsi alapszervezetéből, mivel kifogásolta annak radikális irányú átalakulását.²¹² A MÉP-ből kilépett személyeket a legtöbb esetben a MMP vonzotta soraiba, amelynek létszáma 1944. május végére 550 fő volt, de – a munkácsi városi rendőrség adatai szerint – gyors ütemben tovább növekedett. Ebben a gyarapodásban annak is jelentős szerepe lehetett, hogy a MMP ajánlásokat gyártott a pártba belépőknek a zsidó lakások megszerzéséhez.²¹³ A szélsőjobboldali pártok közül a NYKP-HM Munkácson májusban még mindig gyenge tevékenységet fejtett ki, amely főként új tagok felvételéből állt. Minden igyekezete ellenére azonban jelentős tömegeket nem tudott megmozgatni, 1944 májusában 60 tagja volt.²¹⁴ A MNSZP megpróbálta a népszerűségét tovább növelni szinte minden vármegyében, a hadművelleti területen. Ennek fő jellemzője az volt, hogy a közigazgatásban befolyással lévő személyek beszerzését végezte.

²⁰⁹ Vozáry Aladár a MÉP oszlopos tagja javasolta a párt passzív ellenállásra helyezkedését a németekkel szemben. Mivel ezt az elképzelését nem támogatta sem a MÉP országos vezetése, sem pedig a helyi alapszervezeti vezetés, ezért kilépett a pártból.

²¹⁰ A MNSZP erősödésével, a zsidó lakosságot megkülönböztető rendeletekkel, a zsidó lakosság gettósításával.

²¹¹ Ungvár rendőrparancsnokát Thurzó Györgyöt áthelyezték Nagyváradra, helyére Balogh Andor zentai rendőrkapitányt nevezték ki. Csetényi László munkácsi rendőrkapitányt is áthelyezték Csongrádra, helyére Vass János került. Lásd bővebben. *Kárpáti Híradó*, 1944. május 7. 103. sz. 3. p. *Az Óslakó*, 1944. május 21. 21. sz. 4. p.

²¹² Filep Tamás Gusztáv: *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2007. 225–226. p.

²¹³ Több száz olyan volt zsidó lakás megszerzésére beadott lakossági kérvény fennmaradt például Ungvár városaiban, amelyeket a MMP helyi alapszervezetének elnöke aláírásával és bélyegzőjével ellátva ajánlott a zsidó lakást kiutaló bizottságnak megkülönböztetett figyelmébe. Lásd bővebben. KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2402-2431.

²¹⁴ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, VII. kötet, 544. p.

A párt munkácsi alapszervezetének vezetőjéről, Baranyi Józsefről közben kiderült, hogy büntetett előéletű, ami miatt róla kellemetlen pletykák kaptak szárnyra. Ez kedvezőtlenül érintette a MNSZP létszám-növekedését, ami viszont kedvezett a MMP törekvéseinek, amely igyekezett a MNSZP tagságát rábírní a párt elhagyására.²¹⁵ Májusban egyébként a német nemzetiségi szervezet, a Volksbund is aktív szervezkedésbe kezdett, ami inkább gazdasági és kulturális célokat fogalmazott meg.

Miután a MNSZP Munkács vonzaskörzetében „megvetette lábát” és jelenléte stabilizálódni látszott, megkezdte Beregszászon és a járásban látványos politikai kampányát. 1944. május 18-án a MNSZP megyei vezetője, Baranyi József a beregszászi járás falvaiban háromnapos kampánykörutat tett, és lelkesítő beszédekkel igyekezett elősegíteni az alapszervezetek létrehozását.²¹⁶ Ez volt az első olyan kísérlet, amely a városon kívül a falvak politikai beszerzésére is törekedett. A kitartó agitációnak volt foganatja, mert a beregszászi járásban megalakultak az első MNSZP-alapszervezetek, más pártoktól eltérően rendvédelmi alosztályokkal együtt. Legelőször 1944. május 20–21-én, Mezőkaszonyban, Csete Ferenc vezetésével, majd Csonkapapiban Veres Sándor, Zápszonyban Balogh Béla és Hetyenben Ferencz Gábor irányításával.²¹⁷ A vidéki alapszervezetek létrehozását a MMP is megkezdte, rövid agitáció után 1944. május 22–23-án, Csapon kezdte meg működését.²¹⁸ Ebből jól kitűnik, hogy amíg a MNSZP a falvak, addig a MMP a városok, és a nagyközségek lakosságának a köréből toborozta tagságát, ennek okát nem ismerjük.

Amíg Bereg vármegyét a politikai pezsgés, a propagandamunka jellemezte, addig Máramaros vármegyében a politikai élet továbbra is annak a látszatát keltette – Szaplóczay László főispán szóhasználatával élve –, „mintha aludna”. A jobboldali pártok szerveződése jórészt a gyülekezési tilalom ellenére lassan ment, néhol a vármegyében le is állt. A lakosság és az értelmiség, valamint az iparral foglalkozók egyelőre nem akartak elköteleződni egyik párthoz sem, mert a jobboldali pártok országos szintű egyesítését várták, amiről a helyi lapok is lelkesen tudósítottak. Szaplóczay László főispán – mivel ez az országos párt nem alakult meg – kísérletet tett arra, hogy „Névtelen” párt néven létrehozzon egy egységes jobboldali szervezetet, amely a szolgálatait a Kormányzónak ajánlja fel.²¹⁹ Ebből azonban nem lett semmi.

Május utolsó napjaiban a ruszin politikusok is aktívabbak lettek, és az addig szinte teljes nyugalomban töltött időszak után újra megjelentek. Meglehető fordulatként a ruszin képviselők

²¹⁵ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, VII. kötet., 545. p.

²¹⁶ *Kárpáti Híradó*, 1944. május 20. 113. sz. 4. p.

²¹⁷ *Kárpáti Híradó*, 1944. május 28. 120. sz. 3. p.

²¹⁸ *Kárpáti Híradó*, 1944. május 23. 115. sz. 4. p.

²¹⁹ MNL OL, K 149, 168. doboz, 4. tétel, 1944-4-1006, 272. p.

1944-ig tapasztalható megosztottsága a német megszállást követően a jelek szerint megszűnt, mert 1944. május utolsó napjaiban az addig egymással szembenálló Demkó Mihály, Illiczky Sándor, Bródy András létrehozták a Kárpátaljai Ruszinok Autonóm Nép Egység Pártját. A 30 személy részvételével megalakuló párt működését Vincze András hadműveleti kormánybiztos is támogatta. Az alakuló ülésen jelen volt Bródy András országgyűlési képviselő, a párt elnöke, Demkó Mihály országgyűlési képviselő, Illiczky Sándor ungvári nagyprépost.²²⁰ 1944. június 2-án a párt elnöke levélben jelentette be a képviselőházban, hogy a párt megalakult és ismertette főbb céljait: „[...] *A párt célja népiünk: a ruszin nép részére az egységes magyar birodalomban nép lelkiségének kiéléséhez szükséges olyan életkeret megteremtése, amelyen belül a magyar néppel való testvéri együttélés mellett gazdasági, kulturális és szociális fejlődése biztosítva legyen. Ennek érdekében a párt együtt munkálkodni óhajt a magyar nemzetnek mindazon pozitív munkásságot kifejtő politikai tényezővel, amelyek segítségére lehet a magyar birodalomnak [...]*”.²²¹ Mihelyst a párt megalakult, létrehozta irodáit Budapesten, Ungváron, Munkácson és Huszton.²²² A szerveződés hamarosan a szélsőjobboldali magyar pártok vonzásába került, amire bizonyíték, hogy Ungváron a NYKP-HM vezetőivel ismerkedési estet tartott.²²³ Azonban a Bródy vezette párt igazi céljáról nincsenek információin, csak feltevések. Az tény, hogy a párt felvette a kapcsolatot a szélsőjobboddallal, azonban ez pusztán időnyerés, egyfajta túlélési stratégia lehetett, hiszen Bródy András 1944 szeptemberétől már tárgyalásokat folytatott a szovjet partizánokkal. Vitathatatlan eredménynek könyvelhető el viszont az, hogy a nehéz belpolitikai helyzetben a megosztottság helyett a ruszin politikai vezetés képes volt egységben gondolkodni.

Közben június elejére a MNSZP tovább növelte befolyását a térségben, tagságuk gyors ütemben növekedett, Munkácson a leglátványosabban. Legalábbis ezzel magyarázta Baranyi József a párt Bereg és Ugocsa vármegyék egyesített megyei vezetője azt a levelet, amelyet Engelbrecht István munkácsi polgármesternek címzett, hogy tőle üressé vált zsidó ingatlant kérjen pártiroda céljára: „*A Magyar Nemzetiszocialista Párt nagy arányú fejlődése szükségessé teszi hogy a Párt ne legyen akadályozva rendes működésében és olyan helyiségben legyen elhelyezve, ahol rendelkezésre áll értekezlet tartására nagy terem is. A letűnt rendszer eddig nem adott arra lehetőséget, hogy ilyen megfelelő helyiséget kibérelhessünk, most pedig a zsidók*

²²⁰ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-6-1006, VII. kötet, 545. p.

²²¹ *Kárpáti Híradó*, 1944. május 4. 125. sz. 3. p.

²²² MNL OL, K 28, 63. csomó, 105. tétel, 1944-P-24450, 1. p.

²²³ Fedinec Cs., 2002: 419. p.

*kiköltözése után bőven van lakás Munkácson és a kért helyiségek amúgy sem valók lakásokra.”*²²⁴

Az év derekára a politikai pártok kiépítették alapszervezeteiket, azonban két új probléma, kihívás jelentkezett. Az egyik a tagok további mozgósítása, felsorakoztatása, a még mindig tapasztalható lakossági közömbösség megszüntetése volt, ezért első célnak tekintették annak elérését, hogy a tagság tagjai viseljék a pártjelvényüket.²²⁵ Második feladatuk az volt, hogy erélyes vitákat kezdeményezve rágalmaszásokkal, személyeskedésekkel mind nagyobb teret szerezzenek maguknak a közigazgatási közgyűlésekben. Erre példa, hogy 1944. július 14-én Ugocsa vármegye törvényhatósági kisgyűlése, ahol be kellett jelenteni a főispáncserét. Végh József Ugocsa vármegye alispánja közölte, hogy a Kormányzó május elején Siménfalvy Árpád főispánt felmentette, és a helyére Réthy-Hászlinger Ferencet nevezte ki.²²⁶ Az ülés meglehetősen feszült légkörben kezdődött a Siménfalvyt támogató és az ő főispánságát ellenző képviselők vitájával. Ezt csak fokozta Benyovszky János törvényhatósági bizottsági tag felszólalása, aki azt állította, hogy a leváltott Siménfalvy Árpád főispánsága alatt a zsidók zavartalanul éltek Ugocsában, miközben a jobboldali gondolkodókat a főispán háttérbe szorította.²²⁷ Benyovszky élesen kritizálta a volt főispánt és a teljes tisztviselői kart a kommunistákkal és zsidókkal szembeni erélytelenségük miatt: *„Ne éljünk rózsás ködben. Itt az ülések alatt eddig senki sem beszélt arról, hogy háború van. Maga az itteni társadalom úgy élt, hogy tökéletesen elkészült a szovjet befogadására. Itt nagyon sok rádió működött. [...] határozottan ellenzem a főispán ünneplését. [...] A tisztviselők ünneplését azért ellenzem, mert a tisztviselő kar fogcsikorgatva fogadta a zsidók gettóba való szállítására vonatkozó rendeletet, azok végrehajtása körül semmit sem tett, az elmúlt hónapokban semmi változás sem történt, ugyanaz a tisztviselő társadalom a régi szellemben vitte tovább az ügyeket.”*²²⁸ Benyovszky beszédére Végh József alispán reagált, aki hasonló hangvételű beszédet mondott, és csak fokozta a feszültséget. Az alispán kijelentette *„[...] hogy az ügy tisztázása végett maga ellen a fegyelmi eljárás lefolytatását fogja kérni, mert nyilvános helyen még nem hangzottak el a tisztviselői kar ellen ilyen súlyos ítéletek. A fegyelmi vizsgálat során kívánja majd igazolni, hogy miként viselkedett a tisztikar az új kormány rendeleteinek végrehajtásakor. Ugocsa volt az első, mely a zsidókérdést a kormány intuícióinak megfelelően maradéktalanul végrehajtotta. Elismeri, hogy egy egy esetben tiltakozott az ellen, hogy a nyomozó hatóság kizárólag a Szállasy*

²²⁴ KTÁL, Fond 1553., op. 4., od. zb. 26., 5. p.

²²⁵ Fedinec Cs., 2002: 420. p.

²²⁶ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 872., 40. p.

²²⁷ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 872., 40. p.

²²⁸ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 872., 41. p.

Párt embereit alkalmazta bizalmi emberként. Olyanok mondtak ítéletet, akiktől talpbőr-elsikkasztás miatt kellett az iparendélyt megvonni, továbbá olyanok, akik csak a megszállás után jöttek Nagyszőlősrre és így egyáltalán nem ismerhették az itt lévőknek a cseh megszállás alatti magatartását.”²²⁹ Végh József alispán e felszólalásával feltehetően megpecsételte helyi pályafutását, ugyanis egy hét múlva áthelyezték Hajdú vármegye alispáni hivatalába. A helyére Marnó Bélát, Baky László belügyi államtitkár személyi titkárát nevezték ki. Megérkezésére az új, helyi alispáni hivatalban így emlékeztek: *„Marnó Béla jövetelét híre megelőzte. Nagy felháborodás, ijedség és tájékozatlanság volt közöttünk akkor arra a hírre, hogy Baky titkárja lesz Ugocsa vármegye alispánja.*”²³⁰ Voltak, akik ebből kiindulva nagy örömmel fogadták Marnót, tőle várva a radikalizálódó jobboldal helyzetének további javítását. Ilyen személy volt például Lajos Sándor törvényhatósági kisgyűlési képviselő, aki 1944 augusztusában felszólalásában így üdvözölte az új alispánt: *„Programjának megvalósításához kérem, adjon a jó Isten erőt, egészséget. Sijessen a falu megmentésére mert a mai napon a rémhírek tömege lepte el a falvakat. Azt hittük, hogy vége lesz ennek a rémhír áradatnak, ha a zsidókat vármegyénkből kitelepítik. A zsidók elmentek, de a zsidó barátok megmaradtak*”.²³¹ (A felszólaló itt elsősorban a vármegye tisztségviselőire utalt – K. Gy.). Marnó Béla azonban higgadt, szabálykövető, a helyiek érdekeit szem előtt tartó alispán volt, aki a polgári lakosság magántulajdonának, jogainak védelmében gyakran vitába szállt a katonai parancsnokokkal, főleg a Szálasi-puccsot követően. Például ő akadályozta meg azt, hogy Ugocsából a fiatal leventéket a magyar közigazgatás utolsó napjaiban az ország belsejébe szállítsák.²³²

Vincze András hadműveleti kormánybiztos 1944. július 24-én, a súlyos hadi helyzetre való tekintettel az Északkeleti Hadműveleti Területen betiltott minden pártpolitikai gyűlést, összejövotelt. Vincze a rendelkezés ellen vétőkkel szemben pénzbüntetést vagy hat hónapi börtönbüntetést helyezett kilátásba.²³³ Eközben érdekes kettősség jellemezte a mindennapokat, hiszen annak ellenére, hogy Vincze kormánybiztos betiltotta a pártok működését, a városok rendőrkapitányságai engedélyezték a pártgyűléseket. Munkácson például szinte minden hónapban rendeztek politikai jellegű tanácskozásokat.²³⁴ Megfigyelhető azonban, hogy a pártok a tiltó rendelkezés után fokozatosan felhagytak a párt gyűlésekkel, ehelyett nyílt hírverésbe kezdtek. A tiltó rendelkezésre a MNSZP és a NYKP-HM rá sem hederített, főként a városokban

²²⁹ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 872., 41. p.

²³⁰ BFL, XXV. 2. b. 1947/2093. 32. p. Marnó Béla.

²³¹ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 872., 60. p.

²³² BFL, XXV. 2. b. 1947/2093. 32. p. Marnó Béla.

²³³ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 380., 9–10. p.

²³⁴ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 35., 31–34. p.

röplapokkal és falra írt feliratokkal agitáltak.²³⁵ „A belügyminiszteri rendelet napok óta érvényes. Mégis, Szálasi plakátokat látunk, új nyilas falfestékeket, mintha a miniszteri rendelkezés meg sem történt volna.”²³⁶ – olvasható az egyik helyi hetilap hasábjain.

Annak érdekében, hogy Vincze András tiltó rendelkezésének érvényt szerezzenek, az alispánok eljárásokat kezdeményeztek a polgármestereknél a renitens személyekkel szemben.²³⁷ A rendőrség 1944. szeptember elején, végül megelégedve a szélsőjobboldali agitációt, a pártszékházakban tartott razziák során lefoglalta azok könyveit, iratait, vagyonát. A pártjelvények viselését is megtiltották az Északkeleti Hadművelési Terület lakosságának.²³⁸ Történt mindez 1944 augusztusában, sorsfordító események közben a keleti fronton Románia „kiugrott a háborúból”, kihátrált a Német Birodalom mögül, és átállt a szövetségesekhez, ami Magyarország számára sordöntő következményekkel járt. Ezt követően ugyanis azonnal számolni kellett azzal, hogy a szovjetek Románia felől megkerülik az Árpád-vonalat, és ezzel számottevő előnyhöz jutnak a hadszíntéren. A magyar közigazgatásnak azzal a lehetőséggel is szembe kellett néznie, hogy a front közvetlen háttérjében a Szovjetunió ejtőernyős partizánok bevetésével fog egyrészt hírszerzést végezni, másrészt felélénkíti a kommunista szervezkedést Kárpátalja nemzetiségei körében.

Kommunista szervezkedés az Északkeleti Hadművelési Területen 1944-ben

Az 1938. novemberi első bécsi döntéssel és az 1939. márciusi hadművelettel két ütemben visszaszerzett kárpátaljai területen a kommunista mozgalom igen népszerű volt a csehszlovák időkben. E politikai irányzat történetében két fontos *korszakhatárt* kell megemlítenünk. Először 1938. október 25-ét, amikor Aleksandr Beskyd csehszlovák alkormányzó rendelkezést adott ki a Csehszlovák Kommunista Párt helyi tevékenységének felfüggesztéséről,²³⁹ amivel a párt illegalitásba kényszerült. A CSKP gyors felszámolására kevés esélye volt az első bécsi döntés után berendezkedő magyar közigazgatásnak, hisz 1920–1938 között igazi tömegpárttá szerveződött mind a nemzeti, mind pedig a magyar lakosság körében,²⁴⁰ főként a földkérdésről tett ígéretei miatt.

²³⁵ Fedinec Cs., 2002: 421. p.

²³⁶ *Az Óslakó*, 1944. július 30. 31. sz. 3. p.

²³⁷ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 919., 24. p.

²³⁸ *Az Óslakó*, 1944. szeptember 3. 35. sz. 1. p.

²³⁹ Veghes Mykola: Kárpáti Ukrajna belpolitikai helyzete. Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közelítés*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. 30. p.

²⁴⁰ A magyarok által többségében lakott beregi járásokban félelmetes gyorsasággal alakult meg a kommunista párt, és kezdett szorgalmas politikai tevékenységbe, szervezkedésbe. 1924. január 27-én 10 órakor, Lenin halálának hírére, Ungváron tömegfelvonulásra került sor. *Kapnamcka pravda*, 1924. január 26. 1. sz. 1. p. – A párt 1924-től

A magyar állam sem engedélyezte a kommunista párt működését, ezért helyi követői számára 1939-től, miután a terület visszakerült Magyarországhoz, két választási lehetőség kínálkozott: vagy titokban átszöknek a Szovjetunióba, vagy a szülőföldjükön maradva, földalatti szervezkedésbe kezdenek. Az utóbbit nehezítette a magyar állam szilárd kommunistaellenes magatartása. A második fontos fordulópontra 1944. március 19-e, Magyarország német megszállása volt, ami után a hatóságok a kommunisták csoportosulásának teljes ellehetetlenítésére törekedtek. A német szervek még erélyesebben kérték számon a magyar közigazgatástól a kommunisták elleni harcot, amit maguk a németek is nyomon követtek egy német összekötő tiszt segítségével. Ekkor, 1944-ben már elsősorban hadászati okai voltak annak,²⁴¹ hogy a németek számára a frontvonal hátszágában bármilyen kommunista szervezkedés leküzdése létkérdéssé vált.

Kárpátalján ennek alapvetően két *formáját* különböztethetjük meg 1939–1944 között: a helyi, valamint a Szovjetunióból irányított mozgalmat. Amíg az előbbire 1939–1944 között nagyon gyakran találhatunk példát, addig az utóbbi csak az 1942-től 1944-ig tartó időszakban volt jellemző. A helyben működő kárpátaljai kommunisták leggyakrabban a *röplapterjesztést* és kommunista *fegyveres sejtek* létrehozását végezték, addig a Szovjetunióból vezényelt mozgalom résztvevői nemcsak a *röplapszórást* vállalták, főleg 1944-től, hanem – a központban kiképzett partizánosztagok tagjaiként – 1942 után a *diverzáns*²⁴² és hírszerzési feladatok ellátását is. A továbbiakban az 1944. évi földalatti kommunista tevékenység formáit, módját és célját vizsgálom behatóan az Északkeleti Hadműveleti Területen.

Kommunista röplap- és partizántevékenység az Északkeleti Hadműveleti Területen

A helyi jellegű, titkos kommunista szervezkedés 1944-re jelentősen meggyengült Kárpátalján a magyar hatóságok szigorú fellépése folytán. 1944-ben a röplapterjesztés ritkaságszámba ment, annak kockázatossága miatt. Ráadásul 1943-tól, Pataki Ferenc földet

gyakran szervezett békés tüntetéseket, felvonulásokat, amelyek egész járásokat mozgattak meg. A főszolgabíró jelentése szerint 1924. augusztus 3-án, a beregszászi járás lakosságának jelentős része részt vett egy ún. *háború ellenes* tiltakozáson. A „békemenet” tagjai a saját községükből Beregszász városába vonultak. KTÁL, Fond 669., op. 5., od. zb. 168., 3–4. p.

²⁴¹ Már 1943 nyarán megváltozott a hadi helyzet. Az Atlanti-óceánon zajló összecsapások mérlege a szövetségesek javára billent, a Vörös Hadsereg jelentős mértékben előre tört a keleti fronton, 1944. január 27-én felmentették Leningrádot, majd néhány hónap alatt jelentős csapást mértek a német Dél Hadseregcsoport Erich von Manstein által vezetett páncélos hadseregre. Korszuny-Cserkasz térségében, március elejére a Vörös Hadsereg a keleti Kárpátokig nyomult előre, miközben Olaszországban februártól a németek kemény harcokat vívtak azért, hogy a szövetséges erők előretörését megakadályozzák.

²⁴² Diverzáns: politikai értelemben kártevő, felfogató, aknamunkát végző személy. Katonai fogalomként: bomlasztó, romboló tevékenység az ellenség hátszágában.

érésétől a szovjet partizánok bevetésére sem került újra sor. A nyomozások, bírósági eljárások, „az állam törvényes rendjét” felborítani igyekvő kommunistákkal szemben folyamatosak voltak. Az ellenséges hírszerzők, partizánok leküzdése egy percre sem szünetelt. Így a mozgalom számára felértékelődött a Szovjetunió segítsége.

A szovjet csapatok 1944 elején átkeltek a Dnyeszter folyásán, és tovább közeledtek a magyar határ felé.²⁴³ Emiatt egyre jobban foglalkoztatta mind a német, mind a szovjet felet a kárpátaljai kommunista szervezkedés ügye.

A németek már 1943-ban élénk figyelemmel kísérték Magyarországon a baloldali és a kommunista mozgalmat. Arra törekedtek, hogy elérjék ennek felügyeletét vagy legalább azt, hogy erről naprakész tájékoztatást kapjanak magyar fegyvertárstól. Főként az észlelt partizánmozgalmakra vonatkozó információk jelentettek fontos adatokat a németek számára, mivel mind a Balkán, mind a keleti front irányába fontos szállítási útvonal volt Magyarország. Erről 1943. február végén Heinrich Müller, a Gestapo és Ujszászy István, az Államvédelmi Központ vezetője személyesen is tárgyalt Berlinben. A német igényekről Ujszászy tájékoztatta Kállay Miklós miniszterelnököt és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, akik a németek időnkénti tájékoztatását a magyarországi partizánmozgalmakról az Államvédelmi Központ útján csak a német szállítási útvonalak vonatkozásában teljesítették.²⁴⁴ Ezen kívül 1943 őszén Kádár Gyula vezérkari ezredes, a 2. vkf. osztály vezetője, Szombathelyi Ferenc vezérezredes utasítására olyan megegyezést kötött Kuno Heribert Fütterer²⁴⁵ altábornaggal, amelyben kötelezettséget vállalt arra, hogy minden Magyarországon ledobott idegen ejtőernyősről jelentést tesz, és azokat átadja a németeknek, kihallgatás céljából.²⁴⁶

A németek ezek ellenére attól tartottak, hogy Magyarország fegyverszünetet köthet a szövetségesekkel, és többek között ez is, Hitlert és az OKW-t Magyarország megszállására készítette. A német megszállást követően, a keleti front közvetlen hátszágát jelentő kárpátaljai (szláv nemzetiségű) területen a Magyar Országgyűlés létrehozta az Északkeleti Hadműveleti Területet, amely kettős katonai és polgári közigazgatással működött, amelyben a katonai rész alá volt rendelve a német félnek.²⁴⁷ Miután 1944. április 16-án a polgári után a katonai közigazgatás is megkezdte működését, szétválasztották a feladatokat. Eszerint az ellenséges ejtőernyős egységek felszámolásának feladatát az Északkeleti Hadműveleti Terület katonai közigazgatási szerve a Kárpáti Közigazgatási és Gazdasági Parancsnokság kapta. A Kárpáti KG

²⁴³ Dombrády L., 1986: 362. p.

²⁴⁴ (Szerk.) Haraszti Gy., 2007: 431–432. p.

²⁴⁵ Kuno Heribert Fütterer német légügyi attasé.

²⁴⁶ (Szerk.) Haraszti Gy., 2007: 433. p.

²⁴⁷ KTÁL, Fond 47., op. 1, od. zb. 412., 6. p.

parancsnok személye mellett egy német összekötő tiszt, Wittmann Rudolf hadnagy és hét fős személyzete felügyelte a magyar közigazgatást a partizánok elleni küzdelem tekintetében.²⁴⁸ Így tehát 1944 áprilisára a németek elérték, hogy a baloldali és a partizán mozgalom felügyelete az ellenőrzésük alá kerüljön.

Amíg a németek a kárpátaljai kommunista szervezkedés mind hatékonyabb felügyeletére törekedtek, addig a Szovjetunióknak a fronthoz 1944 áprilisára igen csak közel került kárpátaljai nemzetiségi lakosság nyugtalanítása volt a legfőbb célja, amihez repülőgépekről leszárt röplapokat és a partizánok tevékenységét használta. Tömeges szovjet röplapszórásra 1944 nyarától egyre gyakrabban, amíg a szovjet partizánok megjelenésére 1944 májusától került sor.

Az Északkeleti Hadműveleti Területen bevetett szovjet *partizánok kiképzését* a Szovjetunióban az 1942 májusától Pantelejmon Ponomarenko vezetésével működő Partizánmozgalom Központi Törzse (PKT) felügyelte,²⁴⁹ amely további altörzsekből állt. Ezek közé tartozott a Tyimofej Sztrokács altábornagy által irányított Partizánmozgalom Ukrán Törzse (PUT), amely partizán- és hírszerző egységeket készített fel,²⁵⁰ és küldött 1944-től Kárpátaljára is. A vegyes szovjet–magyar partizánosztagek alkalmazása 1944 augusztusától is jellemző volt. A PUT-t a magyarországi partizánosztagek felkészítésében a moszkvai magyar kommunista emigráció vezetői, Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Révai József, illetve Farkas Mihály támogatták. A Szovjetunióban élő magyar emigráns kommunisták 1943 júniusáig a Magyar Kommunisták Pártja Külföldi Bizottságába tömörültek.²⁵¹ A párt 1943 júniusától 1944 szeptemberéig Békepárt néven működött.²⁵² A Szovjetunióban a párt nevét nem változtatták meg, és KMP Külföldi Bizottsága néven 1941 nyarától rendszeres adásokat sugárzott a Kossuth-rádióban.²⁵³

Rákosi Mátyás, mint a MKP Külföldi Bizottságának vezetője jó kapcsolatokat ápolt a bolgár származású Georgij Dimitrovval, aki 1935–1943 között a Kommunista Internacionálé főtitkára volt. Befolyásos kapcsolatát Rákosi a magyar emigráció számára igyekezett hasznosítani. Például Dimitrovtól értesült arról, hogy a 2. honvéd hadsereg 1943. január-februári Don menti vereségét követően jelentős számú magyar honvéd került szovjet

²⁴⁸ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2392., 65. p.

²⁴⁹ Míg a Partizánmozgalom Központi Törzse a Szovjet Kommunista Párt és a szovjet vezérkar.

²⁵⁰ Пономаренко, П. К.: *Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков 1941–1944*. Наука, Москва, 1986. 75. p.

²⁵¹ Gerő Ernő: A moszkvai magyar emigráció 1944-es tevékenységéről. (Szerk.) Bakó Ágnes, Erényi Tibor, Pintér István: *Tanúságtévk.* 4 kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 380-381. p.

²⁵² Liptai Ervin: *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom*. Kislexikon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 167. p.

²⁵³ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956. 1. kötet*. Napvilág Kiadó, Budapest. 1997. 56–57. p

hadifogságba. A baloldali magyar hadifoglyok kiválogatása Illés Béla vezetésével napok alatt elindult. A szelektálást, amit baloldali világnézeti elkötelezettség és a párttagság megléte szerint végeztek.²⁵⁴ A kiválasztott hadifoglyokat Krasznogorszkba szállították, az ún. speciális antifasiszta iskolába. A krasznogorszki intézmény Moszkva mellett működött, egy tó partján, 27. számú iskolatábor néven. Németek, románok, lengyelek, csehek, szlovákok, osztrákok, olaszok, magyarok éltek itt „igazi” internacionalista intézmény lakóiként. A hermetikusan elzárt helyen, az anyanyelven történő oktatást a Szovjetunióban élő magyar emigránsok végezték. A hathónapos tanfolyam után a hallgatókat ideológiai agitációs munkára, a kommunista eszmék terjesztésére, fegyverhasználatra készítették fel, vagyis a partizánharcra. A táborból 26 magyar kapott engedélyt a partizán osztagokban való tevékenységre.²⁵⁵ Itt a táborban részesült kiképzésben Uszta Gyula²⁵⁶ is, az 1944. augusztus elején bevetett csapatának több tagjával együtt.²⁵⁷

A partizánok felkészítését sürgette az európai hadszíntéren beállt számos változás az 1943 nyarától a dél-európai hadszíntéren küzdő angolszász egységek sikereinek hatására.²⁵⁸ Ez, illetve az a tény, hogy a keleti front viszonylag gyors ütemben haladt nyugat felé, arra ösztönözte Rákosit, hogy a lehető leghamarabb „nemzetinek” híresztelt fegyveres partizánosztagok szervezésébe kezdjen. Saját „nemzeti” hadsereg felállítására tett erőfeszítései meghiúsultak. A Magyar Légio ügyének 1943. júliusi zátonyra futásáért leginkább Gerő Ernő és Farkas Mihály voltak a felelősek.²⁵⁹ Ugyanis a Donnál fogságba esett gróf Stomm Marcel altábornagy nem volt hajlandó a Horthy Miklósnak tett esküjét megszegni, amelyet Rákosi

²⁵⁴ Rákosi M., 1997: 98–99. p.

²⁵⁵ HL, VII. Ellgy. Mo/43. Gazsi József: Antifasiszta iskolák a Szovjetunióban. 2. p.

²⁵⁶ Uszta Gyula (1914–1992) Nagygyúton született, és Debrecenben nevelkedett. 1941–1943 között a Magyar Királyi Honvédségben teljesített szolgálatot. Miután átállt a szovjetekhez, a krasznogorszki iskolát végezte el. 1944. január–április a Fjodorov partizánegységben harcolt. Önálló bevetésre 1944. augusztus 8-án érkezett Kárpátaljára. A háború után 1945–1948 között pártmunkás, illetve főispán lett Zemplén vármegyében. 1948-tól a Magyar Néphadsereg főtisztje, majd tábornoka, 1949–1953 között borsodi, 1953-tól hevesi országgyűlési képviselő volt. 1956-ban részt vesz a magyar forradalom és szabadságharc leverésében. Több sortüzet is elrendelt. 1956–1962 között a honvédelmi miniszter első helyetteseként, nyugdíjazásáig a Magyar Partizánszövetség titkáráként tevékenykedett.

²⁵⁷ HL, VII. Ellgy. Szu/18. Névjegyzék azokról a partizánokról, akik az 1942–1945-ös években elvégezték a krasznogorszki antifasiszta iskolát. 1. p.

²⁵⁸ 1943 májusában az angolszászok menekülésre készítetik Erwin Rommelt Észak-Afrikából felszámolva ezzel az itt lévő frontot, 1943 júliusában partra szállnak Szicíliában, 1943. szeptember 3-án az Appennini-félszigeten.

²⁵⁹ A hadifogságba került Stomm Marcel és társai együtt fogalmaztak meg egy nyilatkozatot. E tervezetben vállalták a fegyveres harcot szovjet fennhatóság alatt a németek ellen, azonban Horthy Miklós kormányzó ellen nem. Ezzel leginkább Gerő Ernő és Farkas Mihály nem volt elégedett. Így a légio nem valósult meg. Lásd bővebben. Korom Mihály: Miért nem alakulhatott meg a légio a Szovjetunióban a második világháború alatt? *Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 127. p. Lásd még: Szakály Sándor: Stomm Marcel és a „magyar légio”. *Mozgó Világ*, 1984. 6. sz. 67–74. p.

alapvető feltételként megkövetelt.²⁶⁰ A „saját haderő” hiánya Rákosi helyzetét gyengíthette, mert szeretett volna gyors, és ami még fontosabb látványos eredményeket felmutatni Sztálinnak, közvetlenül pedig Dimitrovnak. Rákosi 1943 ősztől vett részt a partizán kiképzés szervezésében. Több alkalommal is személyesen kereste fel a partizániskolákat, és lelkesítő beszédekkel igyekezett a hallgatóság figyelmét felhívni a diverzáns akciók fontosságára a hátszágban.²⁶¹

A krasznogorszki táborban 1943 végén kezdték meg a kiválasztottak felkészítését a partizán tevékenységre. Úgynevezett antifasiszta kiképzést kaptak, amely leginkább ideológiai jellegű nevelést jelentett. Tanították az agitáció és a propaganda módszertanát, ehhez kapcsolódott a diverzáns akciók végzéséhez elengedhetetlen ismeretek átadása is, ezért a szovjet tisztok a fegyverek, robbanóanyagok használatát is oktatták.²⁶² A kiképzést a Kommunisták Magyarországi Pártja, az emigránsok szigorúan felügyelték. A hat hónapos kiképzés alatt szerzett ismereteik mellé minden leendő partizánnak éles bevetésen kellett gyakorlati tapasztalatot szereznie. Ezzel a kiszemelt személyek megbízhatóságát is próbára tették. Szerepet játszhatott ebben az a bevett szovjet hadászati gyakorlat is, amelyet 1942-től a szovjet partizánok toborzása során alkalmazott a szovjet Belügyi Népbiztosság, az NKVD. Eszerint az újonnan toborzott partizánoknak a három hónapos „próbaidős” frontszolgálat alatt nem adtak fegyvert. Az esetek többségében csak másodlagos – futár, összekötő – feladatok elvégzésével bízták meg őket.²⁶³ A krasznogorszki iskolából 1944 első hónapjaiban, több csoportban a keleti fronton már működő szovjet partizánvezetők egységeibe – a mai Ukrajna északi részén található mocsaras, erdős Polisszja területén működő, Alekszij Fjodorov, Szidir Kovpak, Mihail Naumov által vezetett partizánseregekhez – sorozták be őket, tapasztalatszerzés, megfigyelés céljából. Ennek során megtanulták a vasútvonalak aláaknázását, vasúti- és közúti hidak felrobbantását, a rejtőzködés elsajátítását, partizánbázis kiépítését, a felderítést, hírszerzést, olykor a nyugat-ukrajnai területeken működő ukrán nacionalista partizánosztatok elleni hajtóvadászatot.²⁶⁴

²⁶⁰ Stomm Marcel: *Emlékiratok*. Magyar Hírlap Könyvek, 1990. 151–153. p. Stomm Marcel szovjet fogságba kerüléséről, a magyar kommunista emigráció céljáról a „magyar légióval”, Stomm választási helyzetéről a fogságban, kilátásairól, kényszerhelyzetéről az eddig napvilágot látott legrészletesebb leírást lásd bővebben. Szakály Sándor: *Hadsereg, politika, társadalom*. Lánchíd Kiadó, Budapest, 1991. 121–138. p.

²⁶¹ Rákosi Mátyás 1943 végén látogatást tett a krasznogorszki táborban is, ahol találkozott az akkor még kiképzés alatt álló Uszta Gyulával. A partizánkiképzéssel kapcsolatban Rákosi elmondta Usztának álláspontját: “[...] sokat számít, hogy majd annak idején a béketárgyalások idején le tudunk-e tenni valamit mi is az asztalra.” Lásd bővebben. Uszta Gyula: *A jót akarni kell!* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989. 53. p.

²⁶² HL, VII. Ellgy. Szu/126. Fejes István jegyzetfüzete a krasznogorszki antifasiszta iskola előadásairól. 1–26. p.

²⁶³ Piekalkiewicz, Janusz: *Kémek, ügynökök, katonák. Titkos kommandók a második világháborúban*. Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest, 1988. 258. p.

²⁶⁴ Uszta Gy., 1989: 64. p.

A szovjet partizánosztagoknál töltött hónapok után, 1944 májusában a kiképzés magyar tagozatának tagjait Rovnoba szállították. Azonban a német légi erő állandó bombázása miatt néhány nap múlva az itt létrehozott partizántábort átköltöztették a nyolc kilométerrel lévő Obarovba. Az új helyen a magyar származású partizánok felkészítését szintén egy kommunista magyar emigráns, Nógrádi Sándor²⁶⁵ irányította. Az obarovi táborban májustól júliusig további harcászati és főleg ideológiai felkészítést kaptak. Már itt megkezdődött a leendő partizánosztagok személyi állományának tényleges összeállítása és véglegesítése. Ezzel Nógrádi Sándor táborigazgatót bízta meg Rákosi Mátyás.

A kiképzőtelepet Obarovból a Kijev mellett található Szvjatosinóba költöztették át 1944 júliusában, a stratégiaileg fontos kijevi repülőtér miatt. Szvjatosinóban összetett szervezői munka kezdődött, amelyet Rákosi Mátyás vezetett, aki vontatottnak látta a partizánok felkészítését, hiszen már egy év telt el mióta partizánháborúra mozgósított.²⁶⁶ A csoportok előkészítése azonban bonyolult logisztikai, hadászati megfontolásokat igényelt, amelynek nem kedvezett a kapkodás. Gondoskodni kellett a harci felszerelésekről, a működési terület kijelöléséről, a földet érés pontos helyének meghatározásáról, amelyekről a MKP Külföldi Bizottság határozatai döntöttek.²⁶⁷ Azonban, az MKP Külföldi Bizottság nem rendelkezett önállósággal a partizánok felkészítésében, amit fokozatosan a magyar kommunista emigránsoknak is tudomásul kellett venniük. A moszkvai magyar kommunisták ugyanis az 1942 májusában létrejött Partizánmozgalom Ukrán Törzsének (PUT) szigorú felügyelete alatt látta el az egykori magyar honvédekből álló partizánosztagok felkészítését, szervezését. Az MKP Külföldi Bizottsága 1944. július 1-től sorozatos tárgyalásokat folytatott a PUT-tal a szerveződő partizán csoportok felszerelésének, összetételének, feladatának, bevetésének tárgyában.²⁶⁸ A tárgyalások eredményeként 1944. július 18-án a PUT hozzájárult egy magyar partizánegység bevetéséhez.²⁶⁹ Ennek az alakulatnak volt része az Uszta Gyula által vezetett

²⁶⁵ Nógrádi Sándor (1894–1971) Füleken született. Már 1919-től tagja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának. A Tanácsköztársaság bukása után Csehszlovákiába ment. 1923–1943 között a Kommunista Ifjúsági Internacionálé megbízásából tevékenykedett Romániában, Csehszlovákiában, Németországban, Ausztriában, Svájcban és Franciaországban. 1944-ben a Kossuth Rádió szerkesztője, 1944 májusától a partizánképzés egyik fő szervezője volt. 1944. október 8-án ő maga is bevetésre indult, és a salgótarjáni szénmedencében ért földet. A háború után 1948 decemberétől 1956-ig honvédelmi miniszterhelyettes és a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöke, haláláig a Magyar Kommunista Párt, a Magyar Dolgozók Pártja, illetve a Magyar Szocialista Munkáspárt tagja volt. Liptai E., 1987: 234. p.

²⁶⁶ Visszaemlékezésében Rákosi Mátyás elítélte a magyarországi kommunista mozgalmat mivel nem, illetve későn kezdett hozzá a hazai partizánszervezkedéshez. Ebben a tekintetben irigykedve figyelte a szomszédos országokban zajló folyamatokat, különösen Joszip Broz Tito tevékenységét. Lásd bővebben. Rákosi M., 1997: 129. p.

²⁶⁷ Nógrádi Sándor: *Emlékeimből*. Kossuth, Budapest, 1961. 244. p.

²⁶⁸ Politikatörténeti Intézet Levéltára (továbbiakban PIL). 501. f., 1. cs., 28. ö. e., 2. p.

²⁶⁹ PIL. 501. f., 1. cs., 28. ö. e., 5. p.

partizáncsoport (15 magyar származású és nyolc szovjet partizán),²⁷⁰ illetve a velük egyidőben harcra küldött Szőnyi Márton csoport²⁷¹ is.

A volt magyar honvédekből álló partizánokat tehát 1944 nyaráig készítették fel a magyarországi területeken végzendő akciókra. Feladatként jelölték ki a számukra a hátország nyugtalanítását, a lakosság beszervezését, a küzdő magyar honvédség utánpótlásának zavarását, a hírszerzést és a hírek gyors továbbítását a PUT-nak.

Miközben a Szovjetunióban a leendő partizánok kiképzését végezték, 1944. február első napjaiban, a magyar közigazgatás az 1943 őszétől Pataki Ferenc vezetése alatt működő kommunista kémhálózatot Huszton a Logojda-házban, tűzharcban felszámolta. Pataki Ferenc még 1943. augusztus 7-én ért földet Huszt környékén társaival. A csoportnak nemcsak magyar, hanem más nemzetiségű tagjai is voltak. A robbantások, fegyveres rajtaütések²⁷² mellett erőteljes politikai bujtogatást végeztek, amellyel jó néhány helyi lakos támogatását sikerült megszerezniük. Az osztag létszáma emiatt gyorsan növekedett, és csakhamar elérte a száztíz főt. Pataki 1943 októberében Budapestre utazott, és onnan irányította a csapatot. Eközben a magyar kémelhárítás beépült a csoportba, és 1944. február 28-án Huszton rajtuk ütöttek. A törvényszéki tárgyalás során az elfogott gerillák közül tíz főt halálra ítélték, kétszáz főre hosszabb-rövidebb fegyházbüntetést szabtak ki. Pataki Ferencet is letartóztatták és 1944. augusztus 30-án, Ungváron halálra ítélték, majd Sopronba szállították. Az 1944. októberi nyilas hatalomátvétel után kivégezték.²⁷³ Pataki a szláv nyelvterületen ért földet, a nemzetiségi lakosság körében ennek hamar híre ment, pánikhangulatot keltve. Annak érdekében, hogy ennek elejét vegye, Tomcsányi Vilmos Pál kormányzói biztos, a magyar közigazgatás magas rangú képviselője már 1944. március 8-án tájékoztató körlevélben tudatta a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság valamennyi községi és körjegyzőjével a huszti Logojda házban lezajlott eseményeket. Tomcsányi arra kérte a kormányzói biztosság valamennyi körjegyzőjét, hogy „*A nevemben nyomatókosan mutassanak rá arra a veszedelemre, amely a bolsevizmus részéről*

²⁷⁰ Dombrády Lóránd–Nagy Gábor: *Fegyverrel a hazáért*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 180. p.

²⁷¹ Szőnyi Márton (1918–1944). Uszta Gyula csoporttársa volt a krasznogorszki partizániskolában, és vele egy időben jelölték ki partizán munkára. A Szőnyi-osztag, akárcsak az Uszta, 1944. augusztus 8-án indul bevetésre Kijevből. Az osztag 1944 júliusában alakult Szvjatosinóban, parancsnoka Szőnyi Márton, politikai biztosa Ősz Szabó János volt. A nyolc magyar származású és öt szovjet partizán a Bükk-hegységben, a Domaháza és Járdányháza közötti erdőség területén ért földet. Az osztag azonban nem tudott hatékony diverzáns akciókba kezdeni, mivel a csendőrség és a honvédség alakulatai egy hónap alatt felszámolták az osztagot. Szőnyi Márton parancsnokot 1944. szeptember 7-én Macskástanyán a csendőrök tűzharcban lelőtték. Liptai E., 1987: 319. p.

²⁷² Egy honvéd őrzetöt 1944. február elején agyonlőttek Huszton egy gazda udvarán, ezt megelőzően egy Huszt környéki faluban leszámoltak a saját kapujában egy ruszin férfival. E gyilkosságok nyomozásainak szála Husztra a Logojda házhoz vezették a rendvédelmet.

²⁷³ Kosztyó Gyula: *Kommunista ejtőernyős partizán-bevetések Kárpátalján (1942–1944)*. *Együtt*. 2013. 6. sz. 79. p.

*Kárpátalja lakosságát és elsősorban annak vezető rétegét fenyegeti. Szólítsanak fel minden józan embert, hogy ha a községben vagy annak határában idegen, ismeretlen gyanús egyént látnak, arra a csendőrök, vagy a községi előljárók figyelmét azonnal hívják fel; magyarázzák meg, hogy a partizánokkal való minden együttműködés, azok rejtegetése, élelmezése magára az illetőre is a legnagyobb veszedelemmel jár.*²⁷⁴

Tomcsányi 1944. március 22-én hathatós rendszabályokat is bevezetett a kárpátaljai nemzetiségi területen, a hatékony partizán-elhárítás²⁷⁵ érdekében. A három közigazgatási kirendeltség valamennyi községében kidoboltatta a községi jegyzőkkel, hogy partizánok észlelése esetén a honvédség, csendőrség és rendőrség szerveit a lehető leggyorsabban értesíteni kell. A Kormányzói Biztosság engedélyezte továbbá, hogy a hírek gyors továbbítása érdekében igénybe vehetik a MÁV, a posta, a pénzügyőrség és az erdészet hírközlő eszközeit is. Az értesítések Ungvárra, a Kárpátalja Közbiztonsági Parancsnokához, április 1-e után a Kárpáti KG Parancsnokságra érkeztek be.²⁷⁶ Ezen kívül Halász Géza, a Kormányzói Biztosságon működő belügyi tanácsos előírta a közigazgatási kirendeltségek vezetőinek, hogy rendszeresen készítsenek és nyújtsanak be partizán-megmozdulásokról szóló jelentéseket.²⁷⁷ Jól látható az óvintézkedésekből, hogy a helyi közigazgatás ekkor csak a többségi nemzetiségi területen számolt szovjet partizánok megjelenésével.

Az ország német megszállásának következményei közel egy hét múlva realizálódtak Kárpátalján. 1944. április 12-én visszamenő hatállyal (április 1-től) felállították az Északkeleti Hadműveleti Terület. 1944. április 16-án megkezdődött a zsidó lakosság gettókba gyűjtése, május 15-én pedig deportálásuk. Ebben a légkörben, 1944 májusában több szovjet partizáncsoport is földet ért a már említett hadműveleti terület szlávnyelvű vidékén.

Német katonai egyenruhát és orosz sapkát viselő, hat férfiból és egy nőből álló szovjet partizán ejtőernyős csoport²⁷⁸ ereszkedett le 1944. május 5-ről 6-ra virradó éjjel a kárpátaljai

²⁷⁴ KTÁL, Fond 712., op. 6., od. zb. 37., 1–4. p.

²⁷⁵ A magyar rendvédelem nem 1944-ben vezette be a partizán-elhárítást. 1941-ben a kassai VIII. honvéd hadtest parancsnokság kidolgozta az ellenséges ejtőernyős elhárítást a fennhatósága alá tartozó területen. KTÁL, Fond 826., op. 2., od. zb. 2., 38. p. – Az akkor kidolgozott módszertant 1944-ig gyakran kellett alkalmazni. 1941. június 23-án Ugocsa vármegye alispánja erre hivatkozva kérte a rendvédelmet a fokozottabb figyelemre. KTÁL, Fond 258., op. 4., od. zb. 79., 9. p. – 1942. március végén a kassai VIII. honvéd hadtest-parancsnokság utasította a hadtest területén lévő valamennyi alispánt, kirendeltségi vezetőt az idegenellenőrzés fokozására, mivel a parancsnokság értesülései szerint partizánok és szabotőrök érkezésére kellett számítani. KTÁL, Fond 258., op. 4., od. zb. 79., 14. p. – 1942. május 10-én a huszti honvéd állomásparancsnokság a partizán-elhárítás előírásainak betartására szólította fel a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség lakosságát. KTÁL, Fond 162., op. 1., od. zb. 1642., 7–9. p.

²⁷⁶ KTÁL, Fond 129., op. 2., od. zb. 35., 1–2. p.

²⁷⁷ KTÁL, Fond 129., op. 2., od. zb. 35., 3. p.

²⁷⁸ A Szuvorov partizáncsoport parancsnoka G. Vologyin, biztosa O. Olenicsev, törzskarának főnöke E. Dobromiszlov volt.

Bárdháza²⁷⁹ község közelében. A csoport 6-án délután, elfogott és magával hurcolt egy bárdházi polgári személyt, valamint Remeki Lajos próbacsendőrt. A partizánok elfogására a munkácsi őrsről kivezényelt két járőr egyikét, Csubirka István főtörzs-őrmestert tűzharcban agyonlőtték a partizánok. Az elfogott polgári egyén a partizánoktól megszökött és a hatóságoknak elmondta, hogy a próbacsendőrt holttestét – miután a saját szuronyával halálra szurkálták – gallyakkal letakarva az erdőben hagyták.²⁸⁰ A polgári egyén vezetésével a kirendelt honvédségi erők a partizánok szívós üldözésébe kezdtek. A partizánok látva reménytelen helyzetüket, keletre, a front irányába vették útjukat abban bízva, hogy megmenekülnek, ha átszöknek az államhatáron. Azonban a Kárpáti KG Parancsnokság a csendőrséggel és a honvédséggel, szabályos hajtóvadászat keretében, üldözőbe vette a partizánokat és június elejére megsemmisítette őket.²⁸¹ A tűzharcok során két partizánt agyonlőttek, egyet elfogtak, egy pedig súlyosan megsebesülve elmenekült, akit holtan találtak néhány nap múlva. Az elfogott partizán szlovák nemzetiségű volt. A munkácsi kirendeltségnek adták át, ahol elrettentetésül 1944. június közepén a nyilvánosság előtt kivégezték.²⁸²

Ezzel egy időben 1944. május 10-ről 11-re virradó éjszaka Beregforrás²⁸³ község közelében újabb partizáncsoport²⁸⁴ ereszkedett le ejtőernyővel. Az első hírek száz fő partizán földet éréséről szóltak, amit igazolni látszott, hogy az ott állomásozó 9/16. légvédelmi figyelő őrs legénysége a poroskói csendőrőrsre menekült.²⁸⁵ A partizánok üldözését itt is a Kárpáti KG Parancsnokság kezdte meg Álgya-Pap Zoltán vezérőrnagy irányításával,²⁸⁶ akit a 8/1. máramarosszigeti és a 8/2. ungvári csendőrnyszázados alosztályok segítettek a hajszában. Ezeken kívül Álgya-Pap igénybe vehette a hadműveleti területen állomásozó honvédségi csapatokat is.²⁸⁷ A magyar szerveknek ez a művelete is eredményesnek bizonyult, felszámolták a csoportot. Néhány partizánnak azonban sikerült elrejtőznie, és később csatlakoztak az újabb ejtőernyős csoportokhoz. Mind a Szuvorov-, mind pedig a Vatutyin osztagok bevetését az 1. Ukrán Front törzskara sürgette.²⁸⁸ A szovjet hadvezetésnek ugyanis naprakész adatokra volt szüksége a vele szemben a Kárpátokban, illetve annak előterében berendezkedő magyar 1.

²⁷⁹ Bárdháza (Barbovo) a mai Munkácsi járás területén lévő település.

²⁸⁰ MNL OL, K 149, 651. 6, 1944. II. kötet, 7–8. p.

²⁸¹ HL, Personalia. 232. doboz. Andreánszky (lipótszentandrászi) Jenő alezredes hagyatéka. 59–84. p.

²⁸² *Tiszaháti Magyar Gazda*, 1944. június 20. 74. sz. 4. p.

²⁸³ Beregforrás (Izvor, Rodnyikivka) – a mai Szolyva járás területén található település.

²⁸⁴ A Vatutyin csoport parancsnoka I. Melnyikov, biztosa M. Pronyin, törzskarának főnöke A. Iljin volt.

²⁸⁵ MNL OL, K 149, 651. 6, 1944. II. kötet, 8. p.

²⁸⁶ Az Északkeleti Hadműveleti Terület kettős katonai-polgári közigazgatásában a partizán-elhárítás a katonai közigazgatás vagyis a Kárpáti KG Parancsnokság feladata volt. KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 412., 4. p.

²⁸⁷ HL, I. 94. 3. doboz. KSZV. 1944. május 22. 2811. p.

²⁸⁸ Dovhanics, O. D.: Harcba szálltak a népi bosszúállók. *Ukrajna Emlékkönyve, Kárpátontúli terület*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997. 46. p.

hadsereg helyzetéről, felvonulásának irányairól, a front hátországáról. Így a két csoport tagjai inkább tekinthetők hírszerzéssel, mintsem felforgató tevékenységgel megbízott ejtőernyősöknek, hiszen nem akadályozták a magyar 1. hadsereg mozgását, utánpótlását, hanem a magyar rendvédelem és közigazgatás hatásos fellépését követően már csak életükért küzdöttek. Ráadásul a partizánok megsemmisítését ekkor a német hadvezetés is felügyelte. Elsősorban Wittmann Rudolf hadnagy összekötő tisztén keresztül, aki a partizán-elhárítást, a hajtóvadászatot szaktanáccsal látta el, másrészt pedig Edmund Veesenmayer, aki május 5-től rendszeres jelentéseket készített a kárpátaljai partizán-elhárítás menetéről a német külügynek.²⁸⁹

A szovjet gerillák megjelenése új feladatok elé állította a közigazgatást és megbolygatta a közhangulatot. A hadműveleti terület katonai és polgári közigazgatása együttműködött az ellenséges ejtőernyősök megfékezésében. Amíg a Kárpáti KG Parancsnokság a partizánokat üldözte, addig a polgári hatóságok (polgármesterek, alispánok) a vonatkozó szigorú rendszabályokat kidoboltatták és megjelentették a helyi sajtóban. A nyilvánossá tett utasításokat a partizánok támogatásának tilalmára, illetve a segítségi kísérletek gyors bejelentésére szólítottak fel.²⁹⁰ A közigazgatás a karhatalom nyomozását úgy segítette, hogy megtiltották a polgári lakosságnak a mezei utakon a közlekedést a hajtóvadászat idejére.²⁹¹ Bereg vármegye alispánja, Tatár Géza – mert ebben a vármegyében ért földet május 5-6-án a Szuvorov-csoport – 1944. május 19-én, falragaszokon közölte a lakossággal, hogy partizánokat segíteni, a német haderőt és a magyar honvédséget becsmérlni szigorúan tilos.²⁹² Tatár szigorúan előírta minden járási vezetőnek, hogy a megadott telefonszámokon azonnal értesítsék az ungvári kormányzói palotában székelő Kárpáti KG parancsnokot, Álgya-Pap Zoltán vezérőrnagyot.²⁹³ A főtiszt a partizán-elhárítás hatékonyságának növelése érdekében a működő ungvári és máramarosszigeti csendőrnnyomozó alosztályok mellett egy újat hozott létre Beregszászban, ahová 1944. május 23-án, 25–30 fős csendőrnnyomozó kirendeltséget telepített Gyárfás Sándor csendőr százados vezetésével.²⁹⁴

²⁸⁹ (Szerk.) Ránki Gy., Pamlényi E., Tilkovszky L., Juhász Gy., 1968: 852. p.

²⁹⁰ Előfordult lakossági érdektelenség is a partizánok üldözésében. 1944. május 24-én három szusztkói (bányafalui) lakos (Szolyvai járás) jószáguk legeltetése közben partizánnal találkozott. Az esetet ráérősen csak másnap jelentették a községi bírónak, aki kerékpáron azonnal Szolyvára indult, hogy a partizán észlelését jelentse a járási vezetőnek. Eközben 15 óra telt el, emiatt a rendvédelem nem tudta felkutatni. A három szusztkói lakos ellen, késlekedésért eljárást kezdeményezett a Szolyvai járás főszolgabírója. KTÁL, Fond 725., op. 1., od. zb. 322., 1. p.

²⁹¹ KTÁL, Fond 750., op. 1., od. zb. 549., 5–6. p.

²⁹² KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 908., 1. p.

²⁹³ KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 936., 32. p.

²⁹⁴ KTÁL, Fond 67., op. 1., od. zb. 750., 10. p.

Munkács polgármestere május 24-én szintén falragaszokon szólította fel a lakosságot arra, hogy a partizánokat ne támogassa.²⁹⁵ Aki „[...] *partizánokat, kémeket, államellenes szervezet tagjait, katonaszökevényeket rejteget, állítólagos menekülteket rejteget, velük együttműködik, nekik szállást vagy élelmet ad, továbbá, ha ilyen személyekről tudomást szerez és azt a honvédségnek, csendőrségnek, rendőrségnek vagy a községi (városi) elöljáróságnak azonnal be nem jelenti.*”, rögtönítélő eljárás alá esik és halálbüntetéssel sújtják – állt Vincze András hadműveleti kormánybiztos rendeletében.²⁹⁶ Miközben szigorú rendszabályok, hirdetések jelentek meg a városok hirdetőoszlopain, a helyi napilapokban állandó téma volt a partizánok semlegesítésének pillanatnyi állapota.²⁹⁷ Mindezzel a tömeges pánik kialakulását akarták megelőzni és azt tudatni a lakossággal, hogy a közigazgatás ura a helyzetnek. Szükség is volt erre, mert a gerillák megjelenése csökkenthette a lakosság biztonságérzetét.

A magyar kormányzat fontos célja volt, hogy elkerülje a tömeges rémületet a nemzetiségi területen. Ugyanis az elfogott vagy tűzharcban lelőtt szovjet ejtőernyősöktől a magyar rendvédelem pontosan elkészített térképeket kobzott el Kárpátaljáról, amelyeken a partizánok számára feltüntették a menekülési útvonalakat. Ezek alapján Álgya-Pap Zoltán vezérőrnagy 1944. június 11-én arra kérte Vincze András hadműveleti kormánybiztos, hogy honvédelmi érdekek miatt szerelje le a hegyvidéki területen kihelyezett kétnyelvű, ruszin–magyar útjelző és helységnévtáblákat, mert azok segítségével a partizánok könnyen tájékozódnak, és hamar megtalálják a helyes utat a határ felé.²⁹⁸ Ezt a kérést Vincze András továbbította Sztójay Döme miniszterelnöknek, aki az ügyben egyeztetett a honvédelmi-, a külügy- és a belügyminiszterrel. Július 5-én kelt döntése értelmében Sztójay miniszterelnök bár tisztában volt a kétnyelvű útjelző- és helységnévtáblák hadászati kockázatával, a rutén lakosság nyugalmanak megőrzésére hivatkozva, mégsem engedélyezte azok leszerelését.²⁹⁹

Ezzel párhuzamosan 1944. június 9-én a beregszászi törvényszék udvarán két golyó általi halálra ítélt szovjet partizánt – a legszélesebb nyilvánosság előtt – kivégeztek.³⁰⁰ A magyar közigazgatás további hasonló ítéleteket hajtott végre június 17-én, Nagyszőlősen,³⁰¹ június végén pedig Munkácson,³⁰² elrettentés céljából.

²⁹⁵ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 908., 2–3. p.

²⁹⁶ *Kárpáti Híradó*, 1944. május 25. 117. sz. 3. p.

²⁹⁷ Eredményesen folyik a Kárpátalján földre tett szovjet-ejtőernyősök felgöngyölítése. Mit kell tudnia a lakoságnak a partizán veszély elhárításáról. *Kárpáti Híradó*, 1944. május 14. 109. sz. 2. p. Az ellenséges repülőgépekről nem mindig partizán hull a földre. Amit a közönségnek tudnia kell az ejtőernyős ugrásokról, a leszórt ellenséges robbanó tárgyakról és gyújtóeszközökről. *Kárpáti Híradó*, 1944. május 16. 111. sz. 3. p.

²⁹⁸ Botlik J., 2005: 208. p.

²⁹⁹ Botlik J., 2005: 209. p.

³⁰⁰ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1944. június 13. 71. sz. 2. p.

³⁰¹ Fedinec Cs., 2002: 419. p.

³⁰² *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1944. június 20. 74. sz. 4. p.

Miközben a magyar hadműveleti közigazgatás a májusi ellenséges ejtőernyős akció miatt jelentős mértékben szigorított néhány rendszabályt, és az elhárítás „gépezetének” finomhangolását végezte, június 1-jén jelentés érkezett a Nagykaposi járás vezetőjétől, hogy a magyar állam ellen lázító röplapokat szórtak le ellenséges repülőgépekről Mészpest község közelében. Az iratok szabotázsakciók, gyűjtogatások és robbantások elkövetésére, ellenállásra szólították fel a helyi munkásokat, vasutasokat. Ez volt az első olyan eset az Északkeleti Hadműveleti Területen, amikor az állami tisztségviselőket, hivatalnokokat is ellenállásra szólították fel a szövetségeseik.³⁰³ A röplapok jelentős részét a rendvédelemnek sikerült összegyűjteni.

A májusban Kárpátaljára érkező szovjet partizáncsoportok megsemmisültek, néhány tagjuk erdőkben, helybelieknél bujkált, így feladatukat nem tudták ellátni, felforgatást nem tudtak végezni. Azonban a Galíciában támadó szovjet számára a hátszág zavarása, a kárpáti védelmi vonalban küzdő Magyar Királyi Honvédség utánpótlásának akadályozása, a csapatmozgásokról adatok gyűjtése továbbra is fontos hadászati cél volt. Ezért a Partizánmozgalom Ukrán Törzse³⁰⁴ újabb szovjet partizáncsoportot indított útba Magyarország területére. Alekszandr Tkanko parancsnoksága alatt 1944. július 9-én egy 19 főből álló szovjet partizáncsoport ért földet a Rónahavasok hegységben.³⁰⁵ Sorsuk hamarosan válságossá vált, mert három napig tartó harcot kellett vívniuk a magyar csendőrökkel.³⁰⁶ Csak azután szilárdult meg a helyzetük, amikor a június 25-én és 27-én földet ért Blindjuk és Szopilkov partizánparancsnokok osztagaival egyesültek.³⁰⁷ A csoport eredményességében döntőnek bizonyult az is, hogy rendszeresen kaptak utánpótlást, és a Rónahavas csúcsai közé húzódva állandó támaszpontot építettek ki maguknak. A Tkanko-osztagnak több feladata volt: hírszerzés a magyar honvédség mozgásairól, diverziók végzése, a lakosság beszerzése a kommunista pártba.³⁰⁸ A legfontosabb célok egyikeként egy olyan hely kiépítése, amely képes lesz arra,

³⁰³ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 437., 1–3. p.

³⁰⁴ Továbbiakban PUT.

³⁰⁵ HL, VII. Tgy. 2800. Derzsaljuk Nyikoláj Sztjepanovics: A Szovjetunióban élő magyar kommunista emigráció szerepe a Nagy Honvédő Háborúban. 263. p.

³⁰⁶ A partizánok felgyűjtottak és kifosztottak egy fafeldolgozó telepet. Felszámolásukra a magyar közigazgatás nagy erőket mozgósított: az ungvári csendőriskolát, az aknaszlatinai csendőrszázadot, és a nagybereznai szárnyparancsnokság nélkülözhető csendőreit, illetve a honvéd határavadász egységeket. Rektor Béla: *A m. kir. csendőrség oknyomozó története*. Árpád Könyvkiadó vállalat, Cleveland, 1980. 244–245. p.

³⁰⁷ Korom Mihály: *A magyarországi partizánmozgalom a második világháború idején*. Gazsi József – Pintér István (szerk.): *Fegyverrel a fasizmus ellen. Tanulmányok a magyar ellenállás és a partizánharcok történetéből*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 125. p.

³⁰⁸ Tkanko parancsnok földet érésétől kezdve állandó rádiókapcsolatot tartott fent Kijevvel, a PUT-vel, Sztrokács altábornaggyal. A táviratokban Kijev a leggyakrabban arról érdeklődött, hogy milyen az ellenség helyzete, hol vannak nagyobb csapatösszevonások, valamint arról, hogyan halad a kommunista pártszervezetek létrehozása. KTÁL, Fond P-1927., op. 1., od. zb. 1., 1–28. p.

hogy további ejtőernyősöket fogadjon, és útba indítson Szlovákia, Lengyelország vagy akár Kárpátalja más területeire.³⁰⁹ Tkanko parancsnok ezt a feladatot teljes mértékben végre tudta hajtani, sőt olyan hatékony politikai munkát végzett, hogy a csapat létszáma október 6-án 415, október végén már 883 fő volt.³¹⁰ Sikerült beszerveznie több, a Nagybereznai és Perecsenyi járáshoz tartozó község polgármesterét és községi bíróját is.³¹¹ Állandó rádiókapcsolatban állt a PUT-vel valamint az 1. és a 4. Ukrán Front vezetésével. Ez különösen október elejétől vált fontossá, amikor hadmozdulatait a Vörös Hadsereg támadásaival hangolta össze. Miközben Tkanko parancsnoksága alatt egy új partizáncsoport ért földet Ungvártól északra és rendezkedett be, az alatt a magyar közigazgatás Ungvár vonzáskörzetében – belügyminisztériumi kezdeményezésre – kommunista-ellenes irodalmat terjesztett, főként nemzetiségi falvakban.³¹² A gerillák leereszkedésének hírére az addig Beregszászban állomásozó német összekötő tiszt, Wittmann Rudolf német hadnagy hét fős egységével Ungvárra költözött át,³¹³ de Munkácson is megszervezték a partizán-elhárítást.³¹⁴

A kárpátaljai helyi pártpolitika 1944 nyarától egyértelműen szovjetellenes állásponton volt. Nem létezett olyan elképzelés, tömörülés, amely a német oldalon való harc folytatásán kívül más lehetőségen gondolkodott volna annak ellenére, hogy a front feltartóztathatatlanul közeledett. A szovjetellenességben a német megszállásnak, valamint a közigazgatási személycseréknek is jelentős szerepük volt. A helyi politikai vezetés nem foglalkozott eléggé a zajló küzdelmekkel és az esetleges következményekkel. Legalább is erre utal, hogy kommunista-ellenes felvonulásokat rendezett, miközben a front és a Vörös Hadsereg az Északkeleti Hadműveleti Terület közvetlen közelében állt. Ezt a hírverést Vincze András hadműveleti kormánybiztos is jó ötletnek tartotta. Engedélyezte a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség³¹⁵ számára, hogy 1944. június 21-i, nyilvános, antibolsevista nagygyűlést tartson az Északkeleti Hadműveleti Területen.³¹⁶ Több városban 1944. június 22-én is ilyen

³⁰⁹ HL, VII. Tgy. 2800. Derzsaljuk, Ny. Sztjepanovics: A Szovjetunióban élő magyar kommunista emigráció szerepe a Nagy Honvédő Háborúban. 263–264. p.

³¹⁰ Liptai Ervin, 1987: 329. p.

³¹¹ KTÁL, Fond P-1927., op. 1., od. zb. 1., 22. p.

³¹² KTÁL, Fond 281., op. 4., od. zb. 202., 2–22. p.

³¹³ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2892., 65. p.

³¹⁴ KTÁL, Fond 1506., op. 1., od. zb. 12., 5–7. p.

³¹⁵ A MMP 1944 tavaszán az orosz frontot megjárt, leszerelt katonákból létrehozta a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetséget, amely a MMP fegyveres rohamosztaga volt. Elnöki tisztét Imrédy Béla töltötte be, tevékenységét az szélsőjobb oldali Ney Károly irányította. A szervezetet 1944. november 16-án a Szálasi-kormány betiltotta. (Szerk.) Vida I., 2011: 206. p.

³¹⁶ KTÁL, Fond 45., op. 1., od. zb. 59., 1. p.

felvonulásokat tartottak,³¹⁷ amelyekre röplapokkal, falragaszokkal toborozták a lakosságot, főként a hadműveleti területen élő már leszerelt honvédeket.³¹⁸

Miközben július elején a Vörös Hadsereg közeledett, állambiztonsági okokra hivatkozva Vincze András hadműveleti kormánybiztos kezdeményezte Jaross Andor belügyminiszternél, hogy haladéktalanul távolítsák el a korábban kommunista gyanú miatt nyilvántartásba vett személyeket a hadműveleti területről. Vincze 1944. július 2-án kelt táviratában 941 kárpátaljai férfi és nő menesztését vagy frontra küldését kérte Jarosstól, illetve jelezte annak lehetőségét is, hogy túsok gyanánt adjanak át belőlük a német hadseregnek.³¹⁹ Jaross a kérdésben 1944. július 12-én hozott döntést és kijelentette, hogy az Északkeleti Hadműveleti Területen élő kommunista gyanús személyekről való végzés joga a hadműveleti terület Kárpáti KG Parancsnokát, bizonyos Fehér³²⁰ parancsnokot illeti meg. Ezzel egy időben Vincze a lakossággal szemben is szigorú rendszabályokat vezetett be, és rögtönítélő eljárással fenyegette meg mindazokat, akik a magyar honvédségről és a német hadseregről becsmérítő kijelentéseket mernek tenni.³²¹ Ezzel egy időben, augusztus elején a kassai nyomozóosztály, Csap községben egy olyan helyi baloldali szerveződést derített fel, ami főleg ellenséges rádióhírek hallgatását, megvitatását és terjesztését jelentette. Velük szemben azonnal bírósági eljárást indítottak.³²²

A titkos kommunista tevékenység, a partizáncsoportok működése 1944 augusztusában csak a szláv, nemzetiségi területen volt tapasztalható. Annak érdekében, hogy Kárpátalja döntően magyarok által lakott területein is létrehozza a szovjet hatalom első sejtjeit a moszkvai magyar emigráció, szovjet–magyar partizánosztagok bevetését határozták el. Az 1943-tól magyar hadifoglyokból toborzott vegyes gerillacsoportok működésére 1944. augusztus elejétől volt példa, amikor a PUT jóváhagyta azt. Ez a szerv az Északkeleti Hadműveleti Területre 1944. augusztus 8-án dobta le az Uszta Gyula által vezetett egységet. Több mint egy hónapnak kellett eltelnie ahhoz, hogy az időközben Rákóczi-partizánosztagra keresztelt ellenséges csapat megkezdje a felderítést, olykor az önbíráskodást – magyar közigazgatási tisztségviselő megölését –, a lakosság beszervezését a leendő szovjet megszállás számára, feketelisták összeállítását.³²³ Az osztag csak szeptember végétől hajtott végre fegyveres támadásokat,

³¹⁷ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 395., 4–5. p.

³¹⁸ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 1134., 51. p.

³¹⁹ MNL OL, K 149, 171. doboz, 18. tétel, 1944–18–2020, 4–8. p.

³²⁰ A keresztnév nem ismert.

³²¹ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 908., 5. p.

³²² MNL OL, K 149, 651. 6, 1944. III. kötet, 25–26. p.

³²³ A Rákóczi-partizánosztagról szóló alapos feldolgozás. Kosztyó Gyula: Az Uszta-Priscsepa partizánosztagok tevékenysége Kárpátalján (1944. augusztus 8.–október 26.). (Szerk.) Dupka György–Zubánics László: *A Kárpát-*

miután nagyobb mennyiségű utánpótlást kapott a PUT-tól. Az Uszta Gyula PUT-nek küldött jelentéseiben több helyen is eltúlozta tevékenységét, ami elsősorban a kommunista pártnak való megfelelési kényszert érzékelteti. Októbertől már ténylegesen harcoltak a visszavonuló magyar és német katonai csapatokkal és rendvédelmi szervekkel, ennek ellenére működésük inkább a kémkedésre terjedt ki. Céljukat, a Munkács környéki „népi ellenállás” kieroszakolását, majd annak támogatását nem tudták elérni, ezért a magyarok által lakott vidéket végül kénytelenek voltak elhagyni, és ruszin nyelvterületre, Szolyva környékére vonulni.

Az újabb ellenséges ejtőernyős művelet a magyar közigazgatást már nem érte meglepetésként, a partizánelhárító egységek gyorsan a helyszínre értek. Uszta Gyula osztagának üldözésekor több alkalommal tűzpárbaj alakult ki. Ekkor, 1944 szeptemberében a csendőrséghez már tömegesen érkeztek a lakossági bejelentések az élelmet fosztogató, eroszakoskodó partizánokról.³²⁴ A közigazgatás azonban erre az időre már a végletekig túlterhelte: egyrészt az ellenséges légitámadások pusztításának felszámolása következtében. Másrészt azért, mert az újabb és újabb kiürítési rendeletek miatt a lakossági bejelentéseket követő kiszállásokra nem volt elegendő hivatali személyzet. Augusztus végétől szinte naponta szórták az ellenséges repülőgépekről a lázító röplapokat. Például 1944. augusztus 29-én, Ungvárt és az Ung folyó völgyét lepték el német nyelvű szórólapok, amelyek a németekkel való szakításra, illetve a szovjetek oldalára való átállásra hívták fel a lakosságot.³²⁵

A Északkeleti Hadműveleti Területen titokban működő kommunisták a leendő szovjet politikai hatalmat készítették elő. Ezt a célt szolgálta a lakosság hangulatának befolyásolása röplapok szórásával, valamint megnyerése a rejtőzködő partizánok bujtogató tevékenységével. Az utóbbiak elsősorban a kommunista párt alapjainak a lerakását végezték a leendő tagság toborzásával. A szovjet partizánok főként a ruszin nyelvterületen voltak hatékonyak.

A pártok céljai és válaszai a szociális, társadalmi jelenségekre

Az 1944. márciusi német megszállást országosan csak négy párt „élte túl”: a MMP, a MÉP, a NYKP-HM és a MNSZP. Ezek közül kettő, három változó támogatottsággal, az 1944. április 1-én létrejött Északkeleti Hadműveleti Területen is működött. Előtte Kárpátalja

medencéből elhurcolt magyar és német rabok nyomában Oroszöldön és a Kaukázus országaiban. Nemzetközi emlékkonferencia. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017. 127–151. p.

³²⁴ HL, Personalia. 232. doboz. Andreánszky Jenő ezredes hagyatéka. 231–320. p.

³²⁵ MNL OL, K 149, 167. tétel, 274. csomó, 1944-2-1019, 205. p.

síkvidéki részen a MÉP számított tömegpártnak, 1944. március végétől a másik három politikai tömörülés is mozgósított, alapszervezeteket hozott létre, vagy ahol már voltak, ott tevékenységük fellendítésére törekedtek. A hegyvidéken alapvetően Bródy András pártja befolyásolta a közéletet, valamint Fenczik István mozgalma, de mindkettőjük politikai szerepe 1944-re jelentősen csökkent.

Az Északkeleti Hadműveleti Területen működő politikai tömörülések 1944-ben elsősorban a német megszállás, a háború folytatásának kérdésében, a jobboldali pártok összefogásának megvalósításában, a „zsidókérdés megoldásában” hangoztatták álláspontjukat. Miközben a helyi szociális gondokkal gyakorlatilag nem foglalkoztak. A helyi pártok közül egyiknek sem voltak kárpátaljai célkitűzései, regionális pártprogrammal, a szélsőséges politikai tömörülések a központi törekvéseket hangoztatták. Erre utalt, hogy a helyi Magyar Megújulás Pártja, a Magyar Nemzetiszocialista Párt, de még a helyi Nyilaskeresztes Párt-Hungarista Mozgalom és a Magyar Élet Pártja is örvendetes, régóta várt eseménynek tekintette a német megszállást, és hírveréssel törekedtek a helyi lakosságot a háború további folytatása mellé felsorakoztatni. Hittek abban, és megkérdőjelezhetetlenül hangoztatták azt is, hogy a hosszú hadviselés német győzelemmel ér véget. Nagy meglepéssel fogadták a zsidók összegyűjtését is. Eközben az egymással folytatott vetélkedéseik miatt nem tudták a jobboldali pártok összefogását megvalósítani.

A négy párt közül a MÉP sorsa, politikai pálfordulása a német megszállás után, mint fentebb láthattuk, sajátosan alakult. A kulcsmozzanatnak a pártban addig mellőzött radikális vonal előretörését tekinthető. Ennek ellenére a párt szociális kérdésekkel kapcsolatos nyilatkozatai – ami igazán megkülönböztette a másik három politikai tömörüléstől a hadműveleti területen – sokkal nagyobb mértékben volt tetten érhető a *lokálpatriotizmus*. A MÉP reflexiói az aktuális problémákra (elsősorban a német megszállásra, a háborús szerepvállalásra, a zsidókérdésre) igazi sajátossága volt az Északkeleti Hadműveleti Terület politikai életének 1944-ben.

A *német megszállást* a MÉP is pozitívan értékelte, akárcsak a többi pár, annyi különbséggel, hogy attól a jobboldali pártok teljes egyesülését, egyfajta koalícióját várta. Miután a koalíció zátonyra futott 1944 augusztusában, részben a Jaross kormány leváltásával, részben pedig az Imrédy párt kiválásával, a jobboldali összefogás sürgetése, gondolata is lekerült a napirendről a helyi napilapokban. A német megszállás után a MÉP is radikalizálódott. Sok tekintetben vállalhatatlan politikája miatt többen is kiléptek a pártból, amit az új szellemű MÉP szükséges és a párt számára előnyös fejleményként értékelt, és a kilépéseket vagy a kizárásokat a korrupció elleni országos küzdelemként tüntette fel. A tagrevíziót, a személyek

kizárását főként azzal indokolták, hogy ők voltak a felelősek az országban uralkodó korrupcióért, visszaélésekért „*Félreállott a politikai, közéleti, szellemi, kulturális vonalról mindenki, aki kompromittálta magát. [...] A Magyar Élet Pártja két tucatnyi megbízhatatlan politikust zárt ki kapuin kívül. És a tisztogatás a nagyra dagadt állami bürokrácia minden zugában folyamatban van, a seprő minden sarokba benyúl, a korrupció egyetlen átkozott fészke sem maradhat feltártalanul és megtorlatlanul.*”³²⁶

A német megszállástól várt jobboldali összefogással³²⁷ kapcsolatban a MÉP álláspontja megoszlott. Míg a teljes jobboldali összefogást remélte a liberálisnak tartott szociáldemokrata és a kisgazda pártok megszűnését követően. Ezzel egy időben sokan léptek ki a pártból akiket bírált, igyekezett ellehetetleníteni az új politikai csoportosulás létrehozásában. Ennek érdekében a MÉP vezetése hevesen kritizálta, megbélyegezte a feltörekvő, a MÉP-ből kivált volt tagok politikai elképzeléseit, terveit, esetleges pártba szerződését. A MÉP – álszent módon – a németeknek tetszelgő, káros „*hiper jobboldaliaknak*”, „*aknabajnokoknak*” nevezte ezeket a személyeket, „*konkolynak*”, ami a legtisztább bűzében is előfordul vélekedésük szerint. Azt a véleményt törekedett elfogadtatni, hogy ezek „*[...] A legszélsőbb nyilastáborban ép olyan ártalmatlanok, mint amilyen ártalmatlanok tudnának lenni adott esetben egy kommunista szervezkedésben.*”³²⁸ Végül a jobboldali összefogás nem valósult meg, amiről végül a MÉP helyi vezetése is lemondott. A lehetséges együttműködésről szóló, előkészítő tanácskozások hiábavalóknak bizonyultak. „*Vezéri hiúságok, önérdék szolgálatok, érvényesülési szándékok, a szembenállók irigysége lehetetlenné tették az oly nagyon szükséges közös munkát.*” – írta a MÉP helyi napilapja a jobboldali összefogás meghiúsulásának okairól.³²⁹

A MÉP az ország *háborús szerepvállalását*, a folytatás társadalmi támogatottságát a nemzet szempontjából fontos ügynek tekintette 1944 márciusa előtt és után is, és a szélsőséges pártok körében is használt propagandisztikus elemekkel népszerűsítette is azt. „*A nemzetiszocializmus, a fasizmus, a falangizmus az új emberi életforma keresése és a régi rendszerek érdekeinek összeütközéséből támadt a mai, egész világot elborító küzdelem. A magyarság mindig részt vett ama küzdelmekben, melyek Európa szellemi, társadalmi és gazdasági fejlődését előre vitték.*”³³⁰ – olvasható a MÉP pártlapjának számító, *Az Óslakó* című lap hasábjain. Vozáry Aladár országgyűlési képviselő egy helyi, februári tanácskozáson így

³²⁶ *Az Óslakó*, 1944. április 2. 14. sz. 1. p.

³²⁷ Keveset tudunk arról, hogy ez mit is jelenthetett. Feltehetőleg minden politikai párt egy pártba történő egyesítését.

³²⁸ *Az Óslakó*, 1944. április 9. 15. sz. 1. p.

³²⁹ *Az Óslakó*, 1944. július 30. 31. sz. 3. p.

³³⁰ *Az Óslakó*, 1944. január 9. 2. sz. 1. p.

érvelt az addigi irányvonal, a háborús cselekmények folytatása mellett: „*A magyar út feltétlen hűség a szövetségesehez, de mindenekelőtt magyar érdekszolgálat.*”³³¹ Ez az egyébként némi szuverenitást sugalló gondolat alapjaiban különböztette meg a MÉP-et a szélsőségektől egészen 1944 májusáig addig, amíg a Vozáry elképzeléseit támogató tagok kiléptek a pártból. Ezután a reális gondolkodásra kevés példát találhatunk a MÉP sajtóorgánumban a háborúval kapcsolatban. Hamis illúziókat, győzelmet, jó esélyeket próbáltak a lakosság felé közvetíteni még októberben is: „*A keleti front, katonaszemmel élesen megvizsgálva, a szovjet hadakra nézve hátrányosabb és veszélyesebb, mint ránk.*”³³² vagy máshol „*A frontok helyzetére nézve megállapítotott, hogy nem történt aggasztó változás, sőt biztató eredmények mutatkoznak.*”³³³

A legnagyobb változást a MÉP a „zsidókérdés megoldásával” kapcsolatban produkálta. 1944 elején a párt tagjai megnyilatkozásaikban óva intették a helyi társadalmat a nemzetiségeket érintő vallási megkülönböztetésektől. Több cikket is közöltek ebben a témában. Vozáry Aladár 1944. január elején Az Őslakó című lapban lakossági levélként közölte a következő megjegyzését: „*Amikor a jobboldaliak azt bírálják, hogy mi bennszülöttek³³⁴ zsidókkal tartunk kapcsolatokat, ne hagyják figyelmen kívül e kapcsolatok különbözőségét. Más az üzleti, anyagi nexus és más az ismeretség. Az összes jobboldaliaknak voltak zsidó játzó-, iskola-, katona-pajtásaik otthon, abban a korszakban, amikor a legmagasabb és legalacsonyabb körökben is ez természetes volt. Ha elmegyek innen Miskolcra, Váradra, könnyű nekem zsidókkal nem beszélgetni s nem fogadni köszönésüket. De itthon, ahol egynéhány zsidó a csehek alatt tüntetően magyar volt, nem tehetem meg emberileg, hogy szóba se álljak velük. Akkor vonjanak le felőlem rossz konzekvenciákat, ha strohmanja leszek valamelyiknek!*”³³⁵ Egyértelmű, hogy a nyilatkozat az ésszerűtlen szélsőjobboldali hangulatkeltéssel ment szembe. Vozáry 1944 februárjában is így fogalmazta meg újra ezt: „*Tiszta helyzetet kell teremteni a nemzetiségi kérdésben. Ne foglalkozzon mindenki a maga elgondolásai szerint nemzetiségi problémákkal, hanem bízza ezt a kormányra. Békét és együttműködést kell teremteni a nemzetiségekkel s ezt mindenki oldaláról őszintén munkálni kell. Nem elegendő, hogy felekezeti kérdésekkel izgassák a magyar belső életet. Ellenségeink nem vallásaink, hanem magyarságunk miatt állnak velünk szemben.*”³³⁶ Ez a higgadt álláspont aztán alapos változáson ment át. Miután a pártból Vozáry vezetésével több személy is kilépett,

³³¹ Az Őslakó, 1944. február 20. 8. sz. 2. p.

³³² Az Őslakó, 1944. szeptember 24. 39. sz. 1. p.

³³³ Az Őslakó, 1944. október 1. 40. sz. 1. p.

³³⁴ Azaz helyi, kárpátaljai születésű lakosok.

³³⁵ Az Őslakó, 1944. január 9. 2. sz. 4. p.

³³⁶ Az Őslakó, 1944. február 20. 8. sz. 2. p.

a zsidókérdésben a MÉP – a hadműveleti területen – antiszemita álláspontra helyezkedett, céljaként határozva meg a „*nemzet megtisztítását a zsidóvéstől*”.³³⁷ Ilyen újságcikkek korábban a helyi sajtóban nem láttak napvilágot. Az összegyűjtéseket, deportálásokat a MÉP részéről gúny, irónia és szenvtelenség kísérte, a pártsajtóban teret engedtek a zsidóellenes indulatoknak, amelyekre korábban nem volt példa: „*A zsidóság holtsápadt arccal járja az utcákat. Mindaz, ami történt és történi fog, nem következett volna be, ha Magyarország zsidósága s így közelebbről Munkács zsidósága is, valóban megéri az idők szavát és nem provokálja a dolgozó magyarságot.*” – írta a MÉP sajtóorgánuma az 1944. április 16-án megjelent számában. Sajátságos véleményt fogalmazott meg a MÉP a zsidó vagyon felhasználásával kapcsolatban. A párttagok felszólalásai alapján a MÉP a zsidók vagyonát a városok infrastrukturális, kereskedelmi fejlesztésére fordította volna a haszonbérbe adás helyett.³³⁸

Miközben a magyar politikai pártok kifejtették álláspontjukat, a ruszin politikai vezetők, Bródy András és Fenczik István 1944-ben nem fogalmazták meg véleményüket ezekben a kérdésekben. Közellátással, zsidókérdéssel nem foglalkoztak. Pártsajtójukból³³⁹ egyértelműen érezhető, hogy a ruszin politikusokat a hadiesemények foglalkoztatták.³⁴⁰

V. Fejezet

A holokauszt eseményei az Északkeleti Hadműveleti Területen

³³⁷ Az *Őslakó*, 1944. április 2. 14. sz. 1. p.

³³⁸ Az *Őslakó*, 1944. július 2. 27. sz. 1. p.

³³⁹ Az Ungvári Kémelhárító Osztály 1943 júniusában kimutatást készített a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság, illetve a négy történelmi vármegye területén megjelenő sajtótermékekről. A Bródy András tulajdonában lévő Ruszkoľje Szlovoról, valamint Fenczik István lapjáról Kárpátoruszkij Golosról a kémelhárítás már 1943-ban úgy vélte, hogy közönyösek, és a magatartásuk inkább ellenzéki. KTÁL, Fond 92., op. 1., od. zb. 5., 19. p.

³⁴⁰ *Kapnamopyckuii Голос*, 1944. (Kárpátorosz/Ruszin Hang)

A német megszállást követő politikai tisztogatás és személycserék után hamarosan hozzálátott a magyar közigazgatás a német felügyelet alatt a „zsidókérdés végső megoldásához” Kárpátalján.

A kárpátaljai német megszállás kezdetétől az izrealiták „összpontosításá”-ig (március 22–április második hete)

A német megszállást követően Veessenmayernek és feletteseinek magyarországi törekvései mögött az a motivációjó húzódott meg, hogy a német megszálló hatóságok működéséhez megfelelő magyar államapparátust hozzanak létre. Tisztában voltak vele, hogy a magyar állami közigazgatás helyi igazgatási és végrehajtó szerveit a megszálló németek melletti lojalításra kell rábírní. A Sztójay-kormány megalakulása után a németek mindent elkövettek azért, hogy mind a minisztériumok, mind pedig az államtitkári pozíciókban németbarát elemek kerüljenek. Ennek elérését segítette elő például a Belügyminisztériumban Baky László és Endre László kinevezése. Miután a központi kormánysszervekben végrehajtották a tisztogatást a németek figyelmé a helyi közigazgatási szervek felé fordult.³⁴¹ A német külügyminisztériumba küldött 1944. április 14-i jelentések szerint Veessenmayer arra kérte Sztójayt, hogy váltsa le azokat a megyei fő- és alispánokat, akik németellenesnek mondhatók.³⁴² Miután mind országos, mind helyi szinten kialakult a németek számára megfelelő magyar közigazgatás, megkezdődött a zsidókérdés „megoldásának” előkészítése.

A „zsidókérdés megoldásának” előkészítése részeként Ernst Kaltenbrunner, a biztonsági rendőrség és SD³⁴³ feje Budapestre érkezett. Itt egyeztetett Endre Lászlóval és Baky Lászlóval,³⁴⁴ Adolf Eichmann munkatársaival a „zsidókérdés megoldásáról”.³⁴⁵ Kaltenbrunner visszatért Németországba s távozása után Otto Winkelmann SS-Obergruppenführer lett Himmler és az RSHA³⁴⁶ képviselője. Az ő parancsnoksága alá tartozott a Magyarországon

³⁴¹ Braham Randolph L., 1997: 422–423. p.

³⁴² Az Északkeleti Hadműveleti Terület fő- és alispáni karban végrehajtott tisztogatási akcióról, lásd a politikai élettel foglalkozó fejezetének ide vágó részét.

³⁴³ SD (Sicherheitsdienst, Biztonsági Szolgálat) – a Harmadik Birodalom Biztonsági Szolgálata, állami és a náci párt hírszerző és elhárító szervezete. Részé volt az SS-nek. Vezetője Reinhard Heydrich volt, aki 1932-től főleg a Nemzetiszocialista Német Munkáspárton belül az ellenzék tagjairól gyűjtött információkat. 1934-től átvette a párt egész hírszerző és elhárító szolgálatát. 1936-ban a Gestapoval és a Kripostal (Kriminalpolizei, bűnügyi rendőrség) összevonva a biztonsági rendőrséget alkotta (Sicherheitspolizei, Sipo). 1939-ben az RSHA-ban intézményesült (Főszerk.) Ravasz István: *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–ZS*. PETIT Real Könyvkiadó, Budapest, 1977.

³⁴⁴ A Sztójay-kormányban belügyi államtitkárok.

³⁴⁵ Braham Randolph L.: *Eichmann és a magyar zsidóság pusztulása*. Magyar Zsidók Világszövetsége, New York, 1963. 17–18. p.

³⁴⁶ RSHA (Reichssicherheitshauptamt) – a náci Harmadik Birodalom, Birodalmi Biztonsági Főhivatala. Ez a csúcsszervezet egyesítette és irányította az elnyomó náci szervezeteket, mint a Gestapot, SD-t, SiPo-t stb. 1942-ig

állomásozó összes rendőri alakulat, a Reichsführer-SS-nek alárendelt SS³⁴⁷ egységek, beleértve az Eichmann-Sonderkommandót is.³⁴⁸ Bár Eichmann egyes, a zsidók deportálását érintő ügyekben közvetlen összeköttetésben volt az RSHA-val.

Eichmann Sonderkommandója kulcsszerepet játszott a kárpátaljai zsidóság deportálásában. Tagjai még a német megszállás előtt Mauthausenben gyülekeztek, 1944. március elején csakúgy, mint az egész Magyarországra érkező Gestapo³⁴⁹ és SD.³⁵⁰ Eichmannon kívül a Sonderkommando a következő személyekből állt: Herman Alios Krumej, Otto Hunsche, Dieter Wisliceny, Theodor Dannecker, Abromeit, Novak és dr. Seidl.³⁵¹ Közülük többen is, Eichmannal az élen, Kárpátalján tartózkodtak, személyesen felügyelve a zsidóság összegyűjtését és deportálását. Sőt még Auschwitz parancsnoka Rudolf Höss is megfordult Kárpátalján a gettósítás után, a deportálás előtt.³⁵² A német katonai beavatkozást Magyarországon számos, a németek számára kedvezőtlen folyamat indukálta, többek között Kállay kilátástalan tárgyalásai a nyugati szövetségesekkel, a szovjetek előretörése a keleti fronton, illetve az 1943. évi olasz események megismétlődésének, tehát Magyarország kiugrásának veszélye. A németek indokai között szerepelt nem utolsósorban a „megoldatlan” magyar zsidókérdés is.³⁵³

Reinhard Heydrich, majd halála után, 1943-tól Ernst Kaltenbrunner SS-tábornok volt a parancsnoka. Feladata volt a Harmadik Birodalom ellenségeivel való leszámolás. Rupert Butler: *A Gestapo története*. Polgár Kiadó, 1993. 229. p.

³⁴⁷ SS (Schutzstaffel, Védőosztag) a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) különleges feladatokra szánt elit pártkülönítménye. 1925-ben alakult, amelynek feladata Adolf Hitler személyes védelme volt. 1929-től Heinrich Himmler az SS vezetője. 1934-től a párton belül közvetlenül Hitlernek volt alárendelve. 1936-tól az SS-ben párt- és állami intézmények integrálódtak. A háború ideje alatt az SS a náci megsemmisítő politika, illetve ipar eszköze lett. A koncentrációs táborok személyzetét az 1934-ben szervezett halálfejes Totenkopf SS adta. (Főszerk.) Ravasz I., 1977.

³⁴⁸ Braham Randolph L.: *A magyarországi Holocauszt földrajzi enciklopédiája. 1. kötet*. Park Kiadó, Budapest. 39. p.

³⁴⁹ Gestapo (Geheime Staatspolizei) a Harmadik Birodalom politikai titkosrendőrsége, korlátlan letartóztatási joggal. Feladata a rendszer ellenségeinek felkutatása volt. 1936-ban összevonják a Kripóval, majd 1939-ben az RSHA-ba. Rupert B., 1993: 229. p.

³⁵⁰ Ungváry Krisztián szerint nem egyértelmű miről döntött itt Eichmann és csoportja. Ungváry Krisztián: Mesterterv? A deportálások döntési mechanizmusa. *Századok*, 2015. 1. sz. 19–20. p.

³⁵¹ Ebben a felsorolásban pusztán csak azokat a személyeket nevezem meg az Eichmann kommandó tagjai közül, akik kulcsszerepet töltek be az egységben és megfordultak, vagy egy ideig az Északkeleti Hadműveleti Területen is éltek, testközelből figyelve az összegyűjtés, deportálás folyamatát. A névsor hivatkozási helye: Braham Randolph L., 1963: 16–17. p.

³⁵² Rudolf Höss személyesen járt Magyarországon. Azzal a céllal érkezett 1944. április 16. – május 15. között, hogy Eichmannról megérdeklődjék Magyarországról Auschwitzban mégis hány zsidó fogadására kell felkészülnie. Rudolf Höss: *Auschwitz parancsnoka voltam*. Rudolf Höss emlékiratai közreadja Martin Broszat. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017. 265–266. p.

³⁵³ Braham Randolph L., 1963: 15–16. p. Lásd még. Ránki György: *A Harmadik Birodalom árnyékában*. Magvető Kiadó, Budapest. 1988. 195. p.

A német megszállást követő hetekben országszerte tömeges letartóztatások zajlottak. Ezt az az Einsatzgruppe³⁵⁴ végezte, amely a Wehrmacht-egységekkel együtt érkezett Magyarországra, és 500–600 Gestapo- és SD-tagból állt, Hans Geschke SS-Standartenführer közvetlen parancsnoksága alatt. Geschke helyettese és a budapesti biztonsági rendőrség (SIPO) vezetője, Alfred Trenke SS-Obersturmbannführer volt, aki a magyar ellenzék fő irányítóit és a németellenes politikusokat őrizetbe vette.³⁵⁵ A letartóztatásoknak több célja is volt. A németek ezzel szerették volna megfosztani vezetőitől a németellenes magyar ellenzékét, és demonstrálni magyarországi hatalmukat. Ezen kívül meg akarták félemlíteni a magyarországi zsidókat is, és túszoikat szedtek országszerte, hogy váltságdíjat kérve zsarolják a zsidó közösséget, és ellenőrzést nyerjenek különböző iparágak felett.³⁵⁶ Miután a szükséges közigazgatási apparátus létrejött, a Sonderkommando felügyelete mellett a helyi közigazgatás megkezdte a zsidók megjelölését, gettóba helyezését és deportálását.

A Kárpátaljára megérkező németek jól látható módon a helyi magyar közigazgatás fölé helyezték magukat. Számos a közrendet garantáló szabályt megsértve sarcoltak, túszoikat szedtek, erőszakoskodtak magyar állampolgárokkal, akiket a magyar állam nem védett meg. Az északkeleti vármegyékben Magyarország német megszállásának következményeként német katonai egységek vonultak be: 1944. március 22-én Ungvárra,³⁵⁷ március 29-én pedig Beregszászra (45–50 fő). 1944. március 30-án újabb 300 német katona érkezett Beregszászba, többségüket a város Úri-kaszinójában, a Levente otthonban, a Zsidó Társaskörben, illetve különböző helyi szállodákban, polgári lakosságnál szállásolták be. A felvonuló németek láttán többekben riadalom lett úrrá. *„Mikor a németek bejöttek, óriási lárma volt a városban”*³⁵⁸ – emlékszik vissza egy ungvári lakos.

Eközben április elejétől egyre gyakrabban jelentek meg a kárpátaljai sajtóban radikálisabb hangvételű cikkek a „zsidókérdés megoldására” vonatkozóan. A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság lapjában a *Kárpáti Híradó*ban Endre László belügyi államtitkár nyilatkozott a zsidókérdésről: *„[...]a kormány eddigi rendeletei csak megnyitják azoknak az intézkedéseknek a sorát, amelyek rövidesen a magyarországi zsidókérdés végleges rendezésére vezetnek. A kormány eltökélt szándéka, hogy az eddigi kivételezések, kibúvók és engedmények*

³⁵⁴ Einsatzgruppe – az SD és Biztonsági Rendőrség bevetési csoportja. Német félkatonai csoport, ami az SS felügyelete alá tartozott, annak végrehajtó szervezet volt. Kulcsszerepet játszott a németek által megszállt országokban az állami hivatalnokok, nemzetiségi csoportok elfogásában, a meghódított területeken pedig Hitler faji politikájának végrehajtásában. A Különleges Akciócsoportoknak nevezett Einsatzgruppe-k a Wehrmacht után haladtak és csak a Szovjetunió területén több millió embert öltek meg. (Főszerk.) Ravasz I., 1977.

³⁵⁵ Braham Randolph L. 2007: 39. p.

³⁵⁶ Braham Randolph L. 2007: 493. p.

³⁵⁷ Fedinec Cs., 2002: 410. p.

³⁵⁸ 30. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

helyett végre egységes terv alapján hozza nyugvópontra ezt a kérdést. Téves és célzatos beállítás, mintha a hazai zsidóság kérdésének problémáját a világpolitika vetette volna fel. A magyar antiszemitizmus nem időszerű divat, nem leutánczása más példának.”³⁵⁹

Március utolsó napjaiban a Sztójay-kormány több, a zsidó lakosságot korlátozó rendelkezést fogadott el. A rendeletek szigorúan megtiltották többek között a zsidók háztartásában nem zsidók alkalmazását, a zsidók közszolgálati foglalkoztatását és közmegebízását, továbbá ügyvédi működésüket, a sajtókamarai, színművészeti és filmművészeti kamarai tagságukat, előírták a zsidók tulajdonában lévő közúti gépjárművek bejelentését, valamint a zsidók megkülönböztető jelzésének viselését, illetve korlátozták szabad mozgásukat.³⁶⁰ Április első napjaiban ezek a tiltó rendelkezések Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék hirdetőtábláin is megjelentek plakátok formájában. Ezeken elsősorban a megkülönböztető sárga csillag használatára, illetve a zsidóknál alkalmazott nem zsidó emberek munkavállalásának megszüntetésére figyelmeztették a lakosságot a hirdetéseket kifüggesztő polgármesterek.³⁶¹ Ungváron és Beregszászban is április 5-től a megbélyegző sárga csillag került minden zsidó lakosra, amelynek célja a zsidók elkülönítése, megkülönböztetése, felismerhetővé tétele volt.³⁶² A rendelkezés megszabta, hogy minden hatévesnél idősebb zsidó személy 10×10 cm nagyságú, posztóból, selyemből vagy bársonyból készített hatágú, kanárisárga csillagot viseljen ruhájának bal mellrészére varrva.³⁶³ Az április 14-i ülésen a minisztertanács jóváhagyta a belügyminiszter indítványát, hogy a megkülönböztető jelzést nem viselő zsidók internálhatók.³⁶⁴

A magyar közigazgatás és a németek kapcsolatáról a zsidók deportálásának időszakában sajnos csak töredékes levéltári forrásokkal, adatokkal rendelkezünk. A fennmaradt magyarországi és kárpátaljai iratokból azonban az jól kivehető, hogy a zsidók összegyűjtése és deportálása során nem voltak súlyos nézeteltérések, konfrontációk a magyar és a német fél között. Ebben nagy szerepe lehetett annak, hogy akadtak olyan személyek a helyi magyar közigazgatási apparátusban, akik gondolkodás nélkül végrehajtották, sőt olykor kezdeményezték a zsidók elleni diszkriminatív intézkedéseket. Ez a magatartás alapvetően kedvezett a német érdekek érvényesítésének. Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy a helyi közigazgatással szemben Baky belügyi államtitkár elvárta a lojalitást, és feltétlen

³⁵⁹ *Kárpáti Híradó*. 1944. április 1. 74. sz. 3. p.

³⁶⁰ *Magyarországi rendeletek tára, 1944*. Stádium, Budapest, 1944. 256–264. p.

³⁶¹ KTÁL, Fond 94., op. 1., od. zb. 1732., 98. p.

³⁶² Ennek az összegyűjtés és deportálás folyamán volt jelentősége.

³⁶³ Braham Randolph L., 2015: 502. p.

³⁶⁴ Braham Randolph L., 2015: 503. p.

engedelmességet követelt meg a hivataloktól. Ilyen volt, „zsidókérdés megoldásában” a németek feltétlen hívének számító Megay László ungvári polgármester, aki április 26-án kezdeményezte a nyilvános közkönyvtáraktól, iskoláktól, egyesületektől, könyvkereskedőktől a zsidó szerzők könyveinek kisajátítását és összegyűjtését a városi könyvtárba. Megay ehhez a város lakosságát is igyekezett megnyerni.³⁶⁵

A zsidók eltávolítását megsürgetendő, a belügyminisztérium az 1944. április 4-én megjelent titkos rendeletében (6136/1944. BM VII. res.) valamennyi polgármestert és községi vezetőt felszólított arra, hogy „a zsidó közösségi szervezetek” (a zsidó hitközségek) bevonásával állítsanak össze – négy példányban – egy névjegyzéket a helyi zsidókról. Ezekből egyet az elsőfokú rendőrhatalóságnak, egyet a csendőrs-parancsnokságnak, egyet pedig a belügyminiszternek kellett megküldeniük, lehetőleg április 8-ig. Így négy napjuk volt a zsidó lakosságról névjegyzéket szerkeszteni. Néhány körjegyzőséget leszámítva, a négy vármegye és a három közigazgatási kirendeltség szinte minden körjegyzőségéből jelentős késéssel, április 11-ig küldték el a jegyzők a zsidó neveket tartalmazó listákat.³⁶⁶

1944. április 7-én, a Baky László által kiadott³⁶⁷ bizalmas rendelet (6163/1944. res.) utasított a zsidók gyűjtőtáborba szállításáról.³⁶⁸ Még ezen a napon a belügyminisztériumban tárgyalást tartottak a „zsidó kérdéstről”, valamint a kárpátaljai zsidóság jövőjéről. Ezen Baky László belügyi államtitkár kérésére megjelent Endre László alispán, Adolf Eichmann és a Sonderkommando egy másik SS tisztje,³⁶⁹ csendőr- és rendőrtisztek, Thurzó György és Meskó Arisztid rendőrtanácsosok, illetve Halász Géza a kárpátaljai kormányzói biztos belügyminiszteri tanácsosa. A megbeszélés tárgya a kárpátaljai zsidóság koncentrációs táborba gyűjtése volt. Baky közölte, hogy az első kitelepítéseket a kassai VIII. csendőrkerület területéről fogják végrehajtani, és felhívta a figyelmet a németekkel történő súrlódásmentes együttműködésre.³⁷⁰ Majd ezt követően Ferenczy László ismertette a zsidók összegyűjtésének hivatalos indoklását: a zsidók deportálására hadműveleti szempontból van szükség, ugyanis a német hadvezetőség indoklása szerint a Kárpátalján tapasztalt partizán tevékenységet a zsidók

³⁶⁵ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2014., 47. p.

³⁶⁶ KTÁL, Fond 32., op. 1., od. zb. 89., 2. p.

³⁶⁷ Mivel Endre Lászlót csak április 9-én nevezték ki államtitkárrá, a rendeletet Baky aláírásával küldték szét az illetékeseknek április 7-én.

³⁶⁸ Braham Randolph L., 2015: 548–550. p.

³⁶⁹ Randolph L. Braham Adolf Eichmannon kívül még két másik Sonderkommando tisztet említ, név nélkül. Braham Randolph L., 2015: 547. p.

³⁷⁰ Braham Randolph L., 2015: 547. p.

támogatják.³⁷¹ Ezenkívül közölték, hogy az Eichmann-féle Sonderkommando tagjaiból és magyarokból álló zsidótlanító alakulatot hoznak létre Munkácson.³⁷²

A napilapokban is egyre gyakrabban és nyíltabban jelentek meg zsidóellenes írások, előfordultak atrocitások (sarcolások, fizikai bántalmazások), az izraelita lakosság sérelmeivel egyre többször kereste meg a városok előljáróit. Azonban nem minden polgármester vette ezt jó néven, például Ungvár polgármestere, Megay László egy újságcikkben egyszerűen bejelentette, hogy nem tud zsidókat fogadni, mert az ügyintézésre az időközben létrehozott Zsidó Tanács lett kijelölve.³⁷³

Ezeket a Zsidó Tanácsokat a német parancsnokság kezdeményezésére hozták létre a városokban. Megszervezésüket viszont az Autonóm Ortodox Izraelita Hitközségekre bízta az érintett településeken. A Zsidó Tanácsok 1944. április 8-ig szinte minden településen létrejöttek, miután összetételüket elfogadták.³⁷⁴

Április 11-én a zsidók összegyűjtésének levezénylésére megérkezett Munkácsra Zöldi Márton SS tiszt, Meggyesy Lajos ügyész és Ferenczy László csendőr alezredes.³⁷⁵ Bakó László 6.163/1944. számú rendeletét Tomcsányi Vilmos Pál, Kárpátalja kormányzói biztosa³⁷⁶ április 12-én továbbította alárendeltjeinek a járási főszolgabíróknak. Miután minden főszolgabíróhoz, községi jegyzőhöz, polgármesterhez eljutott a rendelkezés, a közigazgatás képviselői szembesültek az április 7-én megtartott belügyi tanácskozáson felsorolt célokkal, azzal, hogy minden zsidót, nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba, később pedig a hatóságok által kijelölt gettókba kell szállítani. A rendelet ekkor még nem vonatkozott azokra a szakképzett zsidókra, akik a hadügy szempontjából fontos üzemekben, bányákban, nagyobb vállalatoknál dolgoztak. A rendelet értelmében a zsidók összegyűjtése a területileg illetékes rendőrség és a csendőrség feladata volt. Az összegyűjtésben a német katonai rendőrség tanácsadóként vett részt. A vármegyei közigazgatásnak a zsidók számához mérten megfelelő nagyságú gyűjtőtáborokat kellett létrehozni. A zsidók összegyűjtésével és elszállításával egyidejűleg a helyi hatóságoknak bizottságokat kellett felállítaniuk. A zsidók elszállítását vonaton, szükség esetén fogaton, fogolyként kellett megtenni. Az elszállítandó zsidók csak a rajtuk lévő ruházatot, legfeljebb két váltás fehérneműt, és fejenként 14 napi élelmet, továbbá legfeljebb 50 kg-os poggyászt vihetek magukkal. Pénzt, ékszert, aranyat nem. A zsidók

³⁷¹ Karsai L., Molnár J., 1994: 88. p.

³⁷² Braham Randolph L., 2007: 107. p.

³⁷³ *Kárpáti Híradó*. 1944. április 7. 79. szám. 3. p.

³⁷⁴ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2016., 1. p.

³⁷⁵ Vozáry Aladár R.: *Így történt 1944. március 19. – 1945. január 18.* Halász Pál Könyvkiadó, Budapest, 1945. 25. p.

³⁷⁶ MNL OL, K 774, 1944, 41. p.

összegyűjtését a kassai csendőrkerületben kellett megkezdeni.³⁷⁷ Előfordult olyan eset is, hogy a Tomcsányi által április 12-én továbbított belügyi rendeletet nem kapta meg minden körjegyzőség. Így járt a huszti járáshoz tartozó Veréce is, amely csak 1944. május 4-én jelezte az immár új hadműveleti kormánybiztosnak, Vincze Andrásnak, hogy nem kapta meg a zsidók összegyűjtéséről szóló belügyminisztériumi rendeletet, ezért azt nem is hajtotta végre. Nem tudjuk, hogy mi okból nem érkezett meg az utasítás, és vajon értékelhetjük-e halogatási kísérletként. De miután a község vezetője a közeli csendőrőrstől megkapta az utasítást, megszervezte a zsidók összegyűjtését és gettókba szállítását.³⁷⁸ Ezért ebben az esetben inkább lehet szó a hivatali mulasztásáról. 1944. május 9-én Halász Géza miniszteri tanácsos is megküldte a zsidók vagyonának „örzésére” vonatkozó rendeletét a verécei körjegyzőségnek.³⁷⁹

1944. április 8-án Baky belügyi államtitkár meghatározta és megküldte minden járási főszolgabírónak, községi vezetőnek a VIII. csendőrkerületben a csendőrök által, a zsidók összegyűjtésénél követendő szempontokat (27.161/1944. sz.). Az utasítás szerint a szóban forgó területeket a csendőrség és a rendőrség egységeinek le kellett zárni. A zsidók összegyűjtésénél figyelembe kellett venni a hatásköröket is, és dokumentálni az eljárás folyamatát. Baky László szigorúan kikötötte, hogy a csendőrök a táborokban szolgálatot nem teljesíthetnek. A zsidók lakásának lepecsételésénél és őrzésénél eljáró csendőr mellett minden esetben legalább két községi elöljárónak kellett jelen lenni. Minden őrizetbe vett tárgyat három példányban készített, tintás tollal írt leltárban kellett feltüntetni. Az őrizetbe vett arany- és ezüstérméket, a drágaköveket szintén részletes leírás mellett, lemérve, tanuk jelenlétében kellett ládába pakolni és hatósági pecséttel lezárni.³⁸⁰ Közben szinte már mindenütt elkészültek a zsidó lakosság lélekszámáról szóló, a zsidó szervezetek által összeállított névjegyzékek.³⁸¹ Ezeket a négy vármegyében 1944. április 7–11. között nyújtották be a körjegyzőségek a járási vezetőkhez.³⁸²

A szervezési munkálatok tovább folytatódtak. 1944. április 12-én Ferenczy László csendőr alezredes és Meggyesy Lajos ügyész meghívta Meskó Arisztidet és Halász Gézát, a kormányzói biztosság belügyi tanácsosát Munkácsra, megbeszélésre.³⁸³ Ott azt a tájékoztatást kapták, hogy 1944. április 16-ától számított egy héten belül össze kell gyűjteni az összes kárpátaljai zsidót.

³⁷⁷<http://regi.sofar.hu/hu/node/13271> Letöltés ideje: 2015. április 29.

³⁷⁸ MNL OL, K 774, 1944, 90. p.

³⁷⁹ MNL OL, K 774, 1944, (ad 162/1944. biz. sz.)

³⁸⁰ MNL OL, K 774, 1944, (ad 162/1944. biz. sz.) 95. p.

³⁸¹ Braham Randolph L., 2015: 553. p.

³⁸² KTÁL, Fond 257., op. 2., od. zb. 23., 22. p.

³⁸³ MNL OL, K 774, 1944, 24. p.

Ezalatt fontos változás történt a négy vármegye és a három közigazgatási kirendeltség adminisztrációjának működésében. 1944. április 12-én a magyar országgyűlés hadművelési területté nyilvánította többek között az Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségek, illetve Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területét. A létrejött Északkeleti Hadművelési Területen életbe léptek az 1944. április 5-én elfogadott különleges közigazgatási szabályok (1.500/1944. ME.),³⁸⁴ amelyek értelmében a polgári közigazgatás mellé a hadviselés érdekében katonai közigazgatást hoztak létre.³⁸⁵ Nagy a valószínűsége annak, hogy a megszállást követően a németek nem söpörték le az asztalról a hadművelési területté nyilvánításról szóló magyar elgondolást. Éppen ellenkezőleg: előtérbe került, ugyanis a németek számára kapóra jött, hogy a közigazgatási bizottságokkal, gyűlésekkel szemben a katonai adminisztráció megbízható személyek által centralizálja a hatalmat. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy befolyásolható polgármestereknek, gondosan kiválogatott fő- és alispánoknak engedi át a közigazgatást érintő döntési jogokat.

Miközben a gettók kialakítása javában zajlott, Ungváron, 1944. április 15-én, a zsidó lakosság összegyűjtésének megkezdése előtt, a helyi magyar közigazgatási vezetők és a német szervek képviselői összegyűltek egy utolsó egyeztetésre. Az ungvári rendőrkapitányságon tartott értekezleten a gettósítás végrehajtását tárgyalták.³⁸⁶ Megállapodtak abban, hogy a zsidók összegyűjtését Ung vármegyében és az Ungi Közigazgatási Kirendeltség területén másnap megkezdik.³⁸⁷

Összegyűjtés és deportálás

A németek egyik célja alapvetően azt volt, hogy a magyar államvezetésben elért változtatásokkal lehetőleg Magyarországon is elérjék a „zsidókérdés megoldását”. Ennek első célpontja a front közvetlen háttérországában élő kárpátaljai zsidóság volt. Az összegyűjtési, majd a deportálási folyamatokba teljes mértékben bevonták a magyar közigazgatást. A töredékes

³⁸⁴ A m. kir. minisztérium 1944. évi 1.440. M. E. számú rendelete az ország területének egy részén a különleges közigazgatási szabályok életbe léptetéséről.

³⁸⁵ Meg kell jegyezni, hogy az Északkeleti Hadművelési Területen kettős, polgári és katonai közigazgatás létezett. Tehát a polgári adminisztrációt nem függesztették fel, hanem azzal párhuzamosan hozták létre a katonai érdekérvényesítésért felelős katonai közigazgatást.

³⁸⁶ Az egyeztetésen többek között megjelent Meggyesy Lajos ügyész, az Államvédelmi Központ képviselőjében, Dieter Wisliceny Hauptsturmführer, Gyurits Gyula, az ungi közigazgatási kirendeltség vezetője, Megay László ungvári polgármester, Pálffy Sándor csendőr alezredes, az ungvári alosztály parancsnoka, Ághy Zoltán csendőr alezredes, a máramarosszigeti csendőrnnyomozó alosztály vezetője, Zágoni Egon csendőr százados, a munkácsi szárnyparancsnok, Orémus László Ungvár város tanácsosa, Thurzó György az ungvári rendőrkapitányság vezetője, illetve Bója Imre tolmács.

³⁸⁷ MNL OL, K 774, 1944, 73. p.

levéltári iratokból is jól látható, hogy ebben a folyamatban a németek felügyelő szerepet töltöttek be Kárpátalján tartózkodásukkor. A magyar belügy egyértelműen a német érdekek alá rendelte a helyi közigazgatást, a német és magyar fél nyíltan nem konfrontálódott. Sok esetben a németeknek követelniük sem kellett zsidóellenes rendelkezéseket a helyi közigazgatástól. Ilyen lépéseket egy-egy helyi polgármester, alispán német követelés nélkül is kezdeményezett.

A gettósítás és a deportálás műveleteinek végrehajtása érdekében hat területileg meghatározott műveleti zónára osztották az országot, és minden egyes zónához egy-egy csendőrkerületet rendeltek. A VIII. (kassai) csendőrkerületben lévő zsidók Kárpátalja és Északkelet-Magyarország zónájába, vagyis az ún. I. zónába kerültek.³⁸⁸ Ezekben a zónákban a zsidók koncentrálásának alaptervét, a gettósítás a német és magyar hatóságok dolgozták ki. A gettósítás a zsidó emberek összegyűjtésének alábbi szakaszait, teendőit állapította meg:

- a falusi és a kisvárosi zsidókat össze kell szedni és átmenetileg zsinagógákba és hitközségi épületekbe helyezni;

- a falvakban és a kisvárosokban összegyűjtött zsidókat a szomszédos nagyobb városokba, rendszerint a járási székhelyeken lévő gettóba kell átszállítani;

- a városi zsidókat össze kell gyűjteni és külön kijelölt területre szállítani, amely gettóként szolgál – ezt teljesen el kellett szigetelni a város többi részétől. Egyes városokban a gettót a zsidónegyedekben kell létrehozni, másutt gyárakban, raktárakban, téglagyárakban vagy akár a szabad ég alatt;³⁸⁹

- a zsidókat megfelelő vasúti eszközökkel rendelkező központokban kell összegyűjteni, hogy gyorsan be lehessen vagonírozni, és el lehessen szállítani őket.³⁹⁰

1944. április 16-án a terveknek megfelelően megkezdődött a zsidó lakosság összegyűjtése az Északkeleti Hadműveleti Területen, amit nem kronológiai sorrendben, hanem területi egységenként mutatok be.

Az Ungi Közigazgatási Kirendeltségből és Ung vármegyéből többségében Ungvárra gyűjtötték össze a zsidókat. Legelőször április 16-án, az Ungi Közigazgatási Kirendeltség területéről Ungvárra, a helyben kialakított Glück-fatelepre, mint gyűjtőtáborba. Az összegyűjtést a csendőrség végezte, csakúgy, mint az Északkeleti Hadműveleti Terület más

³⁸⁸ Braham Randolph L., 2015: 557. p.

³⁸⁹ Jól látható hogyan differenciálta a magyar közigazgatás az összegyűjtés helyszíneit. Dolgozatomban a továbbiakban a zsidók által többségében lakott városrészekben kialakított gyűjtőhelyeket gettónak, a városokban üzemekben, gyárakban kialakított gyűjtőhelyeket táboroknak nevezem. Ez megegyezik a korabeli magyar közigazgatás szóhasználatának, annyi különbséggel, hogy a deportálás fázisában a magyar közigazgatás gyakorta használta a gettó, tábor kifejezéseket szinonimaként.

³⁹⁰ Braham Randolph L., 2015: 557. p.

vidéki térségeiben. Technikai javaslatokkal Theodor Dannecker SS-Hauptsturmführer, a körzet zsidóügyekben illetékes német tanácsadója szolgált.³⁹¹ Az érintett zsidó lakosságot a közigazgatás az összegyűjtésről néhol előre értesítette (kidobolás, személyes értesítés útján), időt hagyva az összecsomagolásra. Néhol viszont a zsidó lakosok csak a lakásban megjelenő csendőrök láttán szembesültek az elszállítás tényéről.³⁹² Szobráncon nem volt ennyi idő, ott néhány perc alatt kellett összecsomagolni és elindulni az ungvári gettó felé. Perecsenyben, a csendőrök megjelenésekor azonnal a település zsinagógájába gyűjtötték a zsidókat. A rendvédelmi szervek a csomagolás során közölték, hogy legfeljebb 50 kg-os poggyászt és maximum 20 pengőt vihetnek magukkal. A perecsenyi templomból másnap délután gyalogmenetben indították a vasútállomásra a zsidókat. Innen az ungvári gettó volt a menet célja.³⁹³ Két nap alatt az Ungvárra beszállított zsidók száma már 6152 főt tett ki.³⁹⁴ A beszállítások folyamatosak voltak. A zsidóknak 20 pengőnél több pénzt, ékszert becsomagolni, magukkal vinni, mindenütt tilos volt.

Eközben az ungvári gyűjtőtábor-parancsnokság az ungvári rendőrségnek küldött beszámoló jelentésében tájékoztatta a rendőrséget a táborban tapasztaltakról. Ebben Ószényi Károly táborparancsnok-helyettes elpanaszolta, hogy a 12 fős őrszemélyzet nem tudja egyben tartani a 40 000 négyzetméteres területen összegyűjtött zsidókat, ezért tanácsot kért. Továbbá közölte, hogy az őrizetbe vett zsidók hangulata megnyugtató, a beszállások zavartalanul folytak le, rendezavarások nélkül.³⁹⁵ Közben, április 18-ra elkészült Ungváron a Felszabadulás utcában lévő téglagyárban a zsidók összegyűjtéséhez szükséges új gettó. Még ezen a napon, a tábort a város tiszti-főorvosa Birinnger Károly egészségügyi szempontból szemrevételezte, és az állapotokat kiábrándítónak találta, amit szóvá is tett Megay László polgármesternek.³⁹⁶ Ennek ellenére az Ungvári Téglá- és Cserépgyár Részvénytársaság másnap, április 19-én hivatalosan is beszüntette működését, amiről Orémus László tanácsnok értesítést küldött Tomcsányi Vilmos Pálnak.³⁹⁷

Április 20-án reggel 9 órakor, Ungváron megkezdődött a város területén élő zsidó lakosság összegyűjtése. Megay László polgármester hirdetménye³⁹⁸ szerint reggel 8-kor

³⁹¹ Braham Randolph L., 2015: 567. p.

³⁹² 39. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek. Lásd még. 213. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

³⁹³ 139. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

³⁹⁴ MNL OL, K 774, 1944, 43. p.

³⁹⁵ MNL OL, K 774, 1944, 43. p.

³⁹⁶ MNL OL, K 774, 1944, 65. p. Lásd még. *Kárpáti Híradó*. 1944. április 18. 86. sz. 3. p.

³⁹⁷ A téglagyár bezárásának igazi oka a forrásokból nem derül ki. Nem tudjuk, hogy a gyárat azért zárták-e be, mert zsidó gyűjtőtábornak szemelték ki, vagy mert korábban éppen zsidó tulajdonban volt. KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2011., 39. p.

³⁹⁸ III. 93/eln. – 1944. számú polgármesteri hirdetmény. *Kárpáti Híradó*. 1944. április 20. 88. sz. 3. p.

minden zsidónak a lakásán kellett tartózkodnia.³⁹⁹ A polgármester a hirdetményben első között jegyzi meg, hogy rögtönítelő bírósági eljárásrend van érvényben, így akit zsidó lakás feltörésén érnek, halállal büntetik.⁴⁰⁰ A bizottságok munkáját – főként a házkutatásoknál – a határvidéki rendőrkapitányságról Ungvárra delegált öt detektívvel együtt, kilenc detektív ellenőrizte.⁴⁰¹ A város zsidó lakosságának összegyűjtésekor „[...] egyes családokért rendőrök jöttek, felvettek jegyzőkönyvet, az aranyeműt, értékeket, pénzt be kellett szolgáltatni. A gettóba vitelnél nem volt házkutatás, csak amikor a gettóba voltunk kutattak át mindent, csupán két váltás fehérnemű ruhaféle ágynemű és élelem maradhatott velünk. A poggyászt szekereken hozták utánunk.”⁴⁰² Ungvár polgármestere, Megay László az összegyűjtésekkel és a lakáslezárásokkal egy időben intézkedést tett a zsidó értékek megóvására. Figyelmeztetett mindenkit arra, hogy a hatóság által lepecsételt zsidó lakások kirablóit, elfogásuk esetén halálbüntetéssel sújtják. Külön felhívta Ungvár lakosságának figyelmét arra, hogy a csendőrségnek és rendőrségnek szabad fegyverhasználati jogot biztosítottak azokkal szemben, akik a rendészeti szervek felszólítására nem hallgatnak.

Az összegyűjtést végző próbacsendőrök⁴⁰³ részéről már az első napokban történtek túlkapasok, főként pénzeltulajdonítás formájában, amely büntetőeljárást vont maga után. Ilyen eset volt Tóth Imre, az ungvári magyar királyi csendőrsztály állományába tartozó próbacsendőr esete,⁴⁰⁴ akit 1944. május 26-án állítottak hivatali sikkasztás vádjával a magyar királyi kassai honvéd törvényszék elé. Tóth Imre 1944. április 20-án, a zsidók összegyűjtésekor, Braunfeld Mór ungvári lakos ruhájának átkutatása alkalmával, annak tárcájában lévő egy darab 100 pengőst nem szolgáltatotta be az értékeket átvevő bizottságnak, hanem a zsebébe rejtette, ami sikkasztásnak minősült. Ezért a Kassai Honvéd Törvényszék három hónapi, hetenként egy napos böjttel, böjtnapokon kemény fekhellyel súlyosbított fogházra, mint főbüntetésre, továbbá háromévi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére, mint mellékbüntetésre ítélte.⁴⁰⁵

Április 21-én reggel az ungvári zsidók gettóba telepítése tovább folytatódott. Ekkor a város területéről és vidékről összesen 9 159 főt gyűjtöttek össze.⁴⁰⁶ Ezzel párhuzamosan az ungvári táborban nagy gondot jelentő vízhiányt április 21-re némiképp sikerült mérsékelni

³⁹⁹ *Kárpáti Magyar Hírlap*. 1944. április 20. 51. sz. 1–2. p.

⁴⁰⁰ *Kárpáti Híradó*. 1944. április 21. 89. sz. 3. p.

⁴⁰¹ MNL OL, K 774, 1944, 44.p.

⁴⁰² 174. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴⁰³ A próbacsendőr tanulói státuszban lévő csendőr volt, aki a csendőrörsön élt, és 18 hónapos tanulói időn kellett átésznie. A tanulói idő leteltével vagy véglegesítették, vagy szolgálatra alkalmatlannak minősítették.

⁴⁰⁴ KTÁL, Fond 45., op. 1., od. zb. 62., 1–3. p.

⁴⁰⁵ KTÁL, Fond 45., op. 1., od. zb. 62., 1–3. p.

⁴⁰⁶ MNL OL, K 774, 1944, (169/22-1944. biz. szám.) 1. p.

azzal, hogy az ungvári tűzoltóság egyik motoros kocsija állandóan szállította a vizet a gyűjtőtáborba. Ez nagyjából napi 20 000 liter vizet jelentett,⁴⁰⁷ nagyságrendileg 10 000 főre.

Április 23-ig a Felszabadulás utcai gyűjtőtáborba 13 733 zsidót zártak be. Ebből 8 713 főt vidékről, 5 020 főt Ungvár területéről.⁴⁰⁸ A zsidók összeszedését Ungváron is a rendőrség emberei végezték, akik így egyre nehezebben tudták a növekvő zsidó gettó őrzését ellátni, a gettó felügyelete így meggyengült. Emiatt az éjszakai szolgálatot az ungvári honvéd állomásparancsnokság bevonásával oldották meg.⁴⁰⁹

1944. április 24-re 14 500 fővel megtelt a Felszabadulás utcai téglagyár. Ezen a napon a város polgármestere, Megay László a táborban lakó zsidók elszállítását kérte Jaross Andor belügyminisztertől, Birinnger Károly tisztifőorvos korábban megküldött drasztikus egészségügyi állapotokat bemutató jelentésére hivatkozva. A polgármester a rossz körülmények miatt (nem volt elegendő ivóvíz, nem volt megoldott a szennyvíz elszállítása, hiányzott a fertőtlenítéshez elengedhetetlen mészs, a tetvetlenítő kamrák, a védőoltások stb.) kérte az összegyűjtött zsidók elszállítását.⁴¹⁰ Eközben már április 23-án a Glück fatelepre szállították a kitelepítetteket. A fatelepen, április 23-ig 318 ungvári zsidót különítettek el. Másnap 24-én tovább folyt Ungvár zsidóságának kilakoltatása, főként a VII. közellátási körzetből. Április 25-én 13 órára a Felszabadulás utcai és a Glück-féle gettóban összesen 16 697 főt gyűjtöttek össze.⁴¹¹

Ungváron április 26-ára befejeződött a zsidók összegyűjtése. A további tennivalók megvitatására Megay újabb értekezletet hívott össze. Ezen a városi és vármegyei közigazgatási hivatalnokok, a német katonai és a magyar rendőrségi tisztviselők vettek részt. Egyebek mellett eldöntötték, hogy a táborban megkezdik az állambiztonsági szempontból gyanús személyek felülvizsgálatát, amit egy bizottság fog irányítani.⁴¹²

Az ungvári gettóba gyűjtöttek tömegesen fordultak kérvényeikkel a polgármesterhez, abban bízva, hogy a magyar államért hozott áldozataikra hivatkozva elérhetik szabadon bocsátásukat. Egykori magyar állami tisztviselők, pedagógusok, orvosok, rabbik, első világháborús hadirokkantak, (szakmai) érdemeiket felidézve kérték szabadon bocsátásukat. Olykor Ungvártól távol lévő zsidó munkaszolgálatos férfiak írtak kétségbeesett leveleket

⁴⁰⁷ MNL OL, K 774, 1944, (169/22-1944. biz. szám.) 2. p.

⁴⁰⁸ MNL OL, K 774, 1944, 44. p.

⁴⁰⁹ MNL OL, K 774, 1944, 46–47. p.

⁴¹⁰ MNL OL, K 774, 1944, 97. p. (112. eln./1944. sz.)

⁴¹¹ MNL OL, K 774, 1944, 48. p. (169-30-1944. biz. sz.)

⁴¹² Az ungvári gettó igazoló-bizottságának tagja volt: a polgármester, a rendőrkapitányság vezetője, a csendőrszámvevőszék-parancsnok, az alispán, a kirendeltség vezetője, a határvidéki kapitányság vezetője, a csendőrszámvevőszék parancsnokság vezetője. Feladatuk a gettóba összegyűjtött zsidók állambiztonsági szempontból történő felülvizsgálata volt. Lásd bővebben. MNL OL, K 774, 1944, 56. p.

Megaynak, melyekben házastársuk és gyermekeik szabadon engedéséért esedeztek – teljesen eredménytelenül. Beszédes eset volt Grünwald Adolf ungvári lakos, munkaszolgálatos példája, aki 1944. április 22-én fordult kérvénnyel Megay László polgármesterhez. A távol lévő és kétségbeesett családapája a következő érvekkel próbálta feleségének, Schönberger Etelnek és három gyermekének az ungvári gettóból való kiszabadítását elérni: egy éve végzett munkaszolgálatot a magyar királyi 555. számú hadikórháznál, nem volt politikai párt tagja, napszámos keresetéből tartotta el korábban családját, és csatolta a hadikórház parancsnokának igazolását arról, hogy a személye ellen kifogás nem merült fel a munkaszolgálat alatt. A város polgármesteri hivatala nem teljesítette kérését, a családot deportálták.⁴¹³ Elhurcolták azokat a zsidókat is, akik a helyi magyar tudományos és kulturális élet fontos szervezői, megbecsült tagjai voltak a két világháború közötti időszakban. Ilyen személy volt dr. Rozenfeld Izrael, tanár, radvánci rabbi, aki az ungvári gimnázium tanáraként az ungvári gettóból fordult kérvénnyel a város polgármesteréhez, hogy a gyűjtőtáborból ne szállítsák el. Kérését nagy valószínűség szerint nem teljesítették, pedig Rozenfeld az 1938 előtti városi magyar közművelődés aktív személyéről volt szó. Rozenfeld rabbi 1944. május 18-án ismét kísérletet tett a szabadulásra. Megay Lászlónak írt levelében életének korábbi epizódjait és megpróbáltatásait részletezte. Az első világháborúban a magyar királyi 66. gyalogezred rajparancsnokaként frontszolgálatot teljesített, a háborút 33%-os rokkantsággal fejezte be. Front- és katonai szolgálatáért a piros-fehér-zöld színű, karddal és sisakkal díszített „Háborús emlékérem” viselésének jogát is megkapta. A csehszlovák időszak alatt a lévai szlovák gimnázium növendékeit magyarul oktatta, amivel kitette magát a cseh hatóságok támadásainak. Nyíltan szembeszállt a csehesítéssel azáltal, hogy részt vett magyar nyelvű tankönyvek kiadásában.⁴¹⁴

Az Ungváron összegyűjtött zsidó személyek pontos számáról eltérő adatokkal rendelkezünk. Megay féléves beszámolója szerint a két gettóban összesen 17 560 főt gyűjtöttek össze a hatóságok.⁴¹⁵ Ezzel szemben Thurzó György városi rendőrkapitány összesítő jelentésében 16 697 főre tette a zsidók számát.⁴¹⁶

⁴¹³ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2023., 3–5. p.

⁴¹⁴ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2023., 11–21. p.

⁴¹⁵ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 407., 4. p.

⁴¹⁶ Dupka György: *„Ne ítéljete el...!” Zsidó népiértés, antiszemita üldözés Kárpátalján a náci és a kommunista eszmék nevében (1938–1991)*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2015. 85. p.

Április 27-én a Zsidó Tanácsok sorsa is megpecsételődött az Északkeleti Hadműveleti Területen: az Ungváron, a Tanács által kisegítő személyzetként alkalmazott 21 főt beköltöztették a gettóba.⁴¹⁷

1944. április 16-án *Bereg vármegyében*, négy nap múlva pedig Beregszászon is megkezdődött a zsidó lakosság összegyűjtése, mely a városban április 28-án fejeződött be.⁴¹⁸ A zsidóknak Bereg vármegyében és a Beregi Közigazgatási Kirendeltség területén egyáltalán nem hagytak időt az összecsomagolásra. A megjelenő csendőrök egy-két esetben engedélyeztek 30 percet a csomagolásra és a lakás elhagyására. Dolhán például már reggel 6-kor megkezdték a zsidók összegyűjtését és útnak indítását Beregszászba, és a szabályoktól eltérően csak 25 kg poggyászt engedélyeztek.⁴¹⁹ Máshol, mint például Beregkövesden,⁴²⁰ vagy Nagymuzsalyban⁴²¹ nem szabták meg a magukkal vihető holmik mennyiségét, mindenki belátása szerint csomagolhatott.

A beregszászi gettóba történő beszállítások különböző eszközök igénybevételével zajlottak. A legtöbb helyen szekeret használtak, de a távolabbi vagy a zsidók által nagy számban lakott településekről személygépkocsival⁴²² vagy teherautóval⁴²³ juttatták el a zsidókat a gettóba.

Beregszászból és környékéről a zsidó lakosságot négy, egymástól különálló gazdasági létesítményben helyezték el.⁴²⁴ Döntő többségüket az északra lévő Winkler- és a délre lévő Kont-téglagyárban, illetve a Beregszászsal nyugatról határos Vály-téglagyárban őrizték. A gettósítás kezdetén, a Beregszász közvetlen közelében lévő községekből a város zsinagógájába szállították a zsidókat.⁴²⁵ A Beregszászhoz közeli Weiss-tanya gazdasági épületeiben is elhelyeztek Dolháról és Iloncáról elszállított zsidó családokat, akik tífuszjárvány miatt két hétig karanténban maradtak szülőhelyükön. A Weiss-tanyán a Központi Zsidó Tanácshoz beérkező jelentés szerint háromezer főt helyeztek el.⁴²⁶

⁴¹⁷ MNL OL, K 774, 1944, 52. p.

⁴¹⁸ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, VII. kötet, 492. p.

⁴¹⁹ 1463. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴²⁰ 19. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴²¹ 2772. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴²² Személygépkocsival szállították a zsidókat Beregszászba Kovászórról. Lásd bővebben. 179. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴²³ Teherautóval szállították a zsidókat Beregszászba Nagyberegről. Lásd bővebben. 1855. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴²⁴ A Beregszászba összegyűjtött zsidókat először a Reismann- és Neufeld-hordógyárakban helyezték el egy-két napra majd pedig az említett téglagyárakban. Karsai László: Napi jelentések a vidéki gettókból. *MAKOR*, 2002. 5. sz. 57. p.

⁴²⁵ 22. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴²⁶ Karsai László: Napi jelentések... i. m. 57. p.

Április 16-án a Beregi Közigazgatási Kirendeltség területéről is megkezdődött a zsidó lakosság összegyűjtése. Ebből a közigazgatási egységből Beregszászba, illetve Munkácsra szállították a zsidókat.⁴²⁷ Munkácson főként a téglagyárban kialakított telepekre vitték őket.⁴²⁸ Jelentős segítséget nyújtott a zsidók ellátásában az 1944. április 8-án⁴²⁹ létrehozott munkácsi Zsidó Tanács.⁴³⁰ A csendőrség erőszakos intézkedését Álgya-Pap Zoltán vezérőrnagy, ekkor már Kárpáti Közigazgatási és Gazdasági Parancsnok szigorúan megtiltotta.⁴³¹ R. Vozáry Aladár országgyűlési képviselő, újságszerkesztő, munkácsi lakos így ír erről naplójában: „*A rémséges menetet csendőrök kísérik. Egyenlőre nem kegyetlenkednek. Álgya-Pap tábornok [...] a csendőröket a legemberségesebb eljárásra figyelmeztette: ütni, verni, kínozni nem szabad senkit. Negyvennyolc órán belül sürgönyileg le is váltják.*” A csendőrség részéről elkövetett erőszakos cselekedetek nem szűntek meg a továbbiakban sem.

Munkács város zsidóságának összegyűjtéséről plakátokon tájékoztatták az érintetteket, egy-egy utcában kidobolásokkal.⁴³²

A munkácsi zsidóság átköltözése a gettókba április 18-án vette kezdetét. Másnap, április 19-én a korábban összegyűjtött vidéki zsidókat a hatóságok átköltöztették egy külön munkácsi városrészbe.⁴³³ Így Munkácson a vidéki zsidókat többségében a téglagyárban, míg a városi zsidókat a zsidónegyedben kialakított gettóban helyezték el.⁴³⁴

1944. április 20-án Beregszászban is kezdetét vette a városban élő zsidó lakosság gettósítása.⁴³⁵ Csakúgy, mint a többi városban, itt is a rendőrség vezetésével. Magatartásuk, hozzáállásuk nagyban befolyásolta azt, hogy a zsidók végül mit tudtak becsomagolni és magukkal vinni. Számos visszaemlékezés megemlíti, hogy a beregszászi zsidóság összegyűjtésénél a rendőrség tagjai szemet hunytak az engedélyezettnél jóval több ruha és

⁴²⁷ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944–4–1006, VII. kötet, 2. p.

⁴²⁸ *Kárpáti Híradó*. 1944. április 18. 86. sz. 3. p.

⁴²⁹ Szita Szabolcs: *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945. A német Titkos Államrendőrség a II. világháború idején*. Corvina Kiadó, Budapest, 2014. 94. p.

⁴³⁰ A munkácsi Zsidó Tanács elnöke Steuer/Steiner Sándor mérnök volt. Tagjai voltak: Segelstein, Reisman, Kalus/Kalisch/Kalusch Sándor, Jakubovics, Meisel, Mermelstein, Mandel Áron, Bródy, Rosenheck Márton, Klein Oszkár, Áron Ferenc, Morvai János és Eisenstötter Mendel.

⁴³¹ Szita Szabolcs: *Az 1944–1945. évi polgári, diplomáciai és katonai embermentés történetéhez. Magyarország 1944. Üldöztetés-embermentés*. Nemzeti Tankönyvkiadó - Pro Homine - 1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994. 15. p.

⁴³² 123.jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴³³ Lásd bővebben. *Kárpáti Híradó*. 1944. április 21. 89. sz. 3. p.

⁴³⁴ Karsai László: *Napi jelentések a vidéki gettókba*. MAKOR, 2002. 5. sz. 57. p.

⁴³⁵ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944–4–1006, VII. kötet, 2. p.

élelmiszer összecsomagolása felett.⁴³⁶ A város teljes lakosságából (1941. évi népszámláláskor 19 373 fő) 6134⁴³⁷ zsidót gyűjtöttek össze,⁴³⁸ ami a város lakosságának 31%-át jelentette.

Munkács város polgármestere, Engelbrecht István szerint a gettósítás Munkácson április 28-án befejeződött: összesen 18 800 vidéki zsidót helyeztek el a táborokban.⁴³⁹ Az élelmezési problémák jelentkezésével egy időben, május 1-jén, ismét szűkítették a munkácsi gettót. A korábbtól eltérően, a harmadik szűkítés során 240 nem zsidó családot telepítettek ki a gettó területéről, többségük a város más területein kapott lakást az egykori zsidó ingatlanok közül, ahhoz hasonló értékben, mint amit elhagytak.⁴⁴⁰

Május 7-én befejeződött a Bereg vármegyei és a beregszászi zsidók összegyűjtése is. Ezzel párhuzamosan még tartott a zsidó lakások leltározása, amelynek munkálataiban egyre gyakrabban a beregszászi járásban a tantestületen kívül a diákság is részt vett.⁴⁴¹

Április 16-án reggel öt órakor *Ugocsa vármegyében* is megkezdődött az internálás. Nagyszőlősön és vidékén is nekifogtak a zsidóság összegyűjtésének.⁴⁴² A zsinagóga és a Magyar Sor körüli négy utca lezárásával alakították ki a gettót, ahová Ugocsa vármegye hitközségeiből szállították be a zsidókat.⁴⁴³ A lófogató járművekkel történt szállításokat a vármegyei hivatal finanszírozta, azonban a szállítás összegét a községi előljárók határozták meg.⁴⁴⁴

Május 5-re befejeződött Ugocsa vármegyében is a zsidók összegyűjtése. Nagyszőlős városában először a zsinagóghoz irányítottak minden zsidó személyt,⁴⁴⁵ akiket itt alaposan megmotoztak, és a náluk lévő pénzt és értéktárgyakat elvették.⁴⁴⁶ Végh József Ugocsa vármegye alispánjának jelentése szerint 9972 zsidó tartózkodott a nagyszőlősi gettóban.⁴⁴⁷

⁴³⁶ 18. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴³⁷ KTÁL, Fond 67., op. 1., od. zb. 942., 10. p. Beregszász megyei jogú város polgármestere 1944. június 8-án jelentést tett a honvédelmi miniszternek az ország munkaerejének felmérése tárgyában. Ebben a polgármester 6 183 zsidó fő összegyűjtéséről és deportálásáról számolt be, ami a város teljes zsidó lakosságát jelentette.

⁴³⁸ KTÁL, Fond 67., op. 3., od. zb. 622., 15. p.

⁴³⁹ MNL OL, K 774, 1944 70. p.

⁴⁴⁰ *Kárpáti Híradó*. 1944. május 4. 100. sz. 3. p.

⁴⁴¹ *Kárpáti Híradó*. 1944. május 7. 103. sz. 4. p.

⁴⁴² KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 1190., 5. p.

⁴⁴³ Braham Randolph L., 2015: 568. p.

⁴⁴⁴ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 1152., 84–87. p. Lásd még. KTÁL, Fond 45., op. 2., od. zb. 645., 29–30. p.

⁴⁴⁵ 992. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴⁴⁶ 1373. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴⁴⁷ KTÁL, Fond 258., op. 1., od. zb. 1163., 61. p.

Április utolsó hétfőjén *Máramaros vármegyében* is megkezdődött a zsidók összegyűjtése.⁴⁴⁸ Máramarosszigeten a gettót a város két külteleki, elsősorban szegényebb zsidók által lakott részén állították fel, amelyhez a Kígyó, Tímár, Ipar utcák tartoztak.⁴⁴⁹ Míg az Északkeleti Hadműveleti Terület más részén már befejeződött a gettósítás, addig annak keleti részén épp a kezdeti fázisban tartott. Máramaros vármegyében és a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségben a következő településeken hoztak létre gettókat: Máramarossziget, Bárdfalva, Felsővisó, Dragomérfalva, Huszt, Técső, Aknaszlatina, Iza és Szeklence. Máramarosszigeten a zsidók összegyűjtése május 4-én fejeződött be, amikor 8114 főt gettósítottak a hatóságok a Thököly és a Rákóczi út által határolt városrészben.⁴⁵⁰ Május 9-én Máramaros megyében fejeződött be utolsóként a zsidók gettósítása. Ebben a vármegyében több gettót is létrehozottak. A zsidó lakosság ezek között a következő módon oszlott meg: a máramarosszigeti gettóban 8114, Aknaszlatinán 5356, Bárdfalván 2234, Felsővisón 10 054, Dragomérfalván 3342, Técsőn 4019. Összesen tehát 33 119 főt gyűjtöttek össze a rendvédelmi szervek Máramaros vármegyében.⁴⁵¹ A máramarosszigeti gettót a rendőrség, a csendőrség és a honvédség, míg többi itt felsorolt helyszínt a csendőrség emberei őrizték.

Huszton a helyi zsidó lakosság, valamint a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség huszti, ökörmezői és Rahói járásainak egyes településein élő zsidók számára építettek gettót a város központjában, a zsinagóga környékén, a zsidók által legsűrűbben lakott negyedben. A gettóban 6000 helyi és 5000 vidéki zsidót zsúfoltak össze.⁴⁵²

A huszti Zsidó Tanács vezetése alatt Izán gyűjtötték össze az alsóbisztrai, bereznei, felsőbisztrai, herincsei, kosolovói, lisamezői, majdankai, podoloci és velétei járások zsidó lakosait, összesen 7000 személyt.⁴⁵³ Técsőn kb. 10 000 zsidót gyűjtöttek össze.⁴⁵⁴

Miközben javában tartott a gettósítás az Északkeleti Hadműveleti Területen április 25-én Endre László belügyi államtitkár körutat tett a térségben, hogy megsejmelje az ügy

⁴⁴⁸ *Máramaros*. 1944. április 23. 25. sz. 3. p.

⁴⁴⁹ Braham Randolph L., 2015: 570. p.

⁴⁵⁰ MNL OL, K 149, 168. doboz, 4. tétel, 1944-4-1006, 271. p.

⁴⁵¹ Szaplanczay László főispán jelentése szerint. MNL OL, K 149, 168. doboz, 4. tétel, 1944-4-1006, 271. p. A gettóban elhelyezett zsidók számáról a főispáni jelentésben közölt adatok egy-egy esetben erősen ellentmondanak Frojimovics Kinga kimutatásainak, aki a következő létszámokat állapította meg: az aknaszlatinai gettóban 5 000 fő, a Bárdfalviban 3 000, a Dragomérfalviban 2 000 fő, a Felsővisóiban több mint 9 000 fő, a Técsőiben 10 000 fő. Lásd bővebben. Frojimovics Kinga: *Máramaros vármegye és a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség*. Braham Randolph L., 2007: 641., 648., 658., 667., 716. p. A vidéki zsidó tanácsok jelentése szerint a máramarosszigeti gettóban 11 000 embert gyűjtöttek össze. Lásd bővebben. Karsai L., 2002: 98. p.

⁴⁵² Frojimovics Kinga: *Máramaros vármegye és a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség*. (Szerk.) Braham Randolph L. 2007: 674. p. Lásd még. Karsai L., 2002: 80. p.

⁴⁵³ Braham Randolph L., 2015: 568. p.

⁴⁵⁴ Braham Randolph L., 2015: 569. p.

előrehaladását.⁴⁵⁵ Első állomása Ungvár volt, ahol, miután ellátogatott a két gettóba, tanácskozást tartott a közigazgatási vezetőkkel a kormánybiztosi palotában. Meghallgatta többek között Kóczán Gáspár és Balázs Vilmos miniszteri tanácsosok jelentését, Kossey János Ung vármegyei alispán, és Gyurits Gyula, az Ungi Közigazgatási Kirendeltség vezetőjének beszámolóját, valamint Megay László Ungvár polgármesterének tájékoztatóját. Tomcsányi Vilmos Pál hadműveleti kormánybiztossal folytatott rövid eszmecsereje után a belügyi államtitkár tovább utazott Munkácsra.⁴⁵⁶ Itt nem tekintette meg a város két gettóját, mert abban épp tífuszjárvány ütötte fel a fejét. Munkácson, a város rendőrkapitányságán a várost vezető képviselőtestülettel, illetve más hatóságokkal találkozott. Ezután tovább utazott Beregszászba.⁴⁵⁷ Még ezen a napon megérkezett Nagyszőlősre, ahol megszemlélte a gettót, majd pedig továbbutazott Máramarosszigetre. Itt állapodott meg Adolf Eichmannal és Wislicenyvel a deportálások megkezdéséről.⁴⁵⁸

A gettókba és táborokba zsúfolt zsidók Kárpátalján az összegyűjtés pillanatában nem sejtettek semmit arról, hogy deportálják majd őket.⁴⁵⁹ Nem hallhattak Auschwitzról, sem más haláltáborról. Így teljes nyugalomban, a szovjet felszabadításban reménykedve várták a fejleményeket. A magyar közigazgatás sem volt egyértelműen biztos abban, hogy az összegyűjtött zsidó lakosságot deportálják, hisz például Megay László polgármester ezirányú kérését Jaross Andor belügyminiszter visszautasította. Sokat sejtető lehetett azonban a helyi közigazgatás számára, hogy 1944. május 11-én Munkácsra érkezett egy népes német és magyar különítmény, amelynek feladata a deportálás levezénylése volt.

Az összegyűjtést követően, két-három hét múlva azonban már terjedtek olyan híresztelések is, melyek szerint a zsidókat el fogják szállítani. Erre alapot szolgáltatott az, hogy Megay László, Ungvár polgármestere már 1944. április 24-én kérte Jaross Andor belügyminisztertől a gettóban élő zsidók elszállítását a nagy zsúfoltságra hivatkozva.⁴⁶⁰ Ez volt az első olyan alkalom, amikor a helyi közigazgatás önként, német nyomás nélkül kezdeményezte a zsidók deportálását. A gettóban leggyakrabban úgy tájékoztatták a zsidókat, hogy munkaszolgálatra viszik őket az Alföldre, gyárakban dolgozni.⁴⁶¹ De terjedt az a szóbeszéd is, hogy magyarországi grófi tanyákra kerülnek, majd mezőgazdasági munkára.⁴⁶²

⁴⁵⁵ *Kárpáti Híradó*. 1944. április 26. 3. p.

⁴⁵⁶ *Kárpáti Magyar Hírlap*. 1944. április 27. 54. sz. 2. p.

⁴⁵⁷ *Az Óslakó*. 1944. április 30. 18. szám. 2. p.

⁴⁵⁸ Kádár Gábor–Vági Zoltán: *A végső döntés*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2013. 198. p.

⁴⁵⁹ 3497.jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴⁶⁰ MNL OL, K 774, 1944, 97. p. (112. eln./1944. sz.)

⁴⁶¹ 3497.jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴⁶² 812., 2883.jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

Május első napjaiban 48 fős német különítmény érkezett tíz gépkocsival a munkácsi rendőrkapitányságra. Franz Novak és Dieter Wisliceny SS-Hauptsturmführerek érkeztek, akik a kihelyezett deportáló bizottságokat irányították.⁴⁶³ Másnap, május 12-én tanácskozás vette kezdetét az összegyűlt német SS és SD tisztek között a deportálás megkezdéséről, illetve az ezzel kapcsolatos kérdésekről. A tárgyalásokon részt vett Ferenczy László csendőr alezredes is.⁴⁶⁴ A hivatalosan „deutsche Arbeiterumsiedlung”-ként emlegetett művelet során tíz városban német-magyar vegyes bizottságok létrehozásáról döntöttek. Meghatározták, hogy összesen 110, egyenként 47 vagonos szerelvényt indítanak Auschwitz felé. Vonatonként 3000, vagononként 70 zsidóval számoltak.⁴⁶⁵

A vidéki zsidók deportálását négy külön szakaszban hajtották végre. Az első szakasz során, 1944. május 15. és június 7. között Edmund Veessenmayer adatai szerint 289 357 zsidót deportáltak az I. (kárpátaljai) és II. (erdélyi) zónákból.⁴⁶⁶ Ferenczy László csendőralezredes jelentése szerint 288 222 főt szállítottak el.⁴⁶⁷ A deportálást személyesen Eichmann irányította.

A deportálás kezdetén reggel, hangosbemondón értesítették azokat a családfőket és családtagokat, akiknek az összecsomagolást követően készen kellett állniuk az indulásra.⁴⁶⁸

Megérkezve az állomásra, mindenkit a vagonokban helyeztek el. Egy-egy vagonba olykor 70–80⁴⁶⁹ embert zártak, de előfordult az is, hogy 90–120⁴⁷⁰ embert zsúfoltak itt össze. A bevagonírozás után a vasúti szerelvényekben még egy újabb motozást tartottak a rendőrök és a csendőrök. „Mielőtt elindultak, kutatást tartottak és elvették a pénzt meg az értékeket, azzal fenyegetőztek, hogy akinél Kassán pénzt találnak vagy ékszert, azt lelövik.”⁴⁷¹ A motozás után, de még az indulás előtt egy kevés vizet kaptak a marhavagonokban elhelyezett zsidók, ami azonban a legkevésbé sem fedezte a szükségletet. Mivel hőség volt, a deportáltakat gyakorta kínozták a szomjúság az út során.

Az első deportáló szerelvények Munkácsról indultak: május 14-én 3169 főt szállítottak el.⁴⁷² Május 16–21 között a városból minden nap indultak vonatok Auschwitzba. A két utolsó szállítmány május 23-án és 24-én hagyta el Munkácsot, összesen kilenc transzportban

⁴⁶³ Szita Szabolcs: A vidéki zsidóság deportálása, különös tekintettel a visszacsatolt területekre. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2014. 4. sz. 17–25. p.

⁴⁶⁴ Karsai L., Molnár J., 1994: 505. p.

⁴⁶⁵ Karsai L., Molnár J., 1994: 526–527. p.

⁴⁶⁶ Braham Randolph L., 1963: 25–26. p.

⁴⁶⁷ Braham Randolph L., 2015: 759. p.

⁴⁶⁸ 74., 174., 1744., 2954., 3313. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴⁶⁹ 30., 39., 46., 74., 174., 1051., 1743., 1942., 2330., 2932. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴⁷⁰ 9., 139., 1659., 1852., 2954. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek

⁴⁷¹ 30. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁴⁷² Jelinek Yeshayahu–Lówy Dániel: Bereg vármegye és a Beregi Közigazgatási Kirendeltség. (Szerk.) Braham Randolph L., 2007: 257. p.

(transzport ebben az esetben az induló vasúti szerelvényeket jelenti, amihez változó számú vagon volt csatolva).⁴⁷³ Munkácsról összesen 13 000 városi és 14 000 vidéki zsidó személyt deportáltak.⁴⁷⁴ Ebben az időszakban kezdődött meg az ungvári téglagyárakban lévő zsidók deportálása.⁴⁷⁵

1944. május 14-én kezdetét vette a máramarosszigeti gettó kiürítése is. Az első szállítmányba 3030 zsidót jelöltek ki, akikkel május 15-én délelőtt indultak el a vonatok. Másnap, május 16-án a felsővisói táborból jelöltek ki 3346 főt, míg május 18-án újabb 3032 főt szállítottak el vasúton. Május 22-ig minden gettósított zsidót vonatra raktak Máramaros vármegyében. Május 23-án a megyében összegyűjtötték a munkaszolgálatosokat és a zsidó orvosokat is, illetve a gyógyszerészeket, akiket másnap általunk ismeretlen helyre szállították.⁴⁷⁶

Az Ungvárra összegyűjtött zsidókat május 17. és május 31. között öt transzporttal deportálták.⁴⁷⁷ 1944. május 24-én Megay polgármester kezdeményezte a városban a zsidókra emlékeztető feliratok eltávolítását.⁴⁷⁸

Beregszászban május 14-én a fiatal, munkaképes zsidókat különválasztották az öregektől, asszonyoktól és gyerekektől. A 3818 fiatal zsidót május 15-én (más források szerint május 16-án), a délutáni órákban bevagonírozták, ami az első deportáló transzport elindulását jelentette a városból.⁴⁷⁹ A beregszászi és a bereg-vidéki mintegy 10 849 zsidó deportálására négy transzporttal, május 16–29. között került sor.

Nagyszőlősről a gettóban élőket (12–14 000 fő) május 19-én, 26-án és június 2-án három transzporttal deportálták.⁴⁸⁰ Husztról május 24. és június 6. között négy transzporttal szállították el az összegyűjtött zsidókat.⁴⁸¹

⁴⁷³ Jelinek Yeshayahu–Löwy Dániel: Bereg vármegye és a Beregi Közigazgatási Kirendeltség. Randolph L. Braham (szerk.): *A magyarországi Holokauszt...* i. m. 257. p.

⁴⁷⁴ Braham Randolph L., 2015: 660–661. p.

⁴⁷⁵ Az Ungvárról 1944 májusában (pontos nap nincs feljegyezve) elinduló, zsidó deportáltakból álló 30. számú csoport 73 főt, a 38. számú csoport 54 főt, a 47. számú csoport 74 főt, a 48. számú csoport szintén 74 főt foglalt magában. Jól látható, hogy egy-egy vagonba különböző létszámú csoportok kerültek. KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2020., 1–6. p. Lásd még. KTÁL, Fond 94., op. 6., od. zb. 153., 155–165. p.

⁴⁷⁶ MNL OL, K 149, 168. doboz, 4. tétel, 1944-4-1006, 271. p.

⁴⁷⁷ Frojimovics Kinga–Horváth Rita–Jelinek Yeshayahu: Ung vármegye és az Ungi Közigazgatási Kirendeltség. (Szerk.) Braham Randolph L., 2007: 1191. p.

⁴⁷⁸ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2015., 1-2. p.

⁴⁷⁹ Jelinek Y., Löwy D., 2007: 258.p.

⁴⁸⁰ Frojimovics Kinga–Horváth Rita–Végső István: Ugocsa vármegye. (Szerk.) Braham Randolph L., 2007: 1167. p.

⁴⁸¹ Braham Randolph L., 2015: 568. p.

Técsón nagyjából 10 000 zsidót gyűjtöttek össze, akiket az eredeti terv szerint Mátészalkán kellett volna bevagonírozni. Azonban Técsőről deportálták őket, az 1944. május 22-én kezdődő transzportokkal.⁴⁸²

Közben azokat a táborokat, ahonnan a zsidókat már deportálták, a honvédség vette át megőrzésre. A legtöbb esetben a városok állomás-parancsnokságai kapták feladatul a volt gettó szemléljét és őrzését. Az állomásparancsnokok sok esetben szigorú, statáriális rendelkezéseket vezettek be a gettók, táborok őrzése során.⁴⁸³

A zsidók deportálásának néhány, azonnal érezhető következménye

A zsidó lakosság deportálásának Kárpátaljáról – máig ható – kedvezőtlen demográfiai, pénzügyi, gazdasági (ezen belül főként kereskedelmi) hatásai voltak az Északkeleti Hadműveleti Területen is. Arról nem is beszélve, hogy a magyar közigazgatás is megszenvedte a magyar-zsidó szakemberek eltávolítását.

A zsidó lakosság aránya az összlakosságban 1910–1941 között fokozatosan növekvő tendenciát mutatott Kárpátalján. 1944-ben, a deportálásokat követően a lakosságnak már csak mindössze 0,1%-át tették ki.⁴⁸⁴ A hosszútávú kedvezőtlen demográfiai hatásokat a magyar nemzetiség számára 1944-ben még csak kevesek látták előre. Akadt azonban ilyen ember, éppen a zsidók összegyűjtését végző csendőrök között, mint ahogy azt egy csendőrszázados naplójából olvashatjuk: „*Őrült dolognak tartottam, mert a kárpátaljai zsidóság a cseh megszállás alatt is magyarnak vallotta magát. Később, harcaink alatt győződünk meg, hogy a zsidókkal kihalt a magyar szó Huszton, Munkácson és Ungvárott. Csak elvétve hallottunk a civil lakosság között magyar beszédet.*”⁴⁸⁵

Míg a demográfiai következmények 1944-ben, a deportálásokat követően még nem éreztették hatásukat, addig a pénzügyi és a gazdasági életben (főleg a szolgáltató szférában, a kereskedelemben) azonnali zavarok álltak be.

A kedvezőtlen gazdasági, pénzügyi hatások országos szinten is érezhetőek voltak, az iparban, a kereskedelemben és a szabadfoglalkozású értelmiségi pályákon. Még meg sem kezdődött a zsidó lakosság összegyűjtése az Északkeleti Hadműveleti Területen, amikor a zsidó

⁴⁸² Braham Randolph L., 2015: 569. p.

⁴⁸³ Braham Randolph L., 2015: 111. p.

⁴⁸⁴ Szabó László: *Kárpátaljai demográfiai adatok*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 27. p.

⁴⁸⁵ Kiss Gyula: A zsidóság a német megszállás idején. Letöltés ideje: 2018. április 24. Letöltés helye: <http://www.csendor.com/konyvtar/irasok/zsidóság/Zsidóság%20a%20nemzet%20megszállás%20idején%20-%20Kiss%20Gy.pdf>

üzletek bezárásának hatásaként *pénzügyi* zavarok jelentkeztek. Jól szemlélteti ezt Ungvár város esete, ahol már az 1944. április 1–15⁴⁸⁶ közötti időszakban kevesebb volt a bevétel az előző év ugyanezen időszakához képest (*lakbérből* 30%-kal, *adóból* 47%-kal).⁴⁸⁷ A közadókból befolyó bevétel Ungváron már 1944 áprilisában 60%-kal kevesebb volt, mint 1943 áprilisában.⁴⁸⁸ De nem javult a helyzet akkor sem, mikor a zsidó lakosság összegyűjtése lezajlott. 1944. május 10-én Kamarás Antal, a város pénzügyi tanácsnoka 1944 hátralevő részére 50%-os közadóbevétel-kieséssel kalkulált Ungváron.

Komoly pénzügyi kiesést jelentett a városoknak az is, hogy a zsidóság lakásaiban élő személyek havi lakbérét nem szedte be az adóhivatal – mely a zsidók összegyűjtésének megkezdésekor megkapta ezt a feladatot –, mert hivatalnokai hónapokig a leltározásai munkálatokat végezték. Ungváron Megay László polgármester erre Babják Béla adóhivatali főnöknek ezt az utasítást adta: „*Kérem adóhivatali főnök urat intézkedjen, hogy a végrehajtókat berendelt tanítókkal és tanárokkal váltsák fel és a végrehajtók jöjjenek be szolgálattételre.*”⁴⁸⁹

A pénzügyi következményeken túl szintén nyomasztóan hatottak azok a zavarok is, amelyek a *szolgáltató szektorban* ütötték fel a fejüket. Egyre jobban éreztették hatásukat a hiányzó szakmák. A hivatalosan közétett jelentés szerint csak Ungváron 215 ipari üzem (az iparüzési engedéllyel rendelkezőké) és 152 kereskedés szűnt meg a zsidók deportálásának következtében.⁴⁹⁰ Főként a cipészekben, fuvarosokban, fodrászokban, órajavítóknak, kalapkészítőkben, szabókban volt hiány az iparosok között, de a fűszer-, cipő-, textil-, illetve a divatáru-eladással foglalkozó üzletek bezárása éreztette legjobban hatását a városban.⁴⁹¹ „*Mintha mindig szombat volna*” – jegyzi meg a közhangulatot egy korabeli napilap.⁴⁹² 1944 májusában, Munkácson a „zsidókérdés megoldásával” megszűnt az ásványvíz-palackozás. A kérdés közbeszéd tárgya lett, amivel már a sajtó is foglalkozott.⁴⁹³ De eltűnt a jég is a polgári

⁴⁸⁶ Tehát a zsidók összegyűjtését megelőző két hétben. A városban működő zsidó üzletek bezárásának hatása.

⁴⁸⁷ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 1896., 76. p.

⁴⁸⁸ KTÁL, Fond 94., op. 5., od. zb. 353., 85. p.

⁴⁸⁹ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 1896., 74. p.

⁴⁹⁰ 1941-ben Ungváron 664 ipari üzem és 405 kereskedés, üzlet működött. *Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1943, 1944.* 142. p.

⁴⁹¹ *Kárpáti Híradó*, 1944. május 11. 106. sz. 5. p.

⁴⁹² *Az Óslakó*, 1944. július 9. 28. sz. 1. p.

⁴⁹³ A munkácsi napilap szerint „A zsidókérdés megoldásával kapcsolatban megszűnt máról holnapra az ásványvizek árusítása és szállítása. Az ásványvíz elsőrendű közszükségleti cikk, egészségeseknek és betegeknek egyaránt szükséges. Az üzlethelyiség, az üvegek, a szekér, ló minden rendelkezésre áll, ezért kérjük a Latorcát, hogy sürgősen indítsa meg az üzemet. Ne mondhassa senki, hogy a zsidók kikapcsolása miatt egy hónapig nem lehet se egy pohár ásványvizet se szódavizet kapni. Ez nagy szegénységi bizonyítvány lenne ránk nézve.” *Az Óslakó*, 1944. május 14. 18–19. sz. 4. p.

fogyasztásból, mivel csak zsidók forgalmazták, főleg Munkácson.⁴⁹⁴ Az ellátási nehézségeket a közigazgatásnak nem sikerült orvosolnia.

A helyi magyar közigazgatás működésében is zavarok álltak be a zsidók deportálása miatt. Például a lakosság adásvételi ügyletei a zsidó ügyvédek elszállítása miatt leálltak.⁴⁹⁵ Az 1944 második felében, a zsidók lakásaiban továbbra is zajló leltározási munkálatok az adóhivatalokat jelentős mértékben leterhelték. Ráadásul a szakképzett munkaerő hiánya az egész hadműveleti területen, a közigazgatás minden szintjén éreztette hatását. Engelbrecht István munkácsi polgármester a Tatár Géza alispánnak küldött jelentésében így írt a szakemberhiányról: *„Jelenleg a kiegészítő munkaerők dolgoznak olyan munkakörben is, ami felelősség teljes szakképzett munkaerőt kíván meg. A zsidó ügyekkel kapcsolatban a leltározásoknál (ekkor már augusztus van – m. jegy. K. Gy) és egyéb munkálatok elvégzésénél állandóan 10 ember van foglalkoztatva, akiknek a kiesése is a munka menetét igen erősen befolyásolja.”*⁴⁹⁶

A kárpátaljai zsidóság végzetes csapást szenvedett a holokauszt 1944-es eseményei során. Szinte megszűnt létezni, hisz részaránya a lakosságon belül 1941–1944 között 90%-al csökkent. A megközelítőleg 100–106 ezer zsidó deportálásával, munkaszolgálatra hurcolásával, míg becslések szerint ebből 80-87 ezer fő elpusztulásával a haláltáborokban a közösség összeroppant.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Az *Óslakó*, 1944. június 25. 26. sz. 4. p.

⁴⁹⁵ KTÁL, Fond 94., op. 1., od. zb. 1584., 29. p.

⁴⁹⁶ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 916., 22. p.

⁴⁹⁷ Randolph L. Braham, illetve a gettókba gyűjtéskor képződött rendőrhatalmasági jelentések alapján 100-106 ezer zsidó személyt gyűjtöttek gettóba és deportáltak az Északkeleti Hadműveleti Területről. Dupka György helytörténész önálló számításai szerint (a számítás módját nem közli) a mai közigazgatási beosztású Kárpátalja területén 1944-ben 90 767 zsidó személy élt, akik közül 87 861 fő vesztette életét a holokauszt során. Dupka a túlélők számát 6500-7000 főre teszi. A Csehszlovák Tudományos Akadémia 89/91-es 3. számú évkönyvében is 80–85 ezer főre teszik az elhalt zsidók számát. A 10 kötetben megjelent *Ukrajna Gyász* könyvének összesített adatai alapján is 87 305 fő a zsidó veszteségek száma. Az 1938–1944-ben érvényes kárpátaljai közigazgatási beosztáshoz tartozó 625 zsidó lakta községek becslése szerint 156 778 zsidó személy élt 1941-ben Kárpátalján, amiből 115 000-re tették a veszteségeket, míg 12 000-re a túlélők számát.

VI. Fejezet

Közhangulatot alakító tényezők az Északkeleti Hadműveleti Területen⁴⁹⁸

A katonai jelenlét és hatása a mindennapokban

Az Északkeleti Hadműveleti Területen 1944 áprilisában kettős, katonai-polgári közigazgatást vezettek be, amelynek mindennapi működésében nagy hangsúlyt kapott a katonai érdekérvényesítés. Ez amiatt is alakulhatott így, mert a térség felvonulási területnek számított, ahol a köznyugalom garantálása volt a legfontosabb cél.

A nagyfokú katonai jelenlétnek Kárpátalján, 1944-ben alapvetően három fő oka volt. Az egyik az *1. honvéd hadsereg mozgósítása és felvonulása a galíciai hadszíntérre*, a második a Magyarország német megszállásából következő *német jelenlét*, a harmadik pedig a frontesemények miatt szükségessé váló *átcsoportosítások*.

Német és magyar katonai alakulatok egyaránt állomásoztak Kárpátalján. Az Északkeleti Hadműveleti Területen főleg magyar honvédek, kisebb mértékben német SS és közkatonák fordultak meg. A magyar honvédek beszállásolása már 1942-től szinte állandó volt, ezzel

⁴⁹⁸ 1944-ben az Északkeleti Hadműveleti Terület lakosságának közhangulatát számos tényező befolyásolhatta, a többségük inkább kedvezőtlen irányba, mintsem pozitív módon. Ezzel párhuzamosan viszont a lecserélt politikai élet képviselői bizakodón tekintettek a jövőbe a helyi sajtó lapjainak tanúsága szerint. „*Történelmünk folyamán nem egyszer voltunk hasonlóan válságos helyzetben, de sohasem tagadtuk meg magunkat és sohasem tudtuk elpusztítani minket.*” – írja Sylvester Péter János az egyik, Munkácson megjelenő népszerű lap címloldalán. Miközben a szerkesztő a kormányzat nevében mind nagyobb áldozatvállalásra szólított fel a napilapokon keresztül addig a lakoságnak a mindennapokban egyre több és több irányból érkező nehézségekkel kellett megküzdenie. Közülük sok a háború jellegéből fakadt.

Ebben a fejezetben nagy célra törekszem, mert az 1944-ben létrejött Északkeleti Hadműveleti Területen élő lakosság közhangulatát befolyásoló okokat igyekszem bemutatni. Ezek közül is elsősorban azokkal foglalkozom, amelyek a kárpátaljai társadalom közvélekedését *kedvezőtlenül* befolyásolták. Kedvezőtlenül érinthette a lakosság közhangulatát a nagyobb méretű *katonai jelenlét*, a *beszállásolások*, a háború nyomán megjelenő *menekültek* elhelyezése, az 1944-től jelentkező *légitámadások*, a szovjet diverzánsok megjelenését kísérő *rémhírterjesztések*, a *közellátási zavarok*, a *beszolgáltatásban* tapasztalt konfliktusok, a lazuló *közkerkölc*s, a hiszterializált *közhangulat*, valamint a *hadműveleti kiürítés aggasztó híre*.

Az alábbiakban – terjedelmi okok miatt – csak a négy legfontosabbat tényezőt mutatom be. Elemzésemben értelemszerűen arra is kitérek, hogy ezek a tényezők hogyan befolyásolták a közhangulatot. Az Északkeleti Hadműveleti Terület lakosságának a közhangulatát egyre inkább az *állandó katonai jelenlét*, a *légitámadások* egymásutánisága, a *hadműveleti kiürítés híre*, a *menekültek megjelenése és elhelyezése*, valamint a *kulturális események* alakították; utóbbi – a többitől eltérően – pozitív irányba. A megfelelő kordokumentumok (visszaemlékezések) hiányában nem áll módomban általános érvényű mentalitástörténeti következtetéseket levonni. Pusztán a lakosság közfelfogására befolyással lévő okok beazonosítására és bemutatására vállalkozok, illetve arra, hogy a kérdéssel kapcsolatos és az alapkövetkeztetésekkel hozzájáruljak Kárpátalja lakosságának (nemzetiségeinek) mentalitástörténetére vonatkozó kutatásokhoz.

szemben a német SS-alakulatok elhelyezése 1944-ig elvéve elő fordult. A Magyarország német megszállását követő hetekben, illetve még néhány alkalommal, főként a zsidó lakosság összegyűjtése idején, majd pedig 1944 októberében, az Árpád-vonal feladását követően, német katonák, mint átvonulók tartózkodtak a térségben.

Az Északkeleti Hadműveleti Területen a lakosság hétköznapjai egyre inkább a háború *következményeinek* hatása alá kerültek. A háború legnyilvánvalóbb hatása a katonai alakulatok állandóvá váló jelenléte volt a mindennapokban. A csapatmozgások, beszállásolások következtében, a városokban sétálgató magyar honvédek és német katonák, vagy az átvonuló lánctalpas járművek Munkács, Ungvár, Beregszász városképeinek már szerves részét képezték 1944-ben. Összességében a katonai jelenlétnek a mindennapok szintjén komoly következményei voltak a helyi társadalomban, melyek közül leginkább a nyomasztó közhangulatot kell kiemelnünk. A rendelkezésre álló források alapján a magyar és német katonai alakulatok, főleg a beszállásolások révén *zsúfoltságot, tanítási gondokat, termelési- és közellátási zavarokat* okoztak az Északkeleti Hadműveleti Terület településein. Kedvezőtlen megítélésüket és a lakosság körében tapasztalható feszültséget csak fokozta a katonák konfrontatív *magatartása*.⁴⁹⁹ A közhangulat nyugalmanak megőrzését akadályozta az is, hogy *a magyar közigazgatás önként alárendelte magát* – és ezt erőltette a lakosságnál is – a német „szövetségesnek”. Azonban meg kell jegyezni azt is, hogy a beszállásolt *honvéd járőrök* olykor fontos feladatokat teljesítettek, például részt vettek a közbiztonság fenntartásában, ennek keretében a deportált zsidó lakosság házainak megóvásában, vagy a szovjet partizánok elleni küzdelemben.

A német és magyar katonai alakulatok *beszállásolásának* egyik következménye az *oktatásra* gyakorolt, már 1943-ban érzékelhető kedvezőtlen hatás volt. Az 1. honvéd hadseregnek 1944. január elején kezdődő felvonulása tovább rontotta a helyzetet, ugyanis a frontra vezényelt hadosztályokat, csapattesteket leggyakrabban az iskolaépületekben szállásolták el. Az iskolákban történő elhelyezések már 1943-ban zavart okoztak az oktatásban, 1944 első hónapjaiban viszont már teljesen ellehetetlenítették azt. Ezeket az állapotokat a munkácsi népiskola igazgatójának Munkács polgármesteréhez, 1944. február végén írt levele nagyszerűen bemutatja: *„Tisztelettel jelentem, hogy a vezetésem alatti iskola 12 tanterméből, melyekben eddig 1600 gyerek nyert napi három csoportban oktatást, 7 tantermet a katonaság mai napon lefoglalt. – Ezek a katonák laktak itt a múlt évi október hó 4-től ez év január hó 10-*

⁴⁹⁹ A katonai túlkapások tárgyalása során bemutatom a zsidó lakossággal szemben elkövetett erőszakos sarcolásokat, árnyalom a zsidó lakosság összegyűjtésében játszott szerepüket, a katonák által elkövetett, köznyugalmat megzavaró rendbontásokat, a jogtalan német vásárlásokat.

*ig. Ez év január 28-tól egészségügyi okokból volt lezárva az iskola február hó 14-ig. Amint látható, e tanévben mindössze 34 napon át volt tanítás, ami kiszámíthatatlan kár a gyermekek jövőjére, de a nemzeti szempontból is. Ez az iskola már meghozta a maga súlyos áldozatát a többi iskolákkal szemben.*⁵⁰⁰ Mivel a helyzet csak súlyosbodott, Jaross Andor belügyminiszter 1944. március 31-én, a rendkívüli viszonyokra való tekintettel, a négy vármegyében és a három közigazgatási kirendeltségben működő népiskolákat bezárta. Ezekben a népiskolákban április 3–5. között évről vizsgákat kellett tenni.⁵⁰¹ Nem volt egyszerűbb az 1944–1945-ös tanév szeptemberben történő beindítása sem, az állandó légitámadások, a közeledő harci események, a katonai beszállások és a kiürítés közepette. Ilyen körülmények között Vincze András kormánybiztos 1944. augusztus 13-án, nagyon határozott hangnemben minden községet arra utasított, hogy szeptember 1-jén kezdjék el a tanítást. Ugyanakkor előírta, hogy azokban a községekben, ahol a katonai beszállások miatt az iskolai termek foglaltak, ott a községek vezetőinek más helyiségeket kell az oktatás céljaira biztosítaniuk. Ha ez sem volt megoldható, Vincze elrendelte, hogy a foglalkozásokat tartsák a szabadban, de mindenképpen kezdjék meg a tanítást szeptember 1-jén.⁵⁰² A határozott fellépést felülírta a háború, illetve az ezzel összefüggésben lévő katonai beszállás és tanteremhiány. Szeptemberben a tanítást nem kezdték meg az Északkeleti Hadműveleti Területen. Legalábbis a kassai tankerületi főigazgató szeptember 11-én írt tájékoztatójában erről tájékoztatta Vinczét, akinek azt is a tudomására hozta, hogy szeptember 7-én csak egy-két községben indult el a tanév, miután a beiratkozást és a kötelező orvosi vizsgálatokat elvégezték.⁵⁰³ A városi iskolák termei a leggyakrabban katonai kórházként, irodaként, vagy szállásként funkcionáltak, ami lehetetlenné tette az oktatás megkezdését. Ezzel a helyzettel nehezen tudott a közigazgatás megbirkózni, amire jó példa Ungvár város esete. Annak érdekében, hogy Ungváron minél hamarabb megkezdődjön az oktatás, Rakovszky Iván vallás- és közoktatásügyi miniszter levélben szólította fel Réthy-Hászlinger Ferencet, Ung vármegye főispánját, a szükséges intézkedések meghozatalára. A miniszter a főispán szemére vetette, hogy a város iskoláinak tantermei katonai kórházként vagy szállásként funkcionáltak, és hogy ennek megszüntetésére még nem tett semmit.⁵⁰⁴ Az éles hangvételű miniszteri levél ellenére nem állt be változás az ügyben. Ungváron csak 1944. október 8-án indult meg a tanítás, de az iskolai helyiségekbe történő katonai beszállást még

⁵⁰⁰ Ebben a munkácsi népiskolába a m. kir. 2. honvéd hegyidandár parancsnokságát szállásolták el. KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 969., 3–6. p.

⁵⁰¹ *Kárpáti Híradó*, 1944. március 18. 63. sz. 3. p.

⁵⁰² KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 2004., 10. p.

⁵⁰³ *Kárpáti Híradó*, 1944. szeptember 8. 204. sz. 3. p.

⁵⁰⁴ KTÁL, Fond 47., op. 2., od. zb. 214., 1–3. p.

ekkor is lehetetlen volt teljesen megszüntetni. „A meginduló iskolaévre a háború egyébként is alaposan rányomta bélyegét. A legtöbb intézet termeibe régóta beköltözött a háború, a tintafoltos, összefirkált és faragott zöldes padok helyén most fehér kórházi ágyak sorakoznak. A munka ezért mégis megindult, az élet megakadályozhatatlan üteme e téren is legyőzi a háborút. A szabadon maradt intézetekben hajlékot nyert a többi iskola is, sőt igénybe vették a szórakozóhelyek, klubok, kaszinók alkalmas helyiségeit is. Természetesen termekben még így is mutatkozik hiány, ezért a rendelkezésre álló termekben felváltva járnak a különböző iskolák növendékei.”⁵⁰⁵

A német és magyar katonai beszállások sok helyen hozzájárultak a zsúfoltság tömegélményéhez. Miután március 22-én német katonai alakulatok jelentek meg Ungváron, március 24-én pedig Munkácson, a polgármesterek intézkedéseket fogantatosítottak a csapatok elhelyezésére. Engelbrecht István, Munkács polgármestere több tucat állami tulajdonban lévő helyiséget, iskolákat, óvodákat, szállókat utalt ki a német és a magyar katonai alakulatok számára, és mivel a lehetőségek szűkösek voltak, csakhamar az izraelita imaházakat is a katonák beszállására adta át. A fennmaradt nagyszámú lakossági panaszból tudjuk, hogy sok esetben a polgári lakosság is kénytelen volt német katonákat befogadni.⁵⁰⁶ Március 29-én Munkács zsúfoltsága csak tovább nőtt, amikor az 1. honvéd hadsereg mozgósításának keretei között megérkezett a városba a hadsereg-parancsnokság első egysége.⁵⁰⁷ Közben a már közel egy hónapja a vármegyékben és a közigazgatási kirendeltségekben gyakorlatozó gyalogezredek csapattestei megkezdték felvonulásukat a frontra.⁵⁰⁸ Június elején Beregszász városa vált zsúfolttá. Június 6-án ugyanis megérkezett az 1. ejtőernyős zászlóalj Pápáról,⁵⁰⁹ éppen amikor a zsidó lakosság deportálása a végső stádiumban tartott. A zászlóalj beszállása és elhelyezése még ezen az egy napon is jelentős megterhelést jelentett a város vezetőségének és az állomásparancsnokságnak, hisz zsidó lakásokat igénybe venni a tiltó rendelkezések miatt nem lehetett.⁵¹⁰ Több városban is előfordult, hogy a KG parancsnokok panaszt fogalmaztak meg a pénzügyigazgatóságok munkájával kapcsolatban, mivel a kiutalt zsidó lakásokat lassan,

⁵⁰⁵ Kárpáti Híradó, 1944. október 10. 230. sz. 2. p.

⁵⁰⁶ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 970., 7–19. p.

⁵⁰⁷ György Sándor: *A magyar királyi 16. honvéd felderítőosztály harcai az 1. hadsereg kötelékében 1944–1945.* 31. p.

⁵⁰⁸ HL, VII. Tgy. 3231. Huszár László: *Visszaemlékezés a nyíregyházai m. kir. 12. honvéd gyalogezred harcaira 1944. március – 1945. január között.* 3. p.

⁵⁰⁹ HL, I. 94. 3. doboz. KSZV. 1944. június 6. 2901. p.

⁵¹⁰ Beregszász városának gondoskodnia kellett 25 tiszttel, 39 tiszthelyettes, 918 honvéd elszállásolásáról. Ezen kívül a zászlóaljparancsnok fedett elhelyezést kért 190 ló, nyolc teher-, öt személygépkocsi, két motorkerékpár részére. A parancsnokság munkájának biztosítása érdekében a zászlóaljparancsnok 13 irodai szoba, 19 raktárhelyiség, két gyengélkedő szoba, és hét konyha azonnali kiutalását is kérvényezte. KTÁL, Fond 67., op. 1., od. zb. 852., 19. p.

körültekintően leltározták, adták át, ami „*ellenkezik a honvédség érdekeivel.*”⁵¹¹ A frontra történő csapatszállítások augusztusban is folytatódtak, amelynek jegyében augusztus 1-jén megérkezett Beregszászba a 13. honvéd gyaloghadosztály. A hadosztály 20. gyalogezredének egyik főhadnagya, Darányi Dénes így örökítette meg a városba és körzetébe való megérkezésüket: „*Késő délután érkeztünk meg. Óriási tumultus volt a városban, az utcák, udvarok tele voltak járművekkel, lövegekkel, úgy tűnt, talán az egész hadosztály együtt van a városban.[...] Jártam a zászlóalj- és ezredparancsnokságon, az emberek talán megérezték, hogy a végzetük felé indulnak. A „minden mindegy” hangulat uralkodik el tisztek és legények között.*”⁵¹² Ez a hadosztály egyébként a következő napokban a Beregszász-Munkács műút mentén fekvő magyar községekben szállásolt be.⁵¹³ Ezzel párhuzamosan a 6. gyaloghadosztály is megérkezett a hadműveleti területre, amely Csapon keresztül Ungvárra került, ahonnan azonnal tovább is indult északra. Mindkét hadosztály a küzdő III. hadtest utánpótlását jelentette.⁵¹⁴ Hat napra rá a zsúfoltság tovább nőtt, ugyanis Ungváron és környékén rakodott ki a 3. gyalogezred, amely innen gyalogmenetben indult el Turka felé, a német egységek leváltására.⁵¹⁵ A csapatmozgások augusztus közepén továbbra sem szűntek meg, és ennek jegyében 1944. augusztus 7-én a 7. gyalogezred is megérkezett Beregszász körzetébe.⁵¹⁶ Az augusztusi intenzív katonai jelenlét miatt felértékelődtek a férőhelyek. Augusztustól egyre gyakrabban fordult elő, hogy a hatóságilag lezárt, szoros zár alá vett volt zsidó házakban kellett a községi vezetőknek a katonákat elhelyezniük. Ezekben azonban a zsidó ingóságok is benne voltak, leggyakrabban a ház egy-egy, pecséttel ellátott szobájában. A községi vezetők, jegyzők azonban figyelmesek lettek arra, hogy a beszállások során eltűntek a hatóságilag elhelyezett pecsétek, ami miatt a helyi közigazgatás figyelmeztette a vármegyei vezetést, hogy ameddig a katonai alakulatok ott tartózkodnak, nem vállalják a zsidó értékekért a felelősséget.⁵¹⁷ A katonai alakulatok által a városokban kiváltott zsúfoltság október folyamán, a csapattestek visszavonulása során vált igazán nyomasztóvá.⁵¹⁸

⁵¹¹ HL, II. 1458. 348. szám. Kg.-1944. A huszti járási KG parancsnokság helyzetjelentése a Kárpáti KG Parancsnokságnak Ungvárra. 2. p.

⁵¹² HL, VII. Tgy. 3254. Darányi Dénes: *Töredékes második világháborús visszaemlékezés / 1944–1948.* 29. p.

⁵¹³ HL, VII. Tgy. 2834. Fabinyi József: *A m.kir. 13. honvéd gyalogos hadosztály története. (a Kárpátok előterében) 1943–1944.* 14. p.

⁵¹⁴ (Szerk.) Dálnoki Veress Lajos: *Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945).* II. kötet. München, 1974. 218. p.

⁵¹⁵ HL, VII. Tgy. 3267. Polgár Sándor: *Adalékok a m. kir. „Szent István” 3. honvéd gyalogezred történetéhez. 1942–1943.* 7. p.

⁵¹⁶ HL, II. 1660. A m. kir. 7. honvéd gyalogezred iratai. 1. p.

⁵¹⁷ KTÁL, Fond 281., op. 1., od. zb. 229., 30. p.

⁵¹⁸ Az októberi eseményekről az utolsó fejezetben részletesebben lesz szó.

Az Északkeleti Hadműveleti Területen a katonai beszállások hatással voltak a *termelési- és közellátási* viszonyokra is. A megnövekedett katonai jelenlét amellelt, hogy fokozta a zsúfoltság érzését, sok esetben hozzájárult a települések kiadásainak növekedéséhez is. A német és magyar katonák, illetve felszerelésük kényszerű és térítésmentes elhelyezése a dohány-, tégl- vagy egyéb ipari és kereskedelmi vállalatok helyiségeiben gyakran megakasztotta a termelést és növelte a kiadásokat. Beregszászban például a dohánybeváltó hivatal mindezek miatt túlterhelt volt. A katonai jelenlét miatt Beregszászban a villanyáram-fogyasztás,⁵¹⁹ Ungváron az ivóvízszükséglet megnövekedett, amit a városok fedeztek a költségvetésükből.⁵²⁰ A városi lélekszám hirtelen megnövekedése a legérzékenyebben a közellátást érintette. Az élelmiszer-készletek biztosítása a jelenlévő katonai alakulatok számára a falvakban nem okozott nagyobb gondokat, ellenben a városokban kevésnek bizonyultak a rendelkezésre álló mennyiségek. A kötött gazdálkodáson kívül ennek főként az volt az oka, hogy a közellátásügyi miniszter 1944. március 21-én rendeletet adott ki, amelyben előírta a vidéki hatóságoknak, hogy a Magyarországot megszálló német véderő tagjai számára kötelező jellel élelmiszerjegyet osszanak szét.⁵²¹ Ezzel az intézkedéssel polgári készleteket apasztották. A német megszállást követően az Északkeleti Hadműveleti Területen tartózkodó német katonák a nem megfelelő fizetőeszközök használatával is maguk ellen hangolták a lakosság egy részét, ugyanis az OKW⁵²² a német katonák számára nem biztosított pengőt, hogy a magyar területeken azzal vásárolhassanak. Ehelyett a német véderő tagjai olyan fizetési eszközöket (birodalmi márka, vásárlási elismervény) használtak, amelyeket a magyar bankok nem váltottak be.⁵²³ Emiatt viszont az üzlettulajdonosok nem kaptak érvényes fizetőeszközt az áruért cserébe, melyek következtében az árukészleteik utánpótlása került veszélybe, ezáltal sok esetben maga a közellátás is. Többek között ez volt az oka annak, hogy április közepétől több vármegyében az alispánok tájékoztatót adtak ki, hogy az Északkeleti Hadműveleti Területen a német alakulatok törvényes fizetési eszközként kizárólag pengőt használhatnak és semmiféle más pénzt nem hozhatnak forgalomba. Egyúttal arra szólították fel a lakosságot is – kidobolással, falragaszokkal – hogy ők se fogadjanak el sem vásárlási elismervényt, sem pedig birodalmi márkát.⁵²⁴ A gyakorlat mégis az volt, hogy a március végétől Kárpátalján tartózkodó

⁵¹⁹ KTÁL, Fond 67., op. 3., od. zb. 629., 113. p.

⁵²⁰ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 407., 2. p.

⁵²¹ Ennek értelmében az ország területén huzamosabb ideig tartózkodó német véderő tagjainak rendelkezésére bocsátotta a Honvédelmi Minisztériumon a vidéken szükséges élelmiszerjegyeket. Az élelmiszereket igénylő német katonákat a Wehrmacht központi ellátási szervéhez küldték, ahol az igényeket a Honvédelmi Minisztérium által a rendelkezésükre bocsátott jegyekből elégítették ki. KTÁL, Fond 47., op. 2., od. zb. 209., 9. p.

⁵²² OKW–Oberkommando der Wehrmacht (fegyveres erők főparancsnoksága).

⁵²³ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 377., 5. p.

⁵²⁴ KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 1036., 7. p.

német alakulatok továbbra is érvényes fizetőeszköz (pengő) nélkül szerezték be közszükségleti cikkeik egy részét.⁵²⁵ A gond akkor jelentkezett, amikor az elismervényeket, a német birodalmi márkákat a magyar bankok nem váltották be. A probléma tényleges megoldására egyáltalán nem született megoldás, bár kísérlet történt a kezelésére. 1944. május 11-én a helyi lapokban felhívás látott napvilágot, amely arról tájékoztatta a lakosságot, hogy ha korábban a német véderő tagjai számukra márkával fizettek, akkor azt szoros határidőn belül, 1944. május 15–20. között átválthatják pengőre a Pénzügyi Központoknál. A váltás árfolyamának meghatározása azonban megint csak nem a helyi kereskedőknek kedvezett, ugyanis az átváltás aránya 100 márkáért 164 pengő 20 fillér értéken történt.⁵²⁶ A németek részéről az elismervényekkel történő vásárlások nem szűntek meg, és továbbra is konfliktusok forrásául szolgáltak. 1944. július végén ugyanis tovább folytatódott a német hadosztályok kivonása a kárpáti védelmi vonalról.⁵²⁷ A levéltári iratok alapján, 1944 nyarán egyrészt az átvonuló német katonai alakulatok jelenléte, másrészt a magyar honvédség felvonulása a helyi közellátást erősen leterhelte, az amúgy sem elegendő mennyiségben rendelkezésre álló készleteket tovább apasztotta. Nyilván a nem körültekintő közellátási szervezés miatt ugyanis az esetek többségében a katonák a közfogyasztásra szánt, kötött forgalmú (csak jegyre kapható) élelmiszerekből vásároltak, ami érthető módon a civileknek szánt mennyiséget csökkentette. Ennek orvoslására Vincze András hadműveleti kormánybiztos kénytelen volt megtiltani a német véderő egységeinek a kötött forgalmú cikkek vásárlását. A német féllel is konzultálva Vincze András az üzletekben német és magyar nyelven írt táblákat függesztett ki, a következő felirattal: „*A német Wehrmacht minden tagjának – és más német csapatoknak a dologi kiadások vásárlása – a megfelelő utasítás hiányában szigorúan tilos. – A német parancsnokság.*”⁵²⁸

A katonaság beszállásolásán kívül, a német és magyar katonák által a civil lakossággal szemben elkövetett *túlkapások* is komolyan, talán a leghangsúlyosabban befolyásolták a közhangulatot. A megszálló német csapatok kihágásokat követtek el, elsősorban a zsidó lakossággal szembeni sarcolás formájában, illetve a zsidó tulajdonban lévő lakásokba történő beszállásolásukkor pedig ingóságok eltulajdonításával. A keresztény lakossággal szemben – főleg a megszállást követő időszak légkörében – erőszakoskodtak, megzavarták a nyugalmat,

⁵²⁵ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-6-1006, V. kötet, 332. p.

⁵²⁶ *Tiszaháti Magyar Gazda*, 1944. május 11. 19. sz. 2. p.

⁵²⁷ Ennek keretei között hátra vezényeltek egy német páncéloshadosztályt, kivonták a német 101. vadász hadosztályt, a 68. hadosztályt, valamint a még a Kárpátokban lévő német hadsereg páncélosait is. Így az 1. honvéd hadseregnek a tartaléka erősen megcsappant, ami főként a 2. honvéd páncélos hadosztályból, valamint a nem nagy harcérteket képviselő 19. honvéd tartalékos hadosztályokból állt. Lásd bővebben. HL, Mikrofilm. 1101. doboz. 572. p. 4162./M.hdm. 1. vkf-1944. 1. p.

⁵²⁸ KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 1043., 8. p.

és jogtalanul vásároltak. Míg a németek túlkapásai főleg a zsidók ellen irányultak, addig a magyar honvédség a keresztény civilek és az állam ellen. Utóbbi esetekre főként az októberi kivonulási időszakban került sor. A (főleg a német) katonai túlkapások voltak a lakosság és a közkatonák közötti súrlódások fő kiindulópontjai.

Magyarország német megszállását követően országszerte előfordultak atrocitások a zsidó lakossággal szemben. Nem maradt el ez Kárpátalján sem. A megszálló németek a zsidó közösséget *sarcolták meg* a leggyakrabban. Ezen kívül túsokat szedtek, magyar állampolgárokkal erőszakoskodtak, akiket a magyar állam nem minden esetben tudott megvédeni. A megszállás következményeként 1944. március 22-én német katonai egységek vonultak be Ungvárra,⁵²⁹ március 29-én pedig Beregszászra (45–50 fő). 1944. március 30-án újabb egységek, ezúttal 300 fő érkezett Beregszászba. Többségüket a város Úri-kaszinójában, a Levente otthonban, a Zsidó Társaskörben, illetve különböző helyi szállodákban, és a polgári lakosságnál szállásolták el. A felvonuló németek láttán többekben riadalom lett úrrá. Ungváron „*Mikor a németek bejöttek, óriási lárma volt a városban*”, emlékezett vissza egy helyi lakos.⁵³⁰ A német megszállástól a zsidó lakosság összegyűjtéséig tartó időszakban a Wehrmacht katonái számos atrocitást (nyílt erőszakoskodást, sarcolást) elkövettek a helyi zsidó közösség és a magyar falvak lakosainak kárára. Bátyúban például a húsvét előtti napokban, zsidó családoktól aranyat és más ékszereket raboltak el,⁵³¹ Makkosjánosiban pedig csak a keresztény szomszédok beavatkozásával sikerült elkergetni a zsidó családra éjszaka rátörő német katonákat.⁵³² Hasonló esetek Kárpátalja hegyvidéki területein is tömegesen fordultak elő. Dolhán például a németek megkövetelték, hogy minden zsidó család 60 cm-es sárga csillagot fessen a kapujára.⁵³³ Tibaváralján a sárga csillagot a házakra kellett kihelyezni.⁵³⁴ Huszton SS katonák fosztogatták a zsidókat.⁵³⁵

A megérkezett német véderő néhány tagja jól látható módon felborította a városok életének viszonylagos nyugalma. Fokozta a feszültséget, hogy 1944. március 31-én néhány német tiszt Beregszász tehetős zsidó lakosságát megsarcolta, aminek jelentős visszhangja volt. Délután 13 és 14 óra között a beregszászi rendőrkapitányságon megjelent egy német százados és két német tiszt, akik a kassai német rendőrség helyi különítményének parancsnokaként mutatkoztak be. A kérésük az volt, hogy a helyi tehetős, több szobás lakásokkal rendelkező

⁵²⁹ Fedinec Cs., 2002: 410. p.

⁵³⁰ 30. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁵³¹ 1589. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁵³² 1945. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁵³³ 2901. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁵³⁴ 489. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁵³⁵ 28. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

zsidók címeit a rendőrkapitányság adja át nekik, mivel gyűlést akartak tartani a számukra. A németek a megbeszélés tárgyát nem közölték Vadass Aladárral, a beregszászi rendőrkapitánnyal. Arról nem tesznek említést a források, hogy a rendőrség átadta-e az említett névsort vagy sem. Annyi tudható csupán, hogy a németek eltávoztak a rendőrkapitányságról. Innen egy német tiszt és 15-20 SS fegyveres katona felkereste dr. Hubert Zsigmond⁵³⁶ orvost a lakásán. Az itt berendezkedő németek azt az utasítást adták neki, hogy még aznap, tehát március 31-én délután négy órára a birtokukba vett lakásra hívja össze a beregszászi zsidó hitközség vezetőit, családtagjaikkal együtt. Az érintett zsidó vezetők megérkeztek, mire a német százados a női családtagokat (10–12 nőt)⁵³⁷ egyszerűen bezárta a szomszéd szobába. A megjelent férfiakkal pedig közölték, hogy nyolc óra alatt (március 31. éjfélig) gyűjtsenek össze a beregszászi zsidóktól egy millió pengőt, ha ezt nem tudják teljesíteni, akkor reggel már két millió pengőt kell előteremteniük.⁵³⁸ A családfők, hozzátartozók azonnal hozzáláltak a pénz összeszedéséhez. A szükséges összeg összegyűjtésében részt vevő beregszászi zsidó nő így emlékezett vissza az eseményekre: *„Egész éjjel szaladgáltunk, hogy össze tudjuk szedni a kiszabott összeget, voltak családok, akik az utolsó fillérjüket is odaadták. [...] meg kell jegyeznem, hogy akadtak keresztények is, akik kölcsön adtak erre a célra, mint pl. dr. Linner orvos is.”*⁵³⁹ Azonban csak 800 ezer pengőt és nagyjából 200 ezer pengőnyi ékszert tudtak összegyűjteni. A német tiszt nem fogadta el az ékszereket, hanem miután elengedte a túsokat, másnap délig adott haladékot a hiányzó összeg előteremtésére, amit sikerült összeszedni.⁵⁴⁰ Miután a pénzt kézhez kapták, a németek eltűntek.⁵⁴¹ Még mielőtt köddé vált volna, a német százados parancsba adta a zsidóknak, hogy a város zsidó hitközségvezetőségéből alakítsanak bizottságot (Zsidó Tanácsot), amely a helybeli izraelitákra vonatkozó utasításokat majd végrehajtják. Ez a bizottság szinte azonnal ki is hirdette a német rendelkezéseket, amelyek közt elsőként április 1-jétől megtiltották a beregszászi zsidóság számára este 18 óra és reggel 6 óra között az utcákon tartózkodást, április 2-án reggel pedig kihirdették a városban élő izraeliták számára, hogy minden rádiót kötelező beszolgáltatniuk.⁵⁴² A zsidó hitközségek sarcolása más városokban, úgymint Ungváron,⁵⁴³ Huszton⁵⁴⁴ is előfordult, azonban ezekről bővebb

⁵³⁶ A gettóba szállítását követően öngyilkos lett.

⁵³⁷ Más visszaemlékezések szerint 40 főt. Lásd bővebben. 1091. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek. Megint más források szerint 120 főt. Lásd bővebben. Jelinek Y.,-Lőwy D., 2007: 257. p.

⁵³⁸ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, V. kötet, 332–333. p.

⁵³⁹ 1091. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁵⁴⁰ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, V. kötet, 333. p.

⁵⁴¹ 282. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

⁵⁴² MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, V. kötet, 333. p.

⁵⁴³ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 1896., 73. p.

⁵⁴⁴ 937. jegyzőkönyv. MZSML DEGOB-jegyzőkönyvek.

információkkal nem rendelkezünk. A német fél sarcolásairól, túszedéseiről a városok rendőrkapitányságai beszámoltak a Belügyminisztériumnak. Azt legalább is tudjuk, hogy Beregszászból érkezett ilyen jelentés.⁵⁴⁵ A beregszászi keresztény lakosság elítélte a márciusi német megszállást, az általuk elkövetett, közrend elleni bűncselekményeket és a zsidókkal szembeni sarcolásokat. A város rendőrkapitányának jelentése szerint a magyar-német „barátság” forgott kockán: *„A német csapatok bevonulása azonban a magyar keresztény lakosság nagy többségének kedvét szegte és nagyon sokan elkeseredtek és különösen mióta egyes, magukról megfélemezhető ittas német katonák a zsidósággal szemben erőszakoskodtak és még jelenleg is ilyen atrocitások nap-nap után észlelhetők, a keresztény lakosság is attól fél, hogy velük szemben is így fognak viselkedni.”*⁵⁴⁶

Az ország német megszállásának következményeként, néhány nap késéssel német katonai egységek jelentek meg az Északkeleti Hadműveleti Területen is. Elhelyezésükről a városok rendőr- és állomás-parancsnokságai gondoskodtak. Egy-két napra rá, hogy megérkeztek a németek, és elfoglalták szállásaikat, több helyről is az a hír érkezett a rendőrhatalomhoz, hogy német katonák *kihágásokat követnek el*, például az üzletekben, az étkezdékben és az italmérő helyeken érvénytelen birodalmi márkával fizetnek, vagy egyáltalán nem fizetnek az áruért. A beregszászi rendőrkapitány szerint: *„A kiszolgáló személyzet, ha nem akarja elfogadni ezeket a fizetési eszközöket, akkor az ételek és italok fogyasztása után fizetés nélkül távoznak, áruvásárlásnál pedig több esetben fegyveres fellépéssel kényszerítették a kereskedőt az árú kiszolgálására. A kereskedők nem mernek jogorvoslatot kérni sem a német, sem a magyar hatóságoktól, mivel megvannak felemlítve.”*⁵⁴⁷ A megszálló németek néhol durván megzavarták a városok köznyugalmát is. A német katonák Beregszászban közszemély és közvagyon elleni kihágásokat is elkövettek. Példának okáért a beregszászi Úri Kaszinóban elszállásolt német katonákat a légvédelmi elsötétítés végrehajtására szólították fel a rendőrfőnökök, akikre a németek durván ráförmedtek. Április 1-jén, Beregszász közkedvelt Horváth-vendéglőjében a mulató német katonák magyar polgárokkal, majd egymással is verekezésbe keveredtek. A kiérkező rendőrökre a németek riasztó lövéseket adtak le. Szintén Beregszászban történt, hogy részeg német katonák betörték egy prostituálthoz, akit többen is megerőszakoltak, majd pedig magukkal vitték 500 pengőnyi megtakarítását. Ugyanezen a napon egy részeg német katona erőszakkal behatolt egy keresztény házba, ahonnan a családanya és annak 16 éves lánya a rendőrségre menekült, mivel a családapa katonai

⁵⁴⁵ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, V. kötet, 332–333. p.

⁵⁴⁶ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, V. kötet, 435. p.

⁵⁴⁷ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, V. kötet, 332. p.

szolgálatát töltötte.⁵⁴⁸ A város rendőrhatósága a Belügyminisztérium közbeavatkozását kérte, mert a közhangulat kedvezőtlenre fordult. A Belügyminisztérium azonban csak 1944. április 19-én reagált érdemben, és látta el a rendvédelmet instrukciókkal. Ebben a magyar hatóságok és a német biztonsági szolgálat (SD), valamint a német fegyveres erők közötti kapcsolat szabályozásában, a magyar hatóságokat egyértelműen alárendelte a német igényeknek, kívánalmaknak.⁵⁴⁹

Szeptemberre a harci események felgyorsultak, és a katonai egységek újra benépesítették a hátszágnak számító hadműveleti terület településeit. Gyakran fordult elő, hogy az eltávozó katonai alakulatok magukkal vitték a lakások berendezéseit, amire csak vásárlást követően lett volna joguk. Mivel ez szinte általános problémává nőtte ki magát, Vincze András hadműveleti kormánybiztos felszólította a vármegye főispánját, hogy a jövőben csak a pénzügyigazgatóság engedélyével adjanak át használatra zsidó bútorokat a katonai alakulatoknak. A katonai alakulatok pedig használati elismervényt kaptak, amelynek fejében szabadon használhatták a bútorokat a vármegye területén, de el nem tulajdoníthatták, el nem szállíthatták azokat.⁵⁵⁰ Szeptemberben egyre gyakrabban okozott gondot, hogy az állomásparancsnokságok részéről a szállodákban késtek a katonai alakulatok tisztjei által igénybe vett beszállásolásokért történt kifizetések. Szeptemberig a szálloda tulajdonosok részéről egyre több panasz érkezett a közigazgatáshoz, amelyben sérelmezték, hogy nem kapnak térítést a német és magyar katonai egységek beszállásolásaiért a szállodákban. Az egyik ilyen levél Beregszászból érkezett, amelyben a turista- és gyermekszálló igazgatója, Kovách Béla a város polgármesteréhez fordult, és azt kifogásolta, hogy a szállóban tartózkodó német, majd magyar katonák egyáltalán nem fizettek beszállásolási díjat, és még az ingatlanban található textilanyagokat is egyszerűen elvitték. A panasz nagy port kavart, és a város polgármestere, Tatár Andor azonnal kivizsgálta az ügyet. Ennek eredményeként kiderült, hogy a városban beszállásolt német tiszték valóban nem fizettek a szállásért, holott ezt a honvédelmi miniszter rendelete is előírta. Tatár Andor polgármester azonnal értesítette a beregszászi katonai állomás-parancsnokságot a vizsgálat eredményéről, és arra utasította, hogy vegye fel a német katonai parancsnoksággal a kapcsolatot, és nyomatékosan szólítsa fel őket arra, hogy ötnaponta fizessék ki a szállások díját, továbbá törlesszék az elmaradt lakbért is.⁵⁵¹ Sajnos a

⁵⁴⁸ MNL OL, K 149, 651. 2. fond, 1944-4-1006, V. kötet., 333. p.

⁵⁴⁹ KTÁL, Fond 129., op. 2., od. z. 38., 1. p.

⁵⁵⁰ KTÁL, Fond 185. op. 3., od. z. 54., 48. p.

⁵⁵¹ KTÁL, Fond 67. op. 1., od. z. 860., 10. p.

beregszászi állomásparancsnokság és a német parancsnokság levelezése nem maradt fenn, így nem tudjuk, hogy végül megoldották-e a problémát.

A magyar közigazgatás reakciója a katonai beszállásokra és a túlkapásokra különösen nagy jelentőségű volt. A helyi sajtó nagy lelkesedéssel hirdette, hogy 1944. március 19-én a német hadsereg „közös megegyezés” alapján szállta meg Magyarországot, és emiatt fog Kárpátalján is megjelenni. A helyi lakosság értetlenül fogadta a hírt, az értetlenséget pedig csak fokozta, hogy 1944. március 20-án, a Munkácsra érkező német katonai rendőrség első útja nem a város vezetéséhez, hanem a németek által közkedvelt Csillag kávéházba vezetett. A legnagyobb nyugalommal elfogyasztott, bőséges reggeli után kereste fel a német katonai rendőrség képviselője a városházát, ahol közölték, hogy 8 óra múlva a polgármester megbeszélésre hívja a város rendőrkapitányát és katonai állomásparancsnokát.⁵⁵²

A közigazgatás feladata lett – Csatay Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter utasítására – a német véderő elhelyezése.⁵⁵³ Március 22-én német katonai egységek érkeztek Ungvárra, ahol a velük kapcsolatos bánásmódról Megay László polgármester ezt az utasítást adta a lakosságnak: *„A baráti Németország részéről városunkba érkező és Ungváron átvonuló német katonákat a magyar polgárság fogadja barátsággal, szeretettel, álljon udvariasan rendelkezésükre. [...] A német katonák beszállását fogadja megértéssel a város lakossága. Általában mindenki viselkedjen öntudatosan, kipróbált, végvári magyarhoz méltó módon és fegyelmezetten.”*⁵⁵⁴ A központi hatalom 1944 áprilisában is barátságos, megértő és a végsőkéig alárendelt szerepet írt elő a sajtóban a helyi lakosság számára, a németekhez fűződő viszonyukban, annak ellenére, hogy akkorra már jó néhány német erőszakoskodás közismertté vált. A napilapok áprilisban a Munkácsra megérkező német katonai alakulatok fogadtatásáról így írtak: *„Munkácson nem először vannak német csapatok. Az 1914 esztendő végén és 1915 elején is itt voltak. [...] A németek akkor is ma is segítettek. Tisztelet, megbecsülés, magyar és úri vendégszeretet illeti őket. Akkor is ha ez kellemetlenséget is jelent. Akkor is, ha bizonyos áldozatot kíván ez.”*⁵⁵⁵ Sőt 1944 nyarán a városok polgármesterei már azt is elvárták a lakosságtól, hogy semmiféle negatív megjegyzést ne tegyenek a német hadsereg viselkedésére. Engelbrecht István polgármester 1944. május 26-án így foglalta össze elvárásait egy hirdetményben: *„Felhívom a lakosságot, hogy a szövetséges államok hadseregére vagy katonáira vonatkozó megfontolatlan becsmérlő, sértő, kijelentéseket vagy vélemények, illetve*

⁵⁵² RL. C 150. 1. doboz. R. Vozáry Aladár kéziratos feljegyzései (töredékek). 1. p.

⁵⁵³ KTÁL, Fond 45., op. 1., od. zb. 1495., 7–8. p.

⁵⁵⁴ Kárpáti Híradó, 1944. április 9. 8. sz. 2. p.

⁵⁵⁵ Az Óslakó, 1944. április 16. 16. sz. 1. p.

*megjegyzések hangoztatásától tartózkodják, mert a rendelkezés ellen vétőkkel szemben a legszigorúbban (internálást) fognak eljárni.*⁵⁵⁶

Miközben a magyar közigazgatás elvárta a helyi társadalomtól, hogy maradéktalanul rendelje alá magát a német kívánságoknak, és hogy ne konfrontálódjon velük, saját maga nem tudta teljesen elkerülni a súrlódást a német „szövetségessel”. Egy ilyen eset történt 1944 áprilisában, Beregszászban, ahol a polgármesternek eljárást kellett kezdeményeznie a Wehrmacht meggondolatlan tagjaival szemben: Beregszászban Hubay Kálmán polgármester közbenjárására volt szükség ahhoz, hogy a város frissen kövezett Horthy utcáját megmentésük. A polgármester arra szólította fel a városi KG parancsnokot, hogy a német parancsnokságnál azonnal tegyen feljelentést, mert a Wehrmacht katonák önkényesen nem a lánctalpaiknak kijelölt rosszabb állapotban lévő Bocskay utat használják a vasúti kirakodás után a városon történő áthaladáshoz, hanem az új burkolattal ellátott Horthy utcát.⁵⁵⁷ Mivel az eset többször is előfordult, nem született megoldás, és a friss burkolatban jelentős károk keletkeztek. Ezért a polgármester határozott lépésekre szánta el magát. Utasítására a Horthy utca vasútállomás felőli végét karhatalom segítségével lezárták a német katonai járművek elől. Ezekben a napokban a német katonák és a magyar rendőrség, csendőrség között szinte érezhető volt a feszültség. A helyi sajtó már áprilistól arra törekedett, hogy megnyugtassa a lakosságot, és gyakran kijelentette, hogy *„a német-magyar hatóságok mindent el fognak követni a megye területén a rend, személy és vagyonbiztonság megőrzésére.”*⁵⁵⁸

A katonai beszállások nyomán előforduló német túlkapások is problémákat váltottak ki. A vármegye közigazgatási bizottságának ülésén (április 13-án) erről éles vita alakult ki.⁵⁵⁹ A probléma komolyságát az is érzékeltette, hogy a vármegye közigazgatási bizottságának ülésén – addig ez nem fordult elő – megjelentek a vármegye területén tartózkodó német és magyar katonai alakulatok parancsnokai is, akik felszólalásukban a magyar és német alakulatok jelenlétét ideiglenesnek nevezték, illetve elsősorban közbiztonsági és személyvédelmi céllal magyarították.⁵⁶⁰ Közben a sajtó is a németek ideiglenes jelenlétéről írt, miközben a német túlkapások elszórtan, de továbbra is tapasztalhatóak voltak. A köznyugalom megóvása érdekében Bereg vármegye alispánja konkrét intézkedésre szánta magát. Tatár Géza alispán arról tájékoztatta a lakosságot, hogy a német katonák elhelyezésére és ellátására kizárólag a községi előljáró adhat engedélyt. Ha ezzel szemben a németek önkényesen szállást

⁵⁵⁶ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 908., 4. p.

⁵⁵⁷ KTÁL, Fond 67., op. 1., od. zb. 898., 58–59. p.

⁵⁵⁸ Az *Óslakó*, 1944. április 23. 17. sz. 1. p.

⁵⁵⁹ *Tiszaháti Magyar Gazda*, 1944. április 20. 16. sz. 2. p.

⁵⁶⁰ Az *Óslakó*, 1944. április 23. 17. sz. 1. p.

foglalnak, élelmiszert rekvirálnak, azonnal értesítsék őt, hogy a német katonai parancsnokságnál a történekről panaszt tegyen. Erről az alispán a Wehrmacht katonáit is tájékoztatta, mégpedig oly módon, hogy az átvonulás fő helyszínein és a beszállásolásra használt községek be- és kijáratánál német nyelvű táblákat helyeztetett el, amelyeken a beszállásolás feltételeit tudatta. A táblákat az alispáni hivatal készítette el, és egy-két nap alatt meg is küldte Asztély, Bulcsú, Bene, Nagymuzsaly, Beregardó, Makkosjánosi és Gát községeknek, amelyek az áthaladás fő útvonalain feküdtek Bereg vármegyében.⁵⁶¹ Szintén a németekkel való súrlódások megelőzését szolgálta az az intézkedése, mellyel 1944. április 19-től mozgó járőröket rendelt ki városi szolgálatra.⁵⁶² A lakosság védelmét azonban akadályozta, hogy a magyar közigazgatást felsőbb szinten teljes mértékben a német fegyveres erőknek rendelték alá, amit Vincze András hadműveleti kormánybiztos 1944. május 9-én körrendeletben is tudatott a hivatalokkal.⁵⁶³ Nem változott ez a későbbiekben sem. A közigazgatás a (német) katonai jelenlétből fakadó nézeteltérések során általában a polgári érdekeket szorította háttérbe. Erre jó példa Réthy-Hászlinger Ferenc Ung vármegye főispánjának a közigazgatáshoz címzett levele, amelyben megkövetelte, hogy a polgári intézmények a legteljesebb mértékben feleljenek meg a magyar és a német katonai elvárásoknak: *„Tekintettel a teljes kifejlődésben álló háborúra minden polgári hatóság, közhivatal és közintézmény tartsa mindenkifelett álló első kötelességének az országot védő honvédségünk és a vele együtt küzdő német hadsereg legmesszebb menő támogatását és pedig nemcsak felmerülő kívánságaik kielégítésében, hanem már abban is, hogy előreláthatólag szükségleteik megszerzését saját kezdeményezésükben is készítsék és segítsék elő.”*⁵⁶⁴ A német katonai alakulatok és a lakosság viszonyában 1944 szeptemberében következett be javulás, amit a rendőrkapitánysági jelentések is bizonyítanak.⁵⁶⁵ Ettől függetlenül október végén, a visszavonulás során a németek újabb lopásokat követtek el.⁵⁶⁶

A mindennapokban mind általánosabbá váló katonai jelenlétnek azonban egyéb következményei is voltak. Előfordult, hogy a városokban beszállásolt honvédalakulatok járőrszolgálatot tartottak a köz- és a vagyonbiztonság érdekében. Beregszászban, ahol a német katonai alakulatoknak a helyi társadalommal való kapcsolata, a zsidó lakások gyakori feltörése

⁵⁶¹ KTÁL, Fond 185., op. 1., od . zb. 936., 18. p.

⁵⁶² KTÁL, Fond 185., op. 1., od . zb. 936.,. 20. p.

⁵⁶³ KTÁL, Fond 129., op. 2., od . zb. 38., 1. p.

⁵⁶⁴ KTÁL, Fond 45., op. 5., od . zb. 218., 2. p.

⁵⁶⁵ KTÁL, Fond 45. op. 3., od . zb. 1952., 2. p.

⁵⁶⁶ KTÁL, Fond 67. op. 1., od . zb. 852., 29. p.

és kifosztása miatt meglehetősen feszült volt, a honvéd állomás-parancsnokság honvéd- és csendőrzárőrököt rendelt ki a városban beszállásolt 1. ejtőernyős zászlóalj állományából.⁵⁶⁷

Légítámadások Kárpátalján

A magyarországi német megszállással egy időben a brit és a szovjet légierő bombázásai is érezhetően megszorodtak a fontosabb magyar célpontok, elsősorban a gyárak és a közlekedési csomópontok ellen.⁵⁶⁸ 1944. április 3-a és szeptember 30-a között becslések szerint összesen 20 000 ember vesztette életét a légítámadásokban.⁵⁶⁹ Kárpátalját 1944-ben elsősorban a szovjet légierő távolsági bombázói, illetve az olaszországi bázisokról felszálló amerikai és angol nehézbombázók által érték sorozatos légítámadások. Ezek a támadások a hadműveleti területen 1944 augusztusától váltak igazán intenzívvé, aminek a hátterében az állt, hogy 1944. augusztus 5-én megalakult a 4. Ukrán Front, és hogy a szovjet fél, szeptemberi támadásának előkészítéseként zavarni próbálta a magyar és német erők mozgását a front hátsó részében. A 4. Ukrán Front harcait Kárpátalja megszerzéséért 1944-ben a 8. szovjet légi hadsereg bombázó repülőgépei támogatták.⁵⁷⁰

A szövetséges légierő támadásainak *célja* az Északkeleti Hadműveleti Területen a védekező magyar Honvédség utánpótlásának megzavarása, illetve a lakosság nyugtalanítása volt, a forgalmas közlekedési csomópontok, illetve az azok körzetében fekvő települések pusztításával. A népesebb városok tehát vonzó célpontot jelentettek, míg a kisebb települések ritkábban kerültek a bombázók célkeresztjébe. Ezeket a községeket alacsony szállítású repülőgépekről géppuskázták.

Az ellenséges légitámadások eleinte – 1944 áprilisától – főleg röplapszórás formájában érintették az Északkeleti Hadműveleti Terület nemzetiségek által lakott hegyvidéki részét.⁵⁷¹ (A röplapszórás a későbbiekben sem szünetelt). A helyi társadalom közvéleményét azonban az ellenséges pusztító légítámadások, bombázások dúlták fel leginkább. Ezek 1944. augusztus végétől fordultak elő nagy számban az Északkeleti Hadműveleti Terület városai

⁵⁶⁷ KTÁL, Fond 67., op. 2., od. zb. 1106., 17–18. p.

⁵⁶⁸ Stenge B. Csaba hadtörténész szerint nincs semmi összefüggés Magyarország német megszállása és az ország elleni szövetséges légítámadások megindulása között. Véleménye szerint ugyanis a szövetségesek már az 1943. novemberi teheráni konferencián eldöntötték, hogy a légítámadásokat Németország szövetségeseire is főleg azok ipari és közlekedési bázisaira is kiterjesztik. Stenge Csaba: *A Magyar Királyi Honvéd Légierő harci alkalmazása a második világháborúban (1939–1945)*. Doktori disszertáció. 183. p.

⁵⁶⁹ Püski Levente: Magyarország német megszállása. (Szerk.) Kollega Tarsoly István: *Magyarország a XX. században. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996. 134. p.

⁵⁷⁰ Botlik J., 2005: 227. p.

⁵⁷¹ 1944. május 10–11. éjjelén ellenséges repülőgépek propaganda-röplapokat szórtak Rónafüred környékén. Még ezen ugyanez a napon ugyanez történt Szerednye és Percseny községekben is.

ellen. A légitámadások fő célpontja egyre inkább Ungvár, Munkács és Beregszász lettek, amelyekre 1944. augusztus–október között igen gyakran hullottak a szövetséges (főleg szovjet) bombák. Különösen Ungvárra volt ez igaz, ahol 1944. augusztus 16-án került sor először ellenséges légitervekenységre (bombázásra nem). Ennek során a város légvédelmi alakulatai lelőttek két szovjet vadászbombázót, ami, bár jelentős eredménynek számított, hosszú ideig az egyetlen siker volt.⁵⁷² 1944. augusztus 17-én Munkács városát érte légitámadás. A 14 óra 36 perckor kezdődő riasztás nagyrészt a munkahelyén érte a lakosságot, amit először tétlenül, meglepődve fogadtak az emberek. A szovjet repülőgépek ekkor 36 bombát dobtak a városra. A pusztítás miatt hatalmas riadalom lett úrrá a lakosságon. A támadás eredménye három halott és 15 sebesült volt.⁵⁷³ Ugyanezen a napon, augusztus 17-én, Ungváron háromszor volt légiriadó. Bár bomba nem hullott a városra, a lélektani hatás nem maradt el: nyugtalanság és riadalom terjedt a lakosok közt.⁵⁷⁴ Néhány napra rá, augusztus 20-án, újabb bombázást szenvedett el Munkács, ekkor a város laktanyájára hullott ellenséges bomba.⁵⁷⁵ Miközben a helyi közigazgatás hathatós intézkedésekbe kezdett a légitámadások során észlelt légoltalmi hiányosságok megszüntetése érdekében, augusztus 21-én Ungvár elszenvedte az újabb bombázását. A sajtó szerint óriási volt a rémület a városban, annak ellenére, hogy az ellenséges bombák csupán a város peremterületének számító Radvánc városrészre hullottak. A légitámadások első áldozata Ungváron egy családanya volt, aki a városra hulló négy bomba egyikének becsapódásától azonnal életét veszítette.⁵⁷⁶ Ezt követően Ungvár városát sorozatban érték az újabb légitámadások. 1944. augusztus 26-án reggel két ellenséges szovjet repülőgép másfél percre körözött a város felett, miközben négy, főként nyolc kilós bombát dobtak a városra. A bombák komolyabb károkat nem okoztak, burgonyaföldekre csapódtak. A második akció során négy vadászgép lendült támadásba. Ezek öt, egyenként 50 kg-os romboló bombát szórtak a városra, főleg a közelben lévő reptérre, amelynek eredményeként, becslések szerint 250 000 pengős kár keletkezett, és egy román munkaszolgálatos is életét veszítette. A nap végén Ungvár elszenvedte a harmadik szovjet bombázását is. Ennek során nyolc szovjet vadászrepülő két hullámban támadta a várost. Tizenkét darab, egyenként 25 és 50 kg közötti bombát dobtak a városi lakosságra.⁵⁷⁷ Másnap tovább folytatódtak a város megpróbáltatásai. 1944. augusztus

⁵⁷² Boros László: A magyar légvédelmi rendszer kiépülése és fejlődése Kárpátalján (1938–1939). Fedinec Csilla–Sztók Szilvia: *Változó világ-változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2013. 73. p.

⁵⁷³ MNL OL, K 149, 1944–2–1019, 224. p.

⁵⁷⁴ *Kárpáti Híradó*, 1944. augusztus 18. 186. sz. 3. p.

⁵⁷⁵ MNL OL, K 150, 3583. csomó, V. kútfő, 7. tétel, 1944, 229. p.

⁵⁷⁶ MNL OL, K 150, 3583. csomó, V. kútfő, 7. tétel, 1944, 101. p.

⁵⁷⁷ MNL OL, K 150, 3583. csomó, V. kútfő, 7. tétel, 1944., 151. p.

27-én, vasárnap, kilenc alkalommal szólaltak meg a város szirénái, teljes pánikot okozva az éppen romeltakarítást végző lakosság között.⁵⁷⁸ E légitámadás 30 halálos áldozattal járt, akik közül 18-an orosz hadifoglyok voltak. Összesen 156 fő sérült meg súlyosan, 32 fő pedig kisebb sérüléseket szenvedett el. A sebesültek között volt öt rendőr és egy csendőr.⁵⁷⁹ A bombázás hatásának enyhítésére Vincze András táviratban kérte Jaross Andor belügyminisztert, hogy azonnal küldjön a sérültek ellátására kötszert, tetanusz oltóanyagot, és rendeljen ki három orvost és sebesültszállító járművet.⁵⁸⁰ A belügyminiszter válasza nem ismert. E két nap pusztító bombázásait követően augusztus 28-án is légiriadó volt Ungváron. Bár a riadalom óriási volt, ezúttal nem hullott bomba a városra. Az ellenséges gépek ez alkalommal csupán röplapokat szórtak, amelyeken a következő felirat szerepelt: „Átlépesi engedély. A galíciai frontvonalon német tiszték és katonák számára.” E röpcédulák nagy része azonban nem jutott el a lakossághoz, mert a különösen erős, viharos szél egytől-egyig az Ung-folyóba fújta a papirosokat.⁵⁸¹

A légitámadások szeptemberben sem szüneteltek. 1944. szeptember 2-án Munkácsot és Ungvárt alacsonyan elhúzó repülőgépekről géppuskázták.⁵⁸² Másnap, szeptember 3-án Ungvárt két szovjet repülőgép bombázta, míg szeptember 5-én ismét bombák hullottak a városra.⁵⁸³ Szeptember közepén Csap városa került a szovjet bombázások célkeresztjébe. Szeptember 16-án, a nyolc magyar katona és 13 polgári személy életét követelő szovjet támadás este 20 óra körül következett be, 200 db bombát szórtak a településre.⁵⁸⁴ Az olajfinomítót ért találatok hatására óriási tűz ütött ki, amelynek a megfékezése egy teljes napba került.⁵⁸⁵ A szovjet bombázások a továbbiakban ismét Ungvárt vették célba. 1944. szeptember 18-án és 19-én összesen 47 romboló bomba hullott az Északkeleti Hadműveleti Terület központjára.⁵⁸⁶ 1944. szeptember 19-én – a figyelőőrs adatai szerint – 12 ellenséges repülőgép, főként a város közlekedési csomópontjait támadta. Ezek a támadások egy emberéletet követeltek, és két fő

⁵⁷⁸ A harmadik szirénajelzéskor, reggel 10 óra 20 perckor, ellenséges szovjet és amerikai repülőgépek jelentek meg a város fölött. A 11 repülőgép összesen 50 percig bombázta a várost. A megállapítások szerint hat darab 250 kg-os és 80 db 8–10 kg-os szilánkhatású aknabombát dobtak le az ellenséges repülőkről.

⁵⁷⁹ HL, Personália. 232. doboz. *Andeánszky (liptószentandrászi) Jenő alezredes hagyatéka*. 259. p.

⁵⁸⁰ MNL OL, K 150, 3581. csomó, V. kútfő, 7. tétel, 1944, 5. p.

⁵⁸¹ MNL OL, K 149, 1944–2–1019, 206. p.

⁵⁸² *Kárpáti Híradó*, 1944. szeptember 3. 200. sz. 2. p.

⁵⁸³ KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 1952., 1. p.

⁵⁸⁴ Boros László: *Légitámadások Ungvár körzetében (1944)*. (Szerk.) Keresztes Gábor: *Tavaszi szél. I. kötet*. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 2016. 522. p.

⁵⁸⁵ KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 1853., 5. p. Lásd még. MNL OL, K 150, 3584. csomó, V. kútfő, 7. tétel, 1944, 322. p.

⁵⁸⁶ *Kárpáti Híradó*, 1944. szeptember 20. 213. sz. 2. p.

sérülését, valamint 260 ezer pengős kárt okoztak, 78 lakóházat pedig megrongáltak.⁵⁸⁷ A város közlekedése teljesen megbénult.⁵⁸⁸

Szeptember végétől a szovjet bombázások elsősorban Csap és Ungvár térségét érintették, főleg azok vasúti csomópontjait. Ritkán a hegyvidéki területekre is hullottak bombák. Itt is elsősorban a vasúti- és közúti csomópontokon fekvő városokra, mint például Perecsenyre, Szolyvára, Nagybereznára. Ezek a városok elleni légitámadásokkor főleg a polgári lakosság géppuskázása volt a cél. Csap ellen szeptember 17-én zajlott újabb légitámadás, ami kilenc helyen szakította meg a vasúti síneket. Másnap szintén Csapot érte támadás, amely 42 civil személy halálát okozta, 142 személyt pedig megsebesített. Házak, elektromos vezetékek mentek tönkre, illetve a tárolt olajkészlet teljesen megsemmisült.⁵⁸⁹ Eközben szeptember utolsó napjaiban az ellenséges légitámadások tovább pusztítottak. Csak Ung vármegyéből és csak 1944. szeptember 21-én mintegy fél tucat községből jelentették, hogy a civil lakosságot, alacsonyan szálló szovjet repülőgépek géppuskázták vagy bombázták, főként gyújtóbombákkal.⁵⁹⁰ A sorozatos légitámadások következtében Ung vármegye néhány községében a termelők nagy részének teljesen elpusztult az összes betakarított és csépeletlen terménye, kenyér- és takarmánygabonája, szalmaszalma. A legrosszabb helyzetben ebből a szempontból Csap és Tiszaásvány községek voltak. Ezért Réthy-Hászlinger Ferenc főispán, mint közellátási kormánybiztos soron kívül, vetőmagvásárlási engedélyeket osztott ki a bombatámadásban károsult termelők részére.⁵⁹¹

Szeptember 21-én került sor Beregszász város első szovjet bombázására.⁵⁹² E légitámadásban a vasúti pályára ledobott négy bomba közül az egyik az éppen az állomáson veszteglő, erdélyi menekülteket szállító vagonra hullott. Ennek következtében hét menekült azonnal meghalt, míg 18 fő súlyos sérüléseket szenvedett.⁵⁹³ Az ellenséges légitámadások októberben is folytatódtak.⁵⁹⁴

A magyar közigazgatásnak az intenzív, ellenséges légitámadásokkal szembeni *reakciója és intézkedései* nagy jelentőségűek voltak a lakosság közhangulata és nyugalma szempontjából. A magyar közigazgatás tevékenysége elsősorban a *légoltalom fejlesztésére, ellenőrzésére, a jelentkező gondok leküzdésére, a lakosság kárenyhítésére és az óvóhelyépítésekre* (azok

⁵⁸⁷ A város lakosságát ért károkról részletesebben lásd: KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2428., 96–139. p.

⁵⁸⁸ MNL OL, K 150, 3584. csomó, V. kútfő, 7. tétel, 1944. 193. p.

⁵⁸⁹ Boros L., 2016: 522. p.

⁵⁹⁰ *Kárpáti Híradó*, 1944. szeptember 22. 215. sz. 3. p.

⁵⁹¹ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 394., 11. p.

⁵⁹² Boros László: Beregszász légoltalma (1939–1944). *Társadalom és Honvédelem*. 2015. 2. sz. 36. p.

⁵⁹³ HL, Personália. 232. doboz. *Andeánszky (liptószentandrási) Jenő alezredes hagyatéka*. 307. p.

⁵⁹⁴ Az októberi légitámadások részletesebb kifejtése a következő fejezetben található, amelyben a magyar közigazgatás utolsó 30 napjának történéseit mutatom be.

ellenőrzésére) terjedt ki. Az ellenséges légitámadásokkal szemben a magyar közigazgatás légvédelmi és légoltalmi eszközökkel védekezett. A légvédelem hatékonyságáról kevés információ maradt ránk, ellenben a légoltalom működésére sokkal nagyobb rálátásunk van.⁵⁹⁵

Budapest április 3-i bombázását követően a légoltalom szervezése országszerte, így Kárpátalján is újból előtérbe került. Leszögezhetjük, hogy 1944-ig a Kárpátalja légoltalmával kapcsolatos intézkedések kevésnek bizonyultak. A Légoltalmi Liga az állami kezdeményezés végrehajtója, ellenőrzője volt, előírta, jóváhagyta az építendő óvóhelyek tervrajzát. Kezdeményezte és felügyelte a városokban a lakóház-parancsnokok⁵⁹⁶ kinevezését, kiképzését és ellenőrzését. Ennek ellenére az óvóhelyek a fokozott alapanyaghiány miatt nem készültek el a kívánt mennyiségben, és a zsidók deportálásával a kiképzett légoltalmi lakóházparancsnokok eltűntek a városokból.⁵⁹⁷

Miután az ország egész területén újra hangsúlyossá vált és lendületet kapott a légoltalom szervezésének feladata, ellenőrizték és fokozták a riasztások működését. Ennek értelmében a rádióadások hallgatására és a légvédelmi központokkal való kapcsolattartásra levendéket kellett alkalmazni. A Honvédelmi Minisztérium más vonalon is törekedett arra, hogy a légoltalom hatékonyságát növelje. Szurmay Lajos vezérőrnagy, a Honvédelmi Minisztérium honi légvédelmi csoportjának főnöke 1944. április 20-án összefoglalta a szövetséges bombázások tapasztalatait. Beszámolójában jelezte, hogy a légitámadások nagy része ugyan nem érte váratlanul a lakosságot és a légoltalmat, azonban bizonyos mértékben felkészületlenek voltak. Ennek okát Szurmay Lajos vezérőrnagy abban látta, hogy a légoltalom szükségessége és fontossága nem lett szerves része a köztudatnak, és annak kiépítése is későn vette kezdetét.⁵⁹⁸ A támadásoknál észlelt hiányosságok megszüntetése érdekében – többek között – elrendelte a gyakorlati kiképzések fokozását, az óvóhelyek és a híradási infrastruktúra korszerűsítését.

Ez az Északkeleti Hadműveleti Területen is lezajlott, és a légoltalom lázas fejlesztésének megkezdését jelentette, ami elsősorban a városokat érintette. A fejlesztések itt elsősorban az óvóhelyek számának növelésére, a meglévők korszerűsítésére irányultak. Ennek jegyében a Légoltalmi Liga városi csoportjai a városi képviselőtestületi üléseken aktív munkába és hathatós intézkedésekbe kezdtek, annak érdekében, hogy a légoltalmi ellenőrzések útján

⁵⁹⁵ Kárpátalja polgári légoltalmának és légvédelmének történetével kapcsolatban Boros László nagyszerű munkásságát kell kiemelni. Több tanulmányában is, aprólékosan, nagy hozzáértéssel, és új források felhasználásával tárja fel Kárpátalja légvédelmi helyzetét, egy-egy visszacsatolt kárpátaljai város légoltalmának működését a második világháború éveiben. Lásd ezeket a munkáit a felhasznált irodalom listában.

⁵⁹⁶ A III. légoltalmi csoportba sorolt épületeket, amelyben kevesebb, mint 20 személy él, összevonva lát el légoltalmi szolgálatot, amelynek vezetője a lakóház-parancsnok. Feladata a légoltalom szervezése, berendezések beszerzése. Lásd bővebben. *Légoltalmi zsebnaptár*, 1941. Budapest. 76. p.

⁵⁹⁷ Boros László a téma kiváló ismerőjének, levéltári kutatójának személyes elmondása alapján.

⁵⁹⁸ HL, 121.480./eln. 35. 1944. Légitámadások tapasztalatai. Budapest, 1944. április 20.

megbizonyosodjanak a házcsoportok légtalmi állapotáról, felkészültségéről. A légtalmi fejlesztések olyan, stratégiaileg fontos fekvésű városokban összpontosultak, mint Ungvár, Csap, Munkács. Utóbbi város például, légtalmi hitel címén 22 500 pengő gyorssegélyt kapott a hiányosságok azonnali orvoslására.⁵⁹⁹ A légtalom céljaira szánt forrásokat a későbbiekben is folyósították, egészen a szovjet megszállásig, és ennek a folyósítása előnyt élvezett más kifizetésekkel szemben. 1944 szeptemberében és októberében csak az óvóhelyek korszerűsítésére 12 000 pengőt költöttek Ungváron.⁶⁰⁰ Az óvóhelyek fejlesztésével párhuzamosan a helyi katonai közigazgatás a légtalmi elsötétítés rendes kezdetét 20 órától 19 órára módosította.⁶⁰¹ Az intézkedés ellenére a lakosság még az év közepén sem tartotta be a szabályt. Erről árulkodik az ungvári rendőrkapitányság szűrőpróbaszerű ellenőrzése során készített összefoglaló kimutatás. Eszerint egy nap leforgása alatt 72 ungvári lakosra róttak 30-tól 100 pengőig terjedő pénzbüntetést az elsötétítési szabályok megszegése miatt.⁶⁰² Ungváron egyébként, Megay László polgármester vezetésével a légtalom teljes átfogó fejlesztésébe kezdtek 1944 áprilisában. A városi tűzoltóparancsnokság bevonásával már nyáron légtalmi gyakorlatokat tartottak, ahol fecskendőhasználatot tanítottak. A légtalmi hitelből ugyanis fecskendőket vásároltak, a községek számára is.⁶⁰³ Jaross Andor belügyminiszter a légtalom hatékonyságát belügyminisztériumi megbeszéléssel is fejleszteni kívánta az Északkeleti Hadművelési Területen. 1944. június 13-án, Budapesten Réthy- Hászlinger Ferenc Ung és Ugocsa vármegyék főispánja, német szakértőkkel tárgyalt.⁶⁰⁴ Ennek következtében másnap, június 14-én Vincze András hadművelési kormánybiztos utasítást adott ki, hogy minden vármegyében tűz- és figyelőszolgálatot kell felállítani.⁶⁰⁵ Ezt az intézkedést az is indokolta, hogy az Északkeleti Hadművelési Terület légterébe berepülő szövetséges repülőgépek ekkor már gyakran civil célpontokat géppuskáztak, illetve az aratási munkálatok előtt a még érintetlen gabonára gyakran gyújtóbombákat dobtak. A figyelőszolgálat személyzetét elsősorban pásztorok, hegyőrök, mezőőrök adták. Némelyik vármegyében több hét is kellett ahhoz, hogy a figyelőszolgálatot felállítsák, máshol – például Bereg vármegyében – egy-két nap is elég volt ehhez.⁶⁰⁶ A figyelőszolgálat az élelmezés biztosítását szolgálta, ezért 1944. június 15. és szeptember 15-e között egységes vezetés alá helyezték, amelynek vezetője az adott területen

⁵⁹⁹ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb., 985., 1. p.

⁶⁰⁰ KTÁL, Fond 94., op. 1., od. zb. 2659., 121–125. p.

⁶⁰¹ *Kárpáti Híradó*, 1944. április 7. 79. sz. 5. p.

⁶⁰² *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1944. június 6. 69. sz. 1. p.

⁶⁰³ KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 552., 102. p.

⁶⁰⁴ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 404., 8. p.

⁶⁰⁵ KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 1028., 1–17. p.

⁶⁰⁶ KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 1028., 1–17. p.

illetékes honvéd hadtestparancsnokság volt. A vezérkar a Kárpáti KG Parancsnokságot az egységes vezető fennhatósága alá helyezte. Az egységes vezetőnek összekötő tisztet kellett kérnie a területileg illetékes csendőrkerületi parancsnokságtól, és szoros együttműködést kellett kialakítania a vármegyei Gazdasági Felügyelőségekkel, valamint az Országos Légoltalmi Intézettel.

Amikor 1944 augusztusában az ellenséges légitámadások megkezdődtek, a hatóságok által végrehajtott légoltalmi intézkedések, minden erőfeszítés ellenére kevésnek bizonyultak. Miután a légitámadások fokozódtak az Északkeleti Hadművelési Területtel szemben, a bombázásokat követő életmentés és romeltakarítás megszervezése is mind sürgetőbbé vált. Vincze András 1944. augusztus 21-én ezt rendeletben is előírta, és leszögezte, hogy az életmentés megszervezése a légitámadást követően a polgármester feladata. Ezzel szemben a romeltakarítás szervezését a légoltalmi parancsnok hatáskörébe utalta.⁶⁰⁷

Meg kell jegyezni, hogy a sorozatos légitámadásokban anyagi veszteségeket szenvedett polgári lakosság kárenyhítése érdekében a helyi közigazgatás lehetőségéhez képest mindent megtett. Ungváron, az augusztus utolsó napjaiban, a bombázások következtében kárt szenvedett lakosságnak lehetősége volt arra, hogy gyorssegélyt kérvényezzen.⁶⁰⁸ A szeptember elején, főleg a légitámadások okozta károk gyors enyhítésére, Réthy-Hászlinger Ferenc főispán utasítására, Ung vármegye számvevősége azonnali 10 500 pengőt utalt ki az áldozatoknak.⁶⁰⁹ megállapítható tehát, hogy pénzkütyülések is előfordultak. Sőt, preventív intézkedéseket is elrendeltek a pusztítás mértékének csökkentésére: Ungváron például korlátozták a mozielőadások számát és a mozi termek nyitva tartását. Ezt követően, szeptember elejétől hétköznapokon két, vasárnap pedig három előadást tarthattak a városi mozik.⁶¹⁰

Szeptembertől számos *probléma* nehezítette a hatékony légoltalom megteremtésére irányuló munkálatokat. A hétköznapokban bevezetett korlátozások, a kimerülő készletek mind a fokozatosan növekvő háborús hatások következményei voltak, és nagyban befolyásolták a légoltalom hatékonyságát. Az áramellátásban beállt korlátozások miatt a Munkácsot ért bombázást megelőzően például nem szólaltak meg a légoltalmi szirénák. A gyakori

⁶⁰⁷ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 380., 16. p.

⁶⁰⁸ A kérelmet, mind személyi, mind pedig anyagi veszteség esetében a légitámadás után azonnal, késedelem nélkül, 24 órán belül be kellett nyújtani. A kérelmet a családfő igényelhetette. Azoknak, akik a légitámadások következtében nem tudtak saját erőből az étkezéstől gondoskodni, a városvezetés teljes ellátást biztosított a városi népkonyhákban. Ennek részeként már májustól intézkedések történtek ún. élelmezési előgondoskodásokra. Ennek lényege az volt, hogy a nehéz közellátási helyzet ellenére előírták a közigazgatás számára, hogy az alapvető élelmiszerekből készleteket halmozzanak fel, az esetleges légitámadásokban kárt szenvedett lakosság gyors ellátására. 1944 közepén ezt szinte minden városban végrehajtották. *Kárpáti Híradó*, 1944. szeptember 1. 198. sz. 2. p. Lásd még. KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 1906., 16. p.

⁶⁰⁹ KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 1847., 4. p.

⁶¹⁰ *Kárpáti Híradó*, 1944. szeptember 8. 204. sz. 4. p.

áramszünetek miatt Munkácson, alternatív megoldásként szénsavval működő szirénákat⁶¹¹ helyeztek üzembe a városházán. Munkács áramellátása csak szeptemberben állt helyre, amikor Vincze András kormánybiztos közreműködésével üzembe helyeztek egy transzformátort, és az ungvári áramszolgáltatás megszakadásának ellenére összeköttetést létesítettek Szolvával és Podheringgel.⁶¹² Szeptember közepére az egymást követő ellenséges bombázások miatt a légoltalom készletei, tartalékai is jelentősen kimerültek, amelyek pótlása egyre nagyobb gondot jelentett.⁶¹³

A szeptember elejétől egyre intenzívebb légitámadások miatt felértékelődtek az óvóhelyek és fontos kérdéssé vált az óvóhelyek kapacitása. Az óvóhelyépítések kérdése Budapest áprilisi légitámadását követően került a fókuszba itt is. Csak Ungváron a meglévő 121 mellé 208 új óvóhely építését vette tervbe a városvezetés. Ez azonban még mindig kevés volt, ugyanis csupán az ungvári lakosság harmadának nyújtott volna védelmet. A légoltalom legnagyobb gondja tehát az óvóhelyhiány volt.⁶¹⁴ Ungvár légoltalma a korabeli viszonyok között még mindig magas szinten kiépítettnek volt tekinthető.⁶¹⁵ Az óvóhelyek építését leginkább az anyagihiány akasztotta meg, valamint a zsidó lakosság deportálása. Az utóbbi amiatt, mert a városokból eltávolított zsidók nagy része házgondnok volt, akik felügyelték és szervezték sok esetben az óvóhelyépítést. Eltűnésükkel leálltak a kivitelezések.⁶¹⁶ Szeptembertől az óvóhelyek és állapotuk kérdése napi beszédtema lett az ungvári lakosság körében. Ugyanis az állandó légiriadó és légitámadások miatt a nagy befogadóképességű óvóhelyekre különösen szükség lett volna. A helyzet Ungváron volt a legsúlyosabb, ahol szeptember 19-én Pusztai Mihály ungvári légoltalmi ellenőr levélben fordult Réthy-Hászlinger Ferenc főispánhoz, melyben azt kérte, hogy a meglévő óvóhelyek bővítését a volt zsidó lakások pincéinek légoltalmi felhasználásával oldják meg. Pusztai szerint ugyanis a meglévő óvóhelyek túlszűfoltak, és képtelenek az embereket nagy számban befogadni, akik között egyre több a

⁶¹¹ Ezeknek a készülékeknek az egyedüli hátránya az volt, hogy nem lehetett őket leállítani addig, míg a szénsav el nem fogyott, amit a városvezetés úgy orvosolt, hogy a légi veszély végét a városok harangjainak megszólaltatásával jelezték.

⁶¹² Az *Óslakó*, 1944. szeptember 3. 36. sz. 1. p.

⁶¹³ Egy 1944. szeptember 13-án történt eset: Ungvár város légoltalmi parancsnoka nagyfokú hiányosságokról számolt be Koltai Ernőnek, Ungvár polgármesterének. Jelentésében a légitámadások során elhasznált kötszerek, gyógyszerek hiányára, figyelmeztetett. A probléma orvoslására kevés esély volt. Ennek ellenére Koltai fontos eredményekről számolt be: elsőként szeptemberre sikerült Ungvár légoltalmi riasztókészülékét rendbe hozni és üzembe helyezni. A fennakadást az okozta, hogy a készülék működtetéséért felelős zsidó személyt deportálták, és egy ideig nem találtak helyettesítőt. Emellett a forgalmas utcákban az óvóhelyek állandó nyitva tartásáról is gondoskodtak. Továbbá óvintézkedés gyanánt bezárták a városi fürdőt, illetve Ungváron négy stratégiai mentőállomást is kialakítottak, állandó személyzettel. KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 372., 80–84. p.

⁶¹⁴ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1944. március 11–12. 2. p.

⁶¹⁵ Kárpátalja légoltalmának és légvédelmének kiváló kutatója Boros László személyes elmondása alapján.

⁶¹⁶ KTÁL, Fond 94., op. 5., od. zb. 353., 102. p.

sebesült katona. Pusztainak a légitámadások alkalmával szerzett tapasztalatai szerint a pincékben annyi ember gyűlt össze, hogy sokan elájultak a levegőhiány miatt; az óvóhelyek többsége ugyanis – mint utólag kiderült – szellőzővel, vészkijáráttal, elektromos árammal nem volt felszerelve.⁶¹⁷ Másnap, szeptember 20-án, Ungvár polgármestere, Koltai Ernő több zsidó lakást is átadott az óvóhelybővítések céljaira, sőt minden olyan pincét kinyithatott a nagyközönség számára, mely menedékként használhatónak tűnt.⁶¹⁸ Általános gond lett a tűzoltás megszervezése is, aminek oka főleg az volt, hogy a víztároló medencék kialakításához a magyar közigazgatás a legtöbb helyen csak 1944 szeptemberében fogott hozzá.⁶¹⁹ Szeptember végére már egyre jobban látszott, hogy a hatósági intézkedések nem elégségesek a szünni nem akaró légitámadások következményeinek elhárítására.

A légitámadások *ambivalens hatást* gyakoroltak a helyi lakosság hangulatára. 1944 első felében nagyfokú *közömbösség* jellemezte a lakosságot, majd miután a szövetséges bombázások augusztustól állandóvá váltak, a *félelem és a riadalom* lett általánossá. Eleinte – különösen 1944 első felében –, a lakosság közömbösen fogadta a légoltalmi előkészületeket, az első légi riasztásokat. A fokozatosan szigorodó elsötétítési szabályokat nem minden esetben sikerült elfogadtatni. *„Az elsötétítéssel még mindig baj van. Bizonyos, magukat kiváltságosnak képzelő emberek fittyet hánynak minden előírásokra, mert azt képzelik, hogy az illetékes közegek őket nem merik figyelmeztetni. [...] Nem ártana ilyeneknek az a bizonyos texasi módszer egyszerűen szó nélkül, belőni a sugárzó fényű ablakon. Mert a maga bőrét olcsónak tarthatja tetszés szerint, aki akarja, de a gyerekek seregének biztonsága mégsem lehet egyke, borgőzös „csak azért is” emberek játékszere. Kérjük a járdaszélek friss festését. Bizonyos autók figyelmeztetését, hogy éjjel teljes reflektorral nincs közlekedés. [...] Általában: kérjük a közönséget, vegye komolyan, most már a körülményt, hogy gyakori légitámadás éri ezt az országot és az a bizonyos tizenötezer „légvédelmi ágyú” ezt a várost nem fogja megvédelmezni.”*⁶²⁰ A teljes elsötétítést elérni lehetetlen volt a lakosság könnyelműsége miatt, így állandó gond maradt, annak ellenére, hogy a szabályszegést elkövető személyekkel szemben börtönbüntetést helyeztek kilátásba.⁶²¹ A közigazgatás szünet nélkül emlékeztette a lakosságot a légi veszélyre, de a tapasztalatok szerint hatástalanul. Több városban is a helyi honvéd állomás-parancsnokságoknak kellett hirdetményekben nyomatékosítani, hogy a *„sziréna jelzés elhangzása után csak az ellenőrző közegek tartózkodhatnak az utcán, más*

⁶¹⁷ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 372., 89. p.

⁶¹⁸ *Kárpáti Híradó*, 1944. szeptember 21. 214. sz. 3. p.

⁶¹⁹ KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 1840., 8. p.

⁶²⁰ *Az Óslakó*, 1944. április 30. 18. sz. 3. p.

⁶²¹ *Az Óslakó*, 1944. március 26. 13. sz. 4. p.

senki.” Erre azért volt szükség, mert a katonai szervek tapasztalatai szerint „*a lakosság a szirénázás után is az utcán tartózkodik vagy a ház kapujából, udvaráról nézegeti a gépeket, ahelyett, hogy a házak pincéjében, óvóhelyére menne le és ott várná be a légiriadó elmúltát jelentő szirénajelzést.*”⁶²² A legtöbb városban a lakosság tájékoztatása céljából óvóhelyeket jelölő táblákat helyeztek el a forgalmas közlekedési csomópontokban.⁶²³ Miközben 1944 nyarán a közigazgatás differenciálta a légoltalmi feladatokat, ezzel egy időben szigorúan ellenőrizte a légoltalmi szabályok betartását a hadműveleti területen. Szeptember elején például Máramarossziget polgári védelmi szervei végeztek szűrőpróbaszerű ellenőrzéseket a légoltalmi szabályok polgári betartásának területén. Az ellenőrzések eredményei kiábrándítóak voltak, kevés esetben voltak helyükön az eszközök, a lakosság pedig házaik ablakait szinte egyáltalán nem sötétítette.⁶²⁴ Munkácson szeptemberben két alkalommal is ellenőrizték a légoltalmi felkészültséget, ami hasonló következtetésekkel zárult.⁶²⁵

Miután az Északkeleti Hadműveleti Terület lakossága augusztus végén, szeptember elején elszenvedte az első komolyabb, halálos áldozatokkal is járó szövetséges légitámadásokat, szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy szülőföldje is a háborús események színterévé vált. Főleg a városi lakosság hangulatában állt be változás, a közömbösség helyét érezhetően átvette a félelem, ami a lakossági levelezésekből egyértelműen látható. Egyre gyakrabban fogalmazták kifogásaikat meg nyílt leveleikben az óvóhelyek állapotával kapcsolatban is. Egy munkácsi lakos panaszos levele szerint ugyanis: „*az óvóhely ablakát mindössze centi vastag deszka védi, rajta papír a fény kiáramlása ellen. Egy vedér a WC, de úgy, hogy mindenki látja.*”⁶²⁶ A lakossági elégedetlenség októberben is tapasztalható volt.

A hadműveleti kiürítés, annak híre és a közhangulat. Rémhírterjesztés, menekültkérdés

1944 elején, Kárpátalján a közhangulat nyugodt volt, bár a háború egyre több területen éreztette hatását. Siménfalvy Árpád, Ung vármegye főispánja így írt erről: „*Az elmúlt évben a háború egyre veszesebb és hazánkhoz egyre jobban közeledő vihara dacára a vármegyében a békés élet s a fenntartható és tovább építhető munka lehetőségei biztosítva voltak.*”⁶²⁷ Erre az

⁶²² Az *Óslakó*, 1944. július 9. 28. sz. 1. p.

⁶²³ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2321., 39. p.

⁶²⁴ *Máramaros*. 1944. szeptember 9. 45. sz. 4. p.

⁶²⁵ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 985., 4. p.

⁶²⁶ Az *Óslakó*, 1944. július 9. 28. sz. 2. p.

⁶²⁷ KTÁL, Fond 158., op. 1., od. zb. 270., 1. p.

alaphangulatra rányomta bélyegét a magyar közigazgatás visszavonulásának híre, és az ezzel összefüggésben terjedő rémhírek.

Az 1944. április 1-től létező Északkeleti Hadműveleti Terület és a magyar közigazgatás esetleges kiürítése először április 1-jén volt téma az egyik helyi közigazgatási megbeszélésen. Ezen a napon ugyanis Munkács városparancsnoka⁶²⁸ – kissé könnyelműen – értekezletre hívta össze a város állami hivatalnokait, akiknél arról érdeklődött, hogy hány teherautóra van szükségük értékeik, irataik elszállításához egy esetleges evakuálás esetén. Az értekezlet után Munkácson óriási méreteket öltött a pánik. A nap végén a város polgármesteri hivatala kénytelen volt közhírré tenni, hogy az értekezlet célját a lakosság félreértette, és szó sincs a közigazgatási terület kiürítéséről. Érdeklődő kérdését csak az elővigyázatosság jegyében tette fel.⁶²⁹ Ezt követően a magyar közigazgatás megfontoltabb álláspontra helyezkedett, és sokkal körültekintőbben juttatta el a kiürítésre vonatkozó utasításait a helyi közigazgatás képviselőihez.

Az Északkeleti Hadműveleti Területet érintő kiürítés *szervezésére* kétségtelenül a frontesemények, illetve a hadászati megfontolások gyakorolták a legnagyobb hatást. Ha a szovjet fél előre tört a Kárpátok felé, a kiürítés szervezése aktuálissá vált, ha szünetek voltak a harcokban, a kiürítés szervezését is elhalasztotta a magyar közigazgatás.

1944. július 22-én a Vörös Hadsereg támadást indított az Északkeleti-Kárpátok északi előterében védekező magyar-német csapatok ellen. Ez a szovjet támadás augusztus elejéig tartott, amely a kitartó magyar védekezés ellenére szovjet sikerekkel ért véget, hisz több stratégiai fontos galíciai várost is elfoglaltak, valamint elérték azt, hogy július 26–27-én a védekező seregek fő erői visszavonuljanak a Hunyadi-állásba.⁶³⁰ A júliusi szovjet áttörés következtében a hátországnak számító Északkeleti Hadműveleti Területen a részleges kiürítéssel kapcsolatban óvintézkedéseket hoztak. 1944. július 28-án kiadott rendeletében Vörös János vezérezredes⁶³¹ a következő utasítást adta: *„az általános helyzetből kifolyólag elrendelem, a már korábban hadműveleti területté nyilvánított országgrészen belül, Kárpátalja határszéli területeinek teljes kiürítését.”*⁶³² Ez főleg a galíciai védelmi állás, illetve a Lengyel Kormányzósággal határos 2–5 km-es területsáv kiürítését jelentette, összességében az Északkeleti Hadműveleti Terület néhány százalékát. Nagyon fontos, hogy a feladatok

⁶²⁸ Sajnos a forrásból nem derül ki, hogy ebben az esetben rendőr- vagy honvéd állomás-parancsnokról van-e szó.

⁶²⁹ RL. C 150. 1. doboz. R. Vozáry Aladár kéziratok feljegyzések (töredékek). 14. p.

⁶³⁰ Hunyadi-állás: az Északkeleti Kárpátok hágóit lezáró erődítések legkülső vonala volt, amelyet műszakilag támpontokkal erősítettek meg. Nem képzett összefüggő védelmi vonalat. Ölvedi I., 1989: 110–111. p.

⁶³¹ 8.040/M.hdm.3.vkf.-44.VII.27. Vörös János vezérezredes rendelete a kárpáti védelmi rendszerezéseinek elnéptelenítéséről. MNL OL, K 150, 4451. csomó, XVIII. kútfő, 8. tétel, 106. p.

⁶³² MNL OL, K 150, 4451. csomó, XVIII. kútfő, 8. tétel, 106. p.

differenciálása miatt a kiürítést a hadműveleti területen a 8. honvéd kerületi parancsnokság kapta feladatául, amelynek az Északkeleti Hadműveleti Terület hadi igazgatásának katonai vonalát, vagyis a Kárpáti KG Parancsnokságot is alárendelték. A rendelet fontos előírása volt, hogy meg kellett akadályozni, hogy Galíciából a polgári lakosság Magyarországra meneküljön.⁶³³ A bevándorlást Galíciából azonban nem lehetett megállítani, a Toronyai-hágón keresztül a síkvidékre már július közepétől szabályos „menekültáradat” özönlött, főleg Munkács irányába. A menekültek nagy része letelepedett, és a rendőri és hatósági felszólítások ellenére sem akarta elhagyni a várost. A kémelhárítás a menekülteket fokozott figyelemmel kísérte.⁶³⁴ Vörös vezérezredes rendeletét Vincze András, az Északkeleti Hadműveleti Terület hadműveleti kormánybiztosa, július 30-án továbbította a helyi közigazgatásnak, kiegészítve saját utasításával. Vincze ebben megjelölte a szükség esetén kiürítendő terület pontos határvonalát – de, mivel a kiürítés folyamatának előkészítő szakaszában voltak, későbbre halasztotta a községek neveinek meghatározását. Kijelentette, hogy kiürítés esetén el kell szállítani a hadianyagokat, minden polgári személyt, kivéve a távíró, távbeszélő, vasúti forgalom fenntartásához szükséges személyzetet. Az elszállítandó lakosokat az Északkeleti Hadműveleti Területen kell letelepíteni úgy, hogy mindenki a saját járásában legyen elhelyezve, csak délebbre. Kerülni kell a pánikhangulat kialakulását. Az iparügyi minisztérium feladata volt a kiürítendő terület ipari üzemeinek berendezéseit elszállítani.⁶³⁵ Másnap, július 31-én az országmozgósítási kormánybiztos⁶³⁶ táviratban közölte Vincze Andrással az elnéptelítésre kijelölt határszéli települések végleges jegyzékét, amelyben mind a három közigazgatási kirendeltség és Máramaros vármegye területe is érintett volt. Ez óriási feladatot jelentett volna a katonai közigazgatásnak, hisz 30 településről, mindegy 29 738 lakosról, az összlakosság 22,7%-áról volt szó. Áttelepítésük, a súlyos közlekedési gondok (vagonhiány, teherkocsi hiány) miatt megvalósíthatatlan volt.⁶³⁷

⁶³³ A rendelet kimondta, hogy ha mégis bemenekül a galíciai lakosság az Északkeleti Hadműveleti Területre, akkor ott fel kell őket tartóztatni, nem vándorolhatnak tovább az ország belső területeire. Az utasítás értelmében a közrend és a közbiztonság fenntartásáról a Belügyminisztériumnak kellett gondoskodnia, a csendőrség révén.

⁶³⁴ HL, B/255. doboz. 277/3052/1988. M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnökség iratai. 1919–1945. I. 89. 375. p.

⁶³⁵ 100.195/1944. Vincze András hadműveleti kormánybiztos szigorúan bizalmas rendelete a kiürítésről. MNL OL, K 774, 1944, 151–152. p.

⁶³⁶ Országmozgósítási kormánybiztos működött minden hadtestparancsnokság székhelyén. Feladata volt, hogy a hadtest területén az országmozgósítás előkészítéséről, továbbá annak pontos végrehajtásáról gondoskodjon. Ily módon a hadtest területén a polgári hatóságoknak és intézményeknek az országmozgósítás előkészítésével kapcsolatos tevékenységet irányította. Biztosította az országmozgósítás előkészítésében közreműködő hatóságok és intézmények működésének összhangját. Felügyelt arra, hogy a polgári hatóságok és intézmények a fennálló jogszabályokon vagy utasításokon alapuló honvédelmi igényeket kielégítsék. Fábry Dániel: A legfelső honvédelmi- és haditanácsok szervezete és működése az egyes államokban. *Magyar Katonai Szemle*, 1940. 3. sz. 68–69. p.

⁶³⁷ Botlik J., 2005: 215–216. p.

1944 augusztusára a menekültkérdés kezelése is komoly kihívássá vált, hisz Galíciából egyre több menekült érkezett a visszavonuló katonai egységekkel. 1944. augusztus 3-án Jaross Andor belügyminiszter rendeletet adott ki a német katonai egységek által Magyarországra hozott ukrán, orosz és fehérorosz menekültek elhelyezésével kapcsolatban.⁶³⁸ Jaross ebben a menekültek táborszerű elhelyezését javasolta, azonban, egyes esetekben a községekben, a polgári lakosság házaiban való elszállásolását is engedélyezte. A menekültek szétosztásánál Jaross úgy intézkedett, hogy ezer polgári lakosra négy menekült jusson, és hogy – a menekültügyi hitel terhére – két hónapon keresztül fejenként napi egy pengő nyolc fillér segélyt biztosítsanak a menekültek számára. Jaross rendeletére az Északkeleti Hadművelési Területen legelőször Ung vármegye ungvári járási főszolgabírója válaszolt, jelezve, hogy nem tud menekülteket befogadni a katonai beszállásolások és a nagyfokú lakáshiány miatt. Ezzel szemben a nagykaposi járás vezetője arról tájékoztatta Ung vármegye alispánját, hogy önként vállalja 111 fő és 15 menekült család elhelyezését, lehetőleg ukránokat.⁶³⁹

Miközben a Galíciában szovjet támadás még tartott, Vincze András hadművelési kormánybiztos 1944. augusztus 5-én újabb utasítást adott ki a határvidék kiürítésével kapcsolatban, amelynek alapját az az elv képezte, hogy *„a határon épült erődrendszer teljes kihasználása elkerülhetetlenül szükségessé teszi, hogy közé ékelve polgári lakosság ne legyen.”*⁶⁴⁰ Mivel a helyi közigazgatás több mindent félreértett a július 31-én kiadott rendeletéből, Vincze újra meghatározta azoknak a községeknek a névsorát, amelyekre szükség esetén a kiürítés vonatkozni fog. Ezúttal az Északkeleti Hadművelési Terület településeinek 18%-ra vonatkozott a kiürítés.⁶⁴¹

Ugyancsak a galíciai szovjet támadás idején 1944. augusztus 8-án, a kassai 8. honvéd kerületi parancsnokság a helyszínen ellenőrizte az augusztus 1-jén hatályba lépő kiürítési rendelet végrehajtását. A tapasztalatok értékelését, illetve a kiürítés szervezésével kapcsolatos újabb utasításokat 1944. augusztus 9-én küldték meg Vincze Andrásnak Kassáról. Ennek

⁶³⁸ KTÁL, Fond 45., op. 2., od. zb. 645., 72–73. p.

⁶³⁹ Augusztus végéig csak Ung vármegye Szürtei körjegyzőségében 11 ukrán, a csapiban egy lengyel nemzetiségű család, az ungdaróci körjegyzőségben három ukrán család került elhelyezésre. Nagydobronyban három fő kapott tartózkodási engedélyt szeptember végéig. KTÁL, Fond 45., op. 2., od. zb. 645., 74. p. Lásd még. KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 203., 2–17. p.

⁶⁴⁰ 100.202/1944. eln. Vincze András hadművelési kormánybiztos rendelete a kiürítési intézkedések végrehajtása. MNL OL, K 774, 1944, 153–155. p.

⁶⁴¹ Saját számítás. A kiürítésért a főszolgabírók voltak a felelősek, ezen felül Vincze részletekbe menő aprólékosággal meghatározta a kiürítéssel kapcsolatos intézkedéseket. Például rögzítette, hogy kiürítés esetén a kiütéses tízfusz miatt hatóságilag lezárt községek lakosságát nem lehet elszállítani, vagy, hogy az elszállítandó lakosság számára lehetővé kell tenni, hogy minél több ingóságát magával vihesse, és megkapja élelmiszerjegyeit. Azt viszont kifejezetten megtiltotta, hogy a német Wehrmachtnek bármilyen mennyiségben is élelmiszert adjanak át. MNL OL, K 774, 1944, 153–155. p.

lényege az volt, hogy lakossági óhaj merült fel az érintett területeken azzal kapcsolatban, hogy a kiürítésre a betakarítási munkálatok után kerüljön sor. Vincze András még ezen a napon, bizonytalan időre felfüggesztette a kiürítési előkészületeket előíró rendeletének végrehajtását, vagyis a védelmi rendszerek között élő lakosság elszállítását.⁶⁴² A helyzetet még tovább bonyolította, hogy még ezen a napon, 1944. augusztus 9-én újabb tájékoztató érkezett Vinczéhez a kassai 8. honvéd kerületi parancsnokságtól, amely egyrészt új gyakorlati utasításokat tartalmazott a kiürítés szervezésére vonatkozóan, másrészt emlékeztetett arra, hogy a kiürítés augusztus 1-től folyamatban van, harmadrészt pedig jelezte, hogy hamarosan újabb területek fognak hadművelati kiürítés alá kerülni.⁶⁴³ Bár az új területeket a kerületi parancsnokság megnevezte, időpontot az elnéptelenítés megkezdéséhez nem jelölt ki. Vincze András hadművelati kormánybiztos, a polgári közigazgatás feje, szemmel láthatóan nem volt könnyű helyzetben a gyakran egymásnak is ellentmondó kiürítési rendeletek végrehajtásakor.⁶⁴⁴ A betakarítás idejére mégis felfüggesztették a kiürítést az Északkeleti Hadművelati Területre eső erődrendszerek területén. Ekkor a szovjet támadás is leállt, és szeptember elejéig szünetelt.

Miközben a Kárpátokban ideiglenes jelleggel augusztus végéig szüneteltek a harcok, 1944. augusztus 11-én Kassáról távirat érkezett, amelyben arról tájékoztatták Vincze Andrást, hogy teljes elnéptelenítés helyett csak hadművelati kiürítést kell végezni. Másnap, augusztus 12-én Vincze rendeletben közölte az immár sokadszorra meghatározott kiürítési irányelveket a polgári hatóságokkal. Ez a rendelet már az Északkeleti Hadművelati Terület településeinek 29%-ára vonatkozott.⁶⁴⁵ Az új utasítás lényege nagyvonalakban az volt, hogy megtiltotta a polgári lakosság eltávolítását, elrendelte viszont a fakitermelési munkák további folytatását, fokozását, újra meghatározta a hadművelati kiürítés által érintett járásokat, miközben a vegyes kiürítési bizottságokkal való szoros együttműködést írta elő a közintézmények, a gazdasági vállalatok számára.⁶⁴⁶ Mivel a közigazgatás működése érdekében helyben maradásra kötelezetteket mindaddig nem nevezték meg, Vincze András 1944. augusztus 19-én megjelent rendeletével ezt pótolta. Így a kiürítéskor hivatali helyén kellett maradnia a fősolgabíróknak, a községi vezetőknek, a rendőröknek, a tűzoltóknak, valamint a lakosság ellátásához szükséges iparosoknak, kereskedőknek, közúti-, vasúti-, postaforgalmi személyzetnek.⁶⁴⁷

⁶⁴² Botlik J., 2005: 221. p.

⁶⁴³ MNL OL, K 774, 1944, 136–140. p.

⁶⁴⁴ Példának okáért 1944. augusztus 9-én engedélyezte a kiürítés szüneteltetését, viszont már másnap arról kapott értesítést László Dezső kassai kerületi parancsnoktól, hogy a védelmi rendszer elnéptelenítésére továbbra is szükség van. Botlik J., 2005: 222. p.

⁶⁴⁵ Saját számítás.

⁶⁴⁶ 100.213/1944. sz. rendelete Vincze Andrásnak. MNL OL, K 774, 1944, 161–162. p.

⁶⁴⁷ 100.235/1944. sz. rendelete Vincze Andrásnak. MNL OL, K 774, 1944, 165. p.

A sorozatos rendeletek ellenére az Északkeleti Hadművelési Területen a kiürítés roppant lassan haladt, amit a betakarítási munkálatok is késleltették.⁶⁴⁸ A szovjet ellenfél 1944. augusztus 20-án újabb nagyszabású támadó hadműveletbe kezdett Iasi-Kisinyov térségében, amelynek fontos következményei voltak Magyarországra nézve. Ugyanis a sikeres támadás során a 2. és 3. Ukrán Front csapatai pár nap alatt áttörték a Dél-Ukrajna hadseregcsoport védelmét, és megkezdték előre nyomulásukat Bukarest irányában. A német-román csapatok vereségének hatására Bukarestben politikai válság robbant ki, amelynek az lett az eredménye, hogy megbukott az Antonescu-kormány, és 1944. augusztus 23-án Románia átállt a szovjetekhez.⁶⁴⁹ A román átálláson kívül meg kell említeni azt is, hogy a Kárpátokban védelemre berendezkedő 1. honvéd hadsereg ellen támadó Vörös Hadsereg is átszervezésen esett át 1944 augusztusában. Augusztus 5-én felállították ugyanis a 4. Ukrán Frontot, amelynek feladata a Keleti-Kárpátok leküzdése és az Alföldre való kijutás volt.⁶⁵⁰ Miután létrejött a 4. Ukrán Front, egy több mint egy hónapos felkészítésen esett át, és csak 1944. szeptember 9-én kezdte meg támadását a Kárpátokban védekező magyar-német csapatok ellen.

A román átállásnak és a szovjet térnyerésnek fontos hadászati következményeként a Hunyadi-, illetve a Szent László-állásokba⁶⁵¹ berendezkedő magyar 1. hadseregnek számolnia kellett azzal, hogy a másodvonalban lévő seregtestek, tartalékok egy részét át kell irányítani Erdély védelmére, amivel párhuzamosan a német átcsoportosítások is megkezdődtek.⁶⁵² Miközben nagyarányú katonai szállítások zajlottak az Északkeleti Hadművelési Területről Erdély irányába, és szinte állandóak voltak az ellenséges légitámadások, 1944. augusztus 30-án újabb kiürítési rendelet látott napvilágot, ezúttal Vörös János vezérezredestől, a Honvédvezérkar főnökétől. Ebben Vörös vezérezredes „*az általános hdm. helyzetből kifolyólag*” további északkeleti országrészek, valamint a Romániával határos területek hadművelési kiürítését rendelte el.⁶⁵³ Ez a kiürítési rendelet volt az első, amely a hadművelési

⁶⁴⁸ A kiürítést főleg az állami közintézmények áttelepítése esetében lehetett gond nélkül keresztülvinni augusztus végéig. Ezeknek az áthelyezését nemcsak a frontvonal közelsége, hanem a szünet nélküli légitámadások is sürgőssé tették. Ilyen megfontolásokból került sor a körösmezői és volóci fővámhivatalok munkájának beszüntetésére (augusztus 15–16.) és áttelepítésükre a Volóc községet 1944. augusztus 9-én ért légitámadás után. A harmadik, még működő határmenti fővámhivatalt augusztus 10-én reggel érte szovjet légitámadás. Ezt követően utóbbi is beszüntette tevékenységét (augusztus 30.), és kivonult a területről. Botlik J., 2005: 223–224. p.

⁶⁴⁹ Ölvedi I., 1989: 129–130. p.

⁶⁵⁰ Rakaczky István–Rusz Ferenc: *Magyar katonai erődítések a Keleti-Kárpátokban*. Fiatalok a Vidékért Egyesület, Göd, 2009. 63. p.

⁶⁵¹ A Szent László-állás 1943-ig nem kapott nevet, nem is számított külön vonalnak. A Keleti-Kárpátokban, az ezeréves határok mentén kijelölt felvételi állás volt az Árpád-vonal előretolt állásrendszereként, a Keleti-Beszkidék és a Máramarosi-havasok hágóit, illetve azok megközelítési útját zárta le a korabeli magyar határon. Lásd bővebben Szabó József János: *Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944*. Budapest, 2002. 171–172. p.

⁶⁵² Dálnoki Veress L. (szerk.), 1974: 228. p.

⁶⁵³ Botlik J., 2005: 227. p.

evakuálás megkezdését a teljes Északkeleti Hadműveleti Területre kiterjesztette (de nem irányozta elő annak teljes elnéptelenítését). Ez a rendelkezés is meghatározta azoknak a személyeknek a körét, akiknek a kiürítés szervezése, vagy pedig a lakosság ellátása miatt kötelező volt helyben maradniuk. Ebben a tekintetben nem volt változás a korábbi intézkedésekhez képest. Azonban az már újdonság volt, hogy az 1. honvéd hadsereg parancsnoksága elrendelhetette az erődrendszerek közé ékelődő területek teljes elnéptelenítését, ha a hadászati helyzet ezt indokolta.⁶⁵⁴ A rendelkezés egyebek mellett utasítást tartalmazott arról, hogy: a hadiüzemek készárúkészletét azonnal el kellett szállítani, illetve, hogy a kiürítés lebonyolításáért az Északkeleti Hadműveleti Területen továbbra is a kassai 8. honvéd kerületi parancsnokság felelt. A parancsnokságnak gondoskodnia kellett a szállításokhoz szükséges számú vasúti vagonokról.⁶⁵⁵ Arról, hogy az egyes közigazgatási egységeknek hová kell a kiürítés során áttelepülniük, nem Vörös vezérezredes rendelkezése tartalmazott információkat, hanem a Belügyminisztérium által elkészített jegyzék,⁶⁵⁶ amely Vincze András hadműveleti kormánybiztoshoz is eljutott szeptember első napjaiban.

6. táblázat. A Belügyminisztérium által előírt hadműveleti kiürítés során kiürítendő és befogadó területek listája 1944. szeptember elején⁶⁵⁷

Kiürítendő terület	Felvevő terület
Bereg vármegye	
Beregszászi járás	Borsod vármegye, Ózdi járás
Munkácsi járás	Borsod vármegye, Ózdi járás
Vásárosnaményi járás	Borsod vármegye, Ózdi járás
Beregszász város	Nógrád vármegye, Salgótarján
Munkács város	Nógrád vármegye, Salgótarján
Beregi Közigazgatási Kirendeltség	
Alsóvereckei járás	Nógrád vármegye, Szécsényi járás
Ilosvai járás	Heves vármegye, Hatvani járás
Munkácsvidéki járás	Heves vármegye, Hatvani járás
Szolyvai járás	Nógrád vármegye, Szécsényi járás
Máramaros vármegye	
Aknasugatagi járás	Abaúj-Torna vármegye, Szikszói járás
Dragomérfalvi járás	Abaúj-Torna vármegye, Szikszói járás

⁶⁵⁴ Fontos megjegyezni, hogy a rendelet megjelenésének idején, 1944. augusztus 30-án viszonylagos nyugalom volt az 1. honvéd hadsereg védelmi vonalán.

⁶⁵⁵ Botlik J., 2005: 227. p.

⁶⁵⁶ 24.886/1944. om. biz. XVIII. B.M. számú rendelete a hadműveleti kiürítés és végrehajtás esetére.

⁶⁵⁷ MNL OL, K 150, 4451. csomó, XVIII. kútfő, 8. tétel, 1–6. p.

Felővisői járás	Abaúj-Torna vármegye, Szikszói járás
Máramarosszigeti járás	Abaúj-Torna vármegye, Abaújszántói járás
Técsői járás	Abaúj-Torna vármegye, Abaújszántói járás
Máramarossziget város	Abaúj-Torna vármegye, Szikszói község
Máramarosszigeti közigazgatási kirendeltség	
Huszi járás	Nógrád vármegye, Salgótarjáni járás
Ökörmezői járás	Nógrád vármegye, Salgótarjáni járás
Rahói járás	Nógrád vármegye, Sziráki járás
Taracvölgyi járás	Nógrád vármegye, Sziráki járás
Ugocsa vármegye	
Halmi járás	Heves megye, Hevesi járás
Nagyszőlősi járás	Heves megye, Hevesi járás
Ung vármegye	
Nagykaposi járás	Gömör-Kishont vármegye, Putnoki járás
Ungvári járás	Gömör-Kishont vármegye, Putnoki járás
Ungi Közigazgatási Kirendeltség	
Nagybereznai járás	Gömör-Kishont vármegye, Feledi járás
Perecsenyi járás	Gömör-Kishont vármegye, Feledi járás
Szobranci járás	Gömör-Kishont vármegye, Putnoki járás
Ungvidéki járás	Gömör-Kishont vármegye, Putnoki járás
Ungvár város	Heves vármegye, Gyöngyös város

Mivel a magyar közigazgatás kivonását elrendelő utasítás már az Északkeleti Hadműveleti Terület 100%-ára kiterjedt, alaposan meg kellett határozni a helyi közigazgatás számára a kiürítési tennivalókat. Mindezt a lakosság előtt szigorúan titokban tartva. Ezt a célt szolgálta Vincze András 1944. szeptember 8-án kiadott rendelete,⁶⁵⁸ melynek értelmében a kiürítést a polgári és katonai közigazgatás együtt végezte, bár a kiürítési bizottságokat csak a KG parancsnokok felügyelheték. Fontos megjegyezni, hogy azt az élelmiszerkészletet, amit a közigazgatás nem tudott elszállítani, és helyben maradt, a Honvédség vagy a helyben maradó lakosság szükségleteire kellett fordítani. A rendelkezés mutatja, hogy a figyelem elsősorban a hadifontosságú ipari termékek elszállítására irányult. A kiürítési bizottságok számára Vincze szoros határidőt adott, alig egy hét állt a rendelkezésükre ahhoz, hogy összeírják az elszállítandó személyek és anyagok számát, mennyiségét, és hogy a szállítás ütemtervét elkészítsék. A kormánybiztos a kiürítési bizottságokat figyelmeztette, hogy működésüket az Északkeleti

⁶⁵⁸ Vincze András az Északkeleti Hadműveleti Terület kormánybiztosának 100.269/1944. számú rendelete. MNL OL, K 774, 1944, 168–169. p.

Hadműveleti Területen szeptember 30-ig fejezzék be. A rendelkezés értelmében meg kellett kezdeni a kórházak, a lőszerraktárak, az élelmiszer raktárak és a közhivatalok szigorúan bizalmas jellegű iratainak az ország belső részeibe való áttelepítését. Vagonhiány miatt egyáltalán nem volt lehetőség a közhivatalnokok bútorzatának, ingóságainak, a lakosság élelmiszerkészletének elszállítására.⁶⁵⁹ A teljes polgári lakosság evakuálására így is csak a Kárpátokban, a kiépített erődrendszerek közé beékelődött községek esetében volt lehetőség, ahonnan bár nagyon vontatottan, már július végétől zajlott a terület teljes elnéptelenítése. Szeptemberben tehát csak a közigazgatás evakuálása kezdődött meg, nem pedig a lakosság elszállítása. Épp csak megérkezett a kiürítési rendelet a helyi közigazgatási egységekhez, amikor a Vörös Hadsereg 4. Ukrán Frontja támadást indított a Kárpátokban védekező magyar 1. hadsereg ellen. Ezzel a kiürítés azonnal időszerűvé vált.

A 4. Ukrán Front 1944. szeptember 9-én megindított támadása szeptember 28-ig tartott, és fő célja az volt, hogy átkeljen a Kárpátokon és kijusson az Alföldre. A szovjet csapatok, bár szeptember végére átkeltek a Kárpátok fő hegyláncán és elfoglalták a hágók körzetét, az Alföldre azonban nem tudtak kijutni. Ezzel egy időben az 1. Ukrán Front is támadást indított a Duklai-hágó irányába, miközben a 2. Ukrán Front a román átállás miatt gyorsan haladt előre Romániában. Emiatt meg kellett kezdeni Székelyföld katonai kiürítését. Az evakuálás megvalósításában nagy szerepe volt annak, hogy az 1. honvéd hadsereg kitartó harcokkal késleltetni tudta a szovjet térnyerést, amivel fedezte Erdély kiürítését.⁶⁶⁰

Erdély kiürítésének útvonala az Északkeleti Hadműveleti Területen keresztül vezetett. Ennek következményeként szeptember közepétől gyakran haladtak át Beregszász, Munkács, Ungvár vasútállomásain menekülteket szállító vasúti szerelvények, aminek kedvezőtlen hatása volt a közhangulatra. A helyi lakosság ugyanis egyértelműen láthatta, hogy „belecsöppentek” a háborúba és az már kézzelfogható valóság. Mivel a magyar közigazgatás nem foglalkozott – ennek ellenére sem – a hadműveleti terület lakosságának, a hadi, politikai helyzetre vonatkozó reális tájékoztatásával, a várakozásokkal ellentétben szeptembertől rémhírek kaptak szárnyra. A rémhírek terjedésére ekkor két ok miatt került sor. Egyrészt a lakosság előtt egyre inkább egyértelművé vált a hadműveleti kiürítés, másrészt az addig csak bujkáló szovjet diverzánsok a Vörös Hadsereg sikeres előretörése miatt egyre többször adtak hírt magukról. A legelterjedtebb rémhírek között szerepelt az, hogy Erdélyből már menekülnek, Nagyszőlőst, Tiszaújlakot éjjel-nappal bombázzák, a szovjetek pedig már Magyarország területén

⁶⁵⁹ Vincze András az Északkeleti Hadműveleti Terület kormánybiztosának 100.269/1944. számú rendelete. MNL OL, K 774, 1944, 168–169. p.

⁶⁶⁰ Szabó József J., 2002: 198. p.

harcolnak.⁶⁶¹ A helyi közigazgatás a lapok hasábjában józan magyarázat helyett megfélemlítéssel reagált: „*Most már egy kicsit vigyázni kell ezekkel, mert az új miniszterelnök nagyon szigorú és az illetők körmére üt. Az sem igaz, hogy a zsidók visszajönnek. Ellenben igaz az, hogy szabadon utánuk mehet mindenki, aki visszakívánja őket.*”⁶⁶² A rémhírek annak ellenére is terjedtek, hogy a rémhírterjesztőkkel szemben 1944. augusztus 7-től büntetési eszközként érvényben volt az internálás is, amit Vincze András hadművelleti kormánybiztos hirdetmény útján tudatott a lakossággal.⁶⁶³

Miközben tartott Erdély kiürítése a szovjet támadás miatt, és erdélyi menekülteket szállító szerelvények robottak át vagy rostokoltak olykor napokig is a vasútállomásokon, az Északkeleti Hadművelleti Területen a lakosság és az ipari termékek Ung vármegye területére történő elszállításán fáradoztak. Vincze András ilyen körülmények között két újabb rendelettel egészítette ki a szeptember 8-án kiadott, a magyar közigazgatás evakuálására vonatkozó utasítását. Az 1944. szeptember 11-én kiadott rendeletében Vincze ismét kihangsúlyozta, hogy a vagonhiány és a vasútvonalak leterheltsége miatt alaposan meg kell gondolnia a helyi közigazgatásnak, hogy milyen közigazgatási szerv, milyen típusú iratait fogja elszállíttatni. A kormánybiztos egyúttal előírta az alispánoknak, hogy a telekkönyveket, a telekkönyvi térképeket, iratokat és segédkönyveket feltétlenül szállíttassák el a vármegyéből.⁶⁶⁴ Néhány nap múlva újabb rendeletek kiadására került sor. Ez tulajdonképpen felsorolása volt mindazoknak a közintézményeknek, amelyeknek iratanyagát, vagyontárgyait a kiürítés során semmi esetre sem volt szabad hátrahagyni.⁶⁶⁵ Szeptember 16-án újabb utasítás érkezett az Északkeleti Hadművelleti Terület közigazgatásához a Belügyminisztériumból, a menekültek ellátásával kapcsolatban. Ebben Bonczos Miklós belügyminiszter a munkácsi és ungvári rendőrkapitányságok és polgármesterek számára előírta, hogy azokon a településeken, ahol rendszeresen menekültek vonulnak át, és forgalmi akadályok miatt nem tudnak tovább haladni, ott a menekültek élelmiszerellátásáról a helyi közigazgatásnak kell gondoskodnia, leginkább a helyi lakosságtól elvont élelmiszerek összegyűjtésével.⁶⁶⁶ A közigazgatás az előírást a legtöbb városban azonnal átültette a gyakorlatba. Csak a beregszászi vasútállomáson naponta 600–1000

⁶⁶¹ *Az Óslakó*, 1944. szeptember 10. 37. sz. 1. p.

⁶⁶² *Az Óslakó*, 1944. szeptember 10. 37. sz. 1. p.

⁶⁶³ KTÁL, Fond 67., op. 2., od. zb. 1106., 39. p.

⁶⁶⁴ Botlik J., 2005: 230. p.

⁶⁶⁵ Vincze előírta például a KEOKH, az OTI, a határvidéki rendőrkirendeltségek, állami kórházak, rendőrkapitányságok bizalmas iratainak kötelező kimenekítését. Ez a belügyi szervek által kezelt közpénzekre, óvadékokra és letétekre is érvényes volt. Vincze András az Északkeleti Hadművelleti Terület kormánybiztosának 100.295/1944. számú rendelete. KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 1043., 12–15. p.

⁶⁶⁶ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 910., 8. p.

fő étkezését biztosította a városvezetés szeptember közepétől úgy, hogy a szükséges élelmiszer-alapanyagokat a város lakosai önként biztosították a várakozó székely menekülteknek.⁶⁶⁷

Miközben szeptemberben a 4. Ukrán Front szünet nélkül támadta a kárpáti védelmi vonalat, a közvetlen hátszágban egyre jobban felértékelődött a vasúti szállítás, mint a kiürítés eszköze. A vasútvonalak zsúfoltak voltak, hatalmas volt a vagonhiány, egyrészt Erdély evakuációja, másrészt pedig a védekező egységek átcsoportosításai miatt, miközben a helyi lakosság közellátása is komoly terhet jelentett. A vagonhiány és a vasútvonalak leterheltsége miatt Vincze András kormánybiztos kénytelen volt fontossági sorrendet felállítani a vasúti szállítással evakuálandó tárgyak tekintetében.⁶⁶⁸ A kiürítés folyamán felvetődött a pénzügyi intézetek és pénzkészletek elszállításának esetleges kedvezőtlen hatása, főleg a közellátás terén. Legalábbis erre figyelmeztetett Mágocsy-Dietz Sándor – Vincze András közigazgatási tanácsosa – a Halász Gézának tett jelentésében.⁶⁶⁹ Ugyanis a tapasztalatok szerint, onnan, ahonnan a közintézmények, bankok betétjeit, pénzkészletét elszállították, a közellátás megbénult. A Honvédvezérkar főnöke a kérdés megoldásához Vincze András hadművelési kormánybiztos segítségét kérte,⁶⁷⁰ a továbbiakról azonban nem rendelkezünk információkkal. Ezalatt újabb menekültek letelepítése zajlott az Északkeleti Hadművelési Terület síkvidéki részén. 1944. szeptember 19-én Vincze András 900 ukrán nemzetiségű személy letelepítését engedélyezte a Szobránci járás bezői és porosztói körjegyzőségeibe. Ezeknek a menekülteknek a letelepítését a németek kezdeményezték, akiknek a napi két pengős hatósági segélyét a magyar hatóságok utalták tíz napig. Vincze András hadművelési kormánybiztos 18 000 pengőt utalt ki az ukrán menekültek 900 fős csoportjának ellátására.⁶⁷¹

Szeptember közepén a szovjet támadások sikeresek voltak, és az addig jól védekező magyar 1. hadsereget a hónap végére kiszorították a Hunyadi- és Szent László állásból, október közepére pedig az Árpád-vonalig hátráltatták a magyar egységeket.⁶⁷² Azért, hogy az ipari termékek, illetve a magyar közigazgatás elszállítása gördülékenyebben, szervezettebben haladjon, Vincze András, szeptember 23-án kiadott rendeletében ún. *kiürítési öveket*, vagyis az evakuálás tekintetében fontossági sorrendet állapított meg az Északkeleti Hadművelési Terület

⁶⁶⁷ *Kárpáti Híradó*, 1944. szeptember 28. 220. sz. 4. p.

⁶⁶⁸ Ezt a sorrendet az 1944. szeptember 16-án kiadott rendeletében állapította meg, melyben öt csoportba sorolta a fuvarozott árukat. Vincze előírásában az elsőként elszállítandó termékek csoportjába kerültek az ipari termékek, a gépek, a gyárak termelőeszközei; a másodikba az ország közellátása szempontjából fontos ipari termékek (só, bányászati, talp- és tűzifa, fűrészfűrész stb.), a harmadikba pedig a tartály- és tároló eszközök (liszteszsákok, hordók, dobozok). A negyedik csoportba kerültek a közellátás szempontjából értékes termékek, például a gyufa, míg az ötödik csoportba tartoztak az Északkeleti Hadművelési Területen belüli búza- és gabonaszállítmányok. Botlik J., 2005: 232. p.

⁶⁶⁹ MNL OL, K 774, 1944, 186. p.

⁶⁷⁰ MNL OL, K 774, 1944., 207. p.

⁶⁷¹ KTÁL, Fond 42., op. 1., od. zb. 4083., 1–2. p.

⁶⁷² (Szerk.) Dálnoki Veress L., 1974: 240–241. p.

járásai között.⁶⁷³ Ennek értelmében az elsőként kiürítendő öv tulajdonképpen a három közigazgatási kirendeltség területe volt, ahonnan a közintézményeket, a hadifontosságú termékeket, illetve az önként áttelepülő személyeket⁶⁷⁴ (ingóságaikat) kellett elszállítani, lehetőleg azonnal. Ez volt érvényes a második kiürítési övre is, amelybe a négy vármegye területe tartozott. A harmadik kiürítési öv Szabolcs és Szatmár vármegye volt, amelyek területén az ipari anyagok elszállításához ekkor még csak előkészületeket kellett tenni.⁶⁷⁵ Még ezen a napon, szeptember 23-án Vincze András kormánybiztos a Kárpáti KG Parancsnokság rendeletét is továbbította a helyi közigazgatásnak, amelyben az alispánokat, a kirendeltségi vezetőket és a polgármestereket arról tájékoztatták, hogy ki, mikor válik arra jogosulttá, hogy az élelem-, takarmány-, és iparcikk-készleteket, telepeket és berendezéseket megsemmisítse, megrongálja és használhatatlanná tegye.⁶⁷⁶ Erre azonban a kiürítés során végül nem került sor. Közben sürgetően hatott, hogy 1944. szeptember 24-én a 4. Ukrán Front teret nyert a Tatárhágónál.⁶⁷⁷ Ezzel egy időben Kőrösmezőt kiürítették, a lakosság nagy részét Nagybocksóra szállították, ahonnan hamarosan tovább vitték őket. Annak ellenére, hogy pontosan kidolgozott kiürítési tervek vonatkoztak az ipari termékek és a fakészletek elszállítására, jelentős mennyiségű faanyag maradt helyén, ráadásul a menekülő lakosság közül sem sikerült mindenkit elvinni. Kőrösmező kiürítését Katapán Ottó, a rahói erdőigazgatóság igazgatója így örökítette meg szeptember 25-én: *„Kőrösmezőn 24 órát adtak a kiürítésre, hogy lehetett volna teherkocsik nélkül az erdőöröket Apsinecből, meg egyebnen behozni, hogy ne mondhassák, hogy cserben hagytuk őket. Gondolhatod, hogy tódult a nép lefelé, mert alig pár vagon kapott az egész falú, azaz csak a hivatalos intézmények, a többi jött és jön, ahogy tud, így mennek itt a dolgok.”*⁶⁷⁸ Közben a katonai alakulatok megkezdték a készletek rongálását, azokét, amelyeknek elszállítására nem volt lehetőség. *„Amint hírlík gátjaninkat, fűrészeket stb. már fel is robbantotta katonaságunk, a készleteket felgyújtották, épületeinket talán meghagyják.”*⁶⁷⁹ A lakosság áttelepítését nehezítették az Ung, Bereg vármegyékben tapasztalt elhelyezési gondok. Annak ellenére, hogy több ezer zsidó lakás szabadult fel, Ungváron a polgármester például azt bizonygatta, hogy a város képtelen a menekültek elhelyezésére mivel nincs elegendő lakása

⁶⁷³ Vincze András az Északkeleti Hadműveleti Terület hadműveleti kormánybiztosának 100.310/1944. sz. rendelete. MNL OL, K 774, 1944, 177–179. p.

⁶⁷⁴ A lakhelyről való elmenekülés, hátratepülés nem volt kötelező a polgári lakosság számára.

⁶⁷⁵ Vincze András az Északkeleti Hadműveleti Terület hadműveleti kormánybiztosának 100.310/1944. sz. rendelete. MNL OL, K 774, 1944, 178. p. Nagyrészt ez lehet az oka annak, hogy a magyar közigazgatás 1938–1944 közötti időszakában képződött iratoknak egy jelentős része helyben maradt.

⁶⁷⁶ MNL OL, K 774, 1944, 176. p.

⁶⁷⁷ (Гол. ред. Белоусов В. І.) *Історія міст і сіл УРСР. Закарпатська область*. Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, Київ. 1969. 527. p.

⁶⁷⁸ MNL OL, K 774, 1944, 172. p.

⁶⁷⁹ MNL OL, K 542, 1944, 1. cs., 1. p.

erre a célra.⁶⁸⁰ A Csendőrség elköltöztetésére a védelmi vonal közvetlen közeléből szeptember végén került sor, itt a karhatalmi feladatokat a Honvédség portyázó alakulatai vették át. A legnagyobb feladatot szeptember végén az jelentette, hogy megakadályozzák a szláv lakosság tömeges csatlakozását a szovjet partizánokhoz.⁶⁸¹

1944. szeptember 25-én a magyar 1. hadsereg megkezdte visszavonulását az Árpád-vonalba, amit 27-re befejezett, ezt Wintersport-hadmozdulatnak nevezték.⁶⁸² Ezalatt folytatódott a szovjet 17. gárdalövész hadtest előretörése a Tatár-hágó irányába, és megközelítették Kőrösmezőt. Ezzel a Vörös Hadsereg megvetette lábát az Északkeleti Hadműveleti Területen.

VII. Fejezet

A magyar közigazgatás utolsó hónapja Kárpátalján (1944. szeptember 27.–október 27.)

Miután a 4. Ukrán Front előretört a Tatár-hágón, 1944. szeptember 27-re az Árpád-vonalhoz kényszerítette vissza az 1. honvéd hadsereget, ami már az ország történelmi határát jelentette. A szovjet katonai alakulatok ezt követően harminc nap alatt foglalták el Kárpátalját.⁶⁸³

Ezzel egy időben a magyar kormányzat a közvetlen hátország kiürítésén fáradozott, a polgári közigazgatás pedig különböző rendezvények, nyilvános tájékoztatók és tanácskozások útján igyekezett a lakosságot megnyugtatni.⁶⁸⁴ Több oknál fogva is szükség volt erre: a közellátás a szállítási nehézségek miatt komoly gondokkal küzdött, a menekültek miatt pedig

⁶⁸⁰ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 1830., 85. p.

⁶⁸¹ KTÁL, Fond 128., op. 1., od. zb. 1231., 197. p.

⁶⁸² György S., 2012: 75. p.

⁶⁸³ A történészek között megoszlanak a vélemények Kárpátalja szovjet megszállásának dátumáról. Egyesek szerint ez az időpont 1944. október 27. volt. Mások Ungvár város megszállását, vagy Csap elfoglalását, vagyis 1944. november 23-át tekintik fordulópontnak. Én az előbbit veszem alapul.

⁶⁸⁴ Vincze András hadműveleti kormánybiztos 1944. szeptember 25-én tájékoztató ülést tartott az aktuális katonai, politikai helyzetről és a közellátásról. Megnyugtatósnak szánt beszédében azt hangsúlyozta, hogy a területen nincs hiány alapvető élelmiszerben, ami alól a cukor a kivétel. Kijelentette, hogy a közigazgatás sikeresen küzd a megszorodó partizán-leereszkedések ellen, aggodalomra tehát nincs ok. *Kárpáti Híradó*, 1944. szeptember 27. 219. sz. 1. p.

szigorú rendszabályokat vezettek be. Ráadásul mind a menekültek, mind pedig a beszállásolt katonai alakulatok zsúfoltságot okoztak a városokban.

A közlekedési nehézségek miatt nagyon gyakori volt a postaforgalomban, a közellátásban a fennakadás, ami miatt szeptember utolsó napjaiban Budapest és Ungvár között repülőgép futárszolgálatot hoztak létre. Minden hétfőn, kedden és csütörtökön kilenc órakor érkeztek a repülőgépek Budapestről, és még aznap este kilenc órakor visszaindultak a válaszlevelekkel a fővárosba.⁶⁸⁵ A rossz szállítási lehetőségek más területeken is éreztették kedvezőtlen hatásukat. A közigazgatás egyre nehezebben tudta eljuttatni a szükséges élelmiszerkészleteket a diákokhoz, az árvaházak számára. Október első napjaiban pedig teljesen megszűntek ezek a szállítványok. Ezt követően ezek az intézmények arra kényszerültek, hogy piacokon, a falvakban saját maguk költségén szerezzék be az élelmiszert a gyerekek számára.⁶⁸⁶ Munkácson a szállítási nehézségek ellenére a közellátás továbbra is működött, amiben nagy szerepe volt annak, hogy október elején 250 db sertés leölését rendelte el a közellátási bizottság. Pusztán a cukorutánpótlásban voltak gondok, szintén a vasút leterheltsége miatt,⁶⁸⁷ hisz a cukrot Szerencsről szállították a vizsgált területre. Az Északkeleti Hadművelési Területen annak érdekében, hogy a lisztellátásban ne mutatkozzanak gondok, Vincze András elrendelte az összes malom szünet nélküli működését, az ünnepnapokat is beleértve.⁶⁸⁸ Ez azért volt indokoltabb, mert a légitámadásokban egyre gyakrabban sérültek meg malmok. Így volt ez 1944. szeptember 30-án is, amikor a csapi elektromos malom megsérült, és az addig stabil kenyérellátáshoz szükséges lisztőrlés több napig szünetelt.⁶⁸⁹ Szeptember végén mindenhol megkezdődött az októberi zsír- és húsfejadagok szétosztása. Munkácson sikerült a törvényben előírt havi 40 dkg fejadagot biztosítani zsírból, 25 dkg-ot pedig húsból.⁶⁹⁰ Eközben a legkeletibb járásokban, Máramaros vármegyében nagyfokú takarékoskodás jellemezte a mindennapok közellátását. A vármegye főispánja szeptember utolsó napjaiban jelezte, hogy bár a készletek elegendőek a polgári lakosság ellátására, főleg a szállítási nehézségek miatt a készletekkel takarékosan kell bánni, mivel azok pótlására – a gépkocsihiány miatt – kevés az esély.⁶⁹¹ Pedig a közellátási intézmények helyi készleteit számos tényező apasztotta, főként a nyugati irányú migráció, melyet egyrészt az Árpád-vonal mentén fekvő települések kiürítése, másrészt Észak-Erdély evakuálása okozott. A menekültek

⁶⁸⁵ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 910., 10. p.

⁶⁸⁶ KTÁL, Fond 67., op. 1., od. zb. 1089., 1–4. p.

⁶⁸⁷ *Az Óslakó*, 1944. október 1. 40. sz. 2. p.

⁶⁸⁸ KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 404., 11. p.

⁶⁸⁹ KTÁL, Fond 47., op. 2., od. zb. 204., 65. p.

⁶⁹⁰ *Az Óslakó*, 1944. október 1. 40. sz. 2. p.

⁶⁹¹ *Máramaros*, 1944. szeptember 23. 47. sz. 3. p.

gondozása jegyében rendelet írta elő népkonyhák felállítását a vasútállomásokon, ahol közadakozásból naponta 600–1000 főt láttak el meleg étellel.⁶⁹² A rendelet szerint a menekültek hús- és zsiradékellátását a meglévő készletekből kellett kielégíteni.⁶⁹³ Az élelmiszerkészletek megcsappanása mellett, október elején a tűzifa beszerzése körül kialakult gondok is aggasztóan hatottak. Már nemcsak a civil lakosság, de az állami alkalmazottak sem tudtak tűzifához jutni.⁶⁹⁴ Október közepén a tűzifa vásárlását a legtöbb helyen ún. *vásárlási igazolványhoz* kötötték, amit csak a közigazgatás állíthatott ki.⁶⁹⁵ Miközben a vagonhiány akadályozta a tűzifa ellátást vagy éppen a magyar közigazgatás kiürítését, ezekben a napokban a német „szövetséges” humuszt szállító vasúti szerelvényei robogtak át az Északkeleti Hadműveleti Terület több városán.⁶⁹⁶

A szovjetek október első napjaiban, az erdős, hegyes terepen, több helyen is megzavarták az Árpád-vonalban védekezőket az átszivárgó harcmodorukkal. Az sem kedvezett a védelemnek, hogy csapatokat vontak ki az 1. magyar honvéd hadsereg kötelékéből, főleg a 10. hadosztályhoz tartozókat.⁶⁹⁷ Ezzel egy időben, a hátszágban, a korábban ledobott szovjet partizánok is aktivizálódtak, és október elejétől megkezdték diverzáns tevékenységüket. Tyimofej Sztrokács altábornagy, a Partizánmozgalom Ukrán Törzsének (PUT) vezetője által a 4. Ukrán Front katonai tanácsának írt jelentése szerint 1944. október 1–15. között a PUT az Északkeleti Hadműveleti Területen két fő irányban, Ungvár és Munkács vonzáskörzetében fejtett ki diverziókat.⁶⁹⁸ A magyar közigazgatás úgy védekezett, hogy egyrészt erélyes karhatalmi fellépést tanúsított, másrészt ellenpropagandát folytatott ellenük. Hatalmas falragaszok szólították fel a lakosságot a partizánok elfogására és jelentésére,⁶⁹⁹ miközben a szláv lakosság október elejétől a rossz közellátás, a magas infláció és a kereseti lehetőségek hiánya miatt egyre nagyobb számban csatlakozott a szovjet diverzánsokhoz. Ezt a problémát Katapán Ottó, a rahói erdőigazgató röviden így érzékeltette szeptember utolsó napjaiban a helyi

⁶⁹² *Kárpáti Híradó*, 1944. szeptember 28. 220. sz. 4. p.

⁶⁹³ KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 1848., 53–54. p.

⁶⁹⁴ KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 2001., 9. p.

⁶⁹⁵ KTÁL, Fond 67., op. 3., od. zb. 655., 1. p.

⁶⁹⁶ HL, I. 94. 3. doboz. KSZV. 1944. október 7. 3853. p.

⁶⁹⁷ (Szerk.) Dálnoki Veress L., 1974: 237–240. p.

⁶⁹⁸ Erre néhány példa: október 2-án, Perecsenyől délnyugatra vasúti szerelvényeket siklaltak ki, és egy mozdonyt semmisítettek meg. Október 5-én, Ungvár és Perecseny között tankot és tüzérségi felszerelést szállító vasúti szerelvények hátra mozgását akasztották meg rövid időre, október 6-án pedig felderítettek és jelentettek egy nagy lőszerraktárat Cigányóctól 3 km-re, az erdőben. Október 9-én megakadályozták a perecsenyi vegyigyár leszerelését, október 5-én Szolyva környékén megölték három ellenséges katonát, október 3-án felderítettek egy 27 tartályból álló üzemanyag raktárat, október 7-én pedig jelentéseket küldtek a Munkács környéki ellenséges csapatmozgásokról. Október 10–15. között tovább folytatták felforgató tevékenységüket, elsősorban az Ungvár-Perecseny és a Munkács-Szolyva közötti útvonalakon. Aknatelepítéssel és rajtaütésekkel zavarták a magyar csapatmozgásokat. PIL. 501. f. 27. cs. 3. ó. e. 7–36. p.

⁶⁹⁹ KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 933., 42. p.

közigazgatás kiürítésekor: „Amint hallom a kőrösmezői bíró maga szervezte az embereket, kiment az erdőbe s partizánkodni fognak inkább, mint eljönni, persze az oroszok mellett.”⁷⁰⁰

Tény, hogy a Vörös Hadsereg közelsége miatt újra fellángolt a kommunista szervezkedés Kárpátalján. 1944 nyarán csak az ungvári törvényszék több tucat olyan ügyet tárgyalt, ahol a magyar állammal szembeni ellenséges lakossági magatartás, kommunista agitáció, a katonai kötelezettség megtagadása, és illegális határátlépés volt a vád. Ezek a törvénysértések egy évvel korábban (1943) még csak elvétve vagy egyáltalán nem fordultak elő az ungvári törvényszék joghatóságának területén.⁷⁰¹ Jóllehet szigorú rendszabályok voltak érvényben, például a főispánok a vész hírterjesztőkkel szemben szigorú eljárást helyeztek kilátásba a legtöbb vármegyében,⁷⁰² néhány helyen nemzetőrséget állítottak fel a lakosság és a közrend megóvása érdekében.⁷⁰³

Mind az ideológiai különbségek, mind pedig a német jelenlét miatt elképzelhetetlen volt, hogy a magyar közigazgatás kapcsolatokat építsen ki a szovjet hatalom „előőrseivel”, a partizánokkal. A helyi radikálissá vált politikai elit nem volt képes erre, egyértelműen elhatárolódott a kommunista mozgalomtól, sőt a kommunizmus kritikáját partizánellenes kiállításokkal próbálta a helyi lakosság közfelfogásába is átültetni.⁷⁰⁴ Egyedül Bródy András, ruszin politikus volt kivétel ez alól, aki 1944 szeptemberében összeköttetésbe került az Ungvártól északra működő szovjet partizánvezetővel, Alekszandr Tkankóval. A tárgyalások során Bródy személyesen nem találkozott a partizánokkal – a levéltári iratok szerint – pusztán a Perecsenyi járás tisztségviselőin, illetve élettársán keresztül tartotta velük a kapcsolatot. A megbeszélés tárgya a fegyverhiánnyal küzdő szovjet partizánok fegyverekkel való ellátása volt, amihez Bródy nem járult hozzá. Jobbnak látta, ha pénzzel támogatja a diverzánsokat, amit viszont Tkankóék utasítottak el. A megbeszélések egyre inkább elmérgesedtek és valószínűleg megszakadtak, mivel a partizánok a Kijevnek küldött rádiótelegrammjaikban csak október 6-ig tettek említést az egyeztetésekről. Mivel a tárgyalás Bródy és Tkankó között eredménytelen volt, a PUT-tól olyan parancs érkezett Tkankóhoz, hogy személyes találkozó esetén azonnal lőjék főbe Bródyt.⁷⁰⁵

⁷⁰⁰ MNL OL, K 542, 1944, 1. csomó, 4. p.

⁷⁰¹ Az ungvári törvényszék iratai között, a KTÁL, 103 fondjának 1. leírási egységében több tucat 1944. évi peranyag található ezekben a témákban.

⁷⁰² KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 375., 82. p.

⁷⁰³ *Az Óslakó*, 1944. október 1. 40. sz. 1. p.

⁷⁰⁴ Munkácson, 1944. október 1-én a munkácsi haditudósító iroda a partizánok által hátrahagyott ejtőernyőt tette ki közszemlére. Tervbe vették továbbá, hogy a polgári lakosság tájékoztatására partizán jelvényeket, fegyvereket is bemutatnak. Azonban erre már nem került sor. *Az Óslakó*, 1944. október 1. 40. sz. 2. p.

⁷⁰⁵ KTÁL, Fond P-1927., op. 1., od. zb. 1., 1–22. p.

Október 5-étől egy belügyminisztériumi rendelet szabályozta a menekültkérdést. Míg a Közellátásügyi Minisztérium által korábban kiadott rendelet a menekültek élelmiszerellátását szabályozta, addig ez a menekült közigazgatási tisztségviselőkre vonatkozott. A rendelet szerint Vincze András kormánybiztosnak a menekülő közigazgatási tisztviselőkből egy menekültügyi csoportot kellett alakítania, amelynek a feladata a tömeg ellátásának szervezése, ellenőrzése volt. Ezt abban az esetben kellett megtennie, ha a menekültek hosszabb ideig tartózkodtak egy adott helyen. Mindezt az adott község, város költségvetéséből kellett finanszíroznia.⁷⁰⁶

Október elején Sövényházy-Herdiczky vezérőrnagy, a Kárpáti KG parancsnok elrendelte az újabb vágóállat-beszolgáltatást, amit az eddigiektől eltérően már a sertésekre is kiterjesztett. A beszállítás elrendelésére azért volt szükség, mert a gazdák nem teljesítették az 1944. szeptember 11. – október 17. közötti időszakra előírt szarvasmarha-beszolgáltatást: az 1165 szarvasmarhát egyszerűen nem hajtották el az átvétel helyszíneire.⁷⁰⁷ A Kárpáti KG parancsnok egyre gyakrabban panaszkodott Vincze András hadműveleti kormánybiztosnak a lakossági mulasztások miatt. Ennek elkerülése érdekében az október 5-i rendelkezés napján Sövényházy-Herdiczky vezérőrnagy arra is felhívta a figyelmet, hogy semmiféle mulasztást és késést nem fogad el a vágóállatok felhajtása és átvétele során. A mulasztásokat elkövetőkkel szemben megtorlást helyezett kilátásba.⁷⁰⁸

Az ellenség beszivárgásain és a szovjet partizánok működésén kívül a sorozatos légitámadások is demoralizálták a lakosságot. A városokat és a hegyvidéken szétszórta településeket egyaránt sújtották szovjet légitámadások és géppuskázások. A legtöbb légitámadást érezhetően Ung vármegye szenvedte el, bár máshol is voltak súlyos rombolások. Beregszászt 1944. október 9-én az addigi legnagyobb szovjet légitámadása érte. A város lakott területére több mint 50 bomba hullott, ami 62 személy azonnali halálát és 121 fő súlyos sérülését okozta. A lakosság megnyugtatósára a polgármester azonnal kidoboltatta, hogy a város fedeleit, illetve gyorssegélyt biztosít azoknak, akik a támadás miatt hajléktalanokká váltak.⁷⁰⁹ Ezekben az októberi napokban a következő településeket érte sorozatos légitámadás: október 9-én Ungvárt (egy lakóház rongálódott meg)⁷¹⁰ és Szolyvát (egy halott, öt sebesült),

⁷⁰⁶ Vincze András kormánybiztos még ezen a napon tájékoztatást kért az alispánoktól és polgármesterektől arról, hogy hány menekült tartózkodik joghatóságuk területén. A jelentést a menekültek neme, életkora, végzettsége, a gyerekek száma szerinti bontásban kérte összeállítani, legkésőbb október 10-ig. KTÁL, Fond 47., op. 1., od. zb. 380., 43. p. Lásd még. KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 2004., 12. p.

⁷⁰⁷ KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 1848., 82–86. p.

⁷⁰⁸ KTÁL, Fond 45., op. 3., od. zb. 1848., 178. p.

⁷⁰⁹ KTÁL, Fond 67., op. 2., od. zb. 94., 131–134. p.

⁷¹⁰ Ungvárt délelőtt két szovjetbombázó támadta, amelyek két bombát dobtak a város Ung-parti részére. *Kárpáti Híradó*, 1944. október 10. 230. sz. 2. p.

október 10-én Perecsenyt, Munkácsot, Polenát, Nagylucskát.⁷¹¹ Munkács és Ungvár egyébként a szovjet megszállás pillanatáig a légitámadások állandó célpontja volt.⁷¹² A pusztító légitámadásokkal egy időben a magyar közigazgatás hozzáfogott több havi nyugdíj és közszükségleti cikk kiutalásához. Vincze András október 11-én felszólított minden főszolgabíró, polgármestert, hogy elsősorban a hadiözvegyek, az özvegyek és az árvák részére fizessék ki a novemberi ellátási díjakat, ami két nap alatt meg is történt.⁷¹³ Ungváron, október közepén például a novemberi és decemberi havi fizetéseket is kiutalta a hivatali alkalmazottaknak a közigazgatás, összesen 112 012 pengő értékben.⁷¹⁴ Szintén az előgondoskodás érdekében, október 14-én Vincze András Ungvár város lakosainak két havi petróleum-fejadagot osztott ki.⁷¹⁵

A hadi érdek előtérbe helyezése, a közrend fenntartása és a fölösleges áldozatok elkerülése lehetett a célja annak a rendelkezésnek, amit Vincze András 1944. október 11-én küldött meg a főhivataloknak. Ebben a lakosság szabad mozgását oly módon korlátozta, hogy megtiltotta a polgári személyeknek, hogy este 20 óra és hajnali 6 óra között a városok utcáin tartózkodjanak.⁷¹⁶ A köznyugalmat megzavaró személyek ellen azonnali fegyverhasználatot helyezett kilátásba, és október 15-től az Északkeleti Hadműveleti Terület összes forgalmas településén bezáratta az italmérő helyiségeket.⁷¹⁷

1944. október 13-án a magyar 1. hadsereg Husztról Beregszászba telepítette át a törzsszállását. Beregszászban a hadsereg-főparancsnokságot a város úri-kaszinójában helyezték el.⁷¹⁸ Ezekben a napokban az Északkeleti Hadműveleti Terület városaira nagy zsúfoltság volt jellemző. A visszavonuló csapattestek és a menekülteket szállító vasúti járművek forgalmassá tették a közlekedési csomópontokat. Az állandó vagonhiány és a légitámadások egyaránt akadályozták a nyugodt visszavonulást. Október első napjaiban például a vagonhiány miatt a 10. és a 16. hadosztályok seregtestei napokig Beregszászban voltak kénytelenek rostokolni.⁷¹⁹

⁷¹¹ HL, Personália. 232. doboz. *Andeánszky Jenő alezredes hagyatéka*. 322. p.

⁷¹² MNL OL, K 150, V. kútfő, 7. tétel, 3584. csomó, 1944, 425. p.

⁷¹³ KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 936., 82–83. p.

⁷¹⁴ A viszonyítás kedvéért egy kétkézi napszámber 3–5 pengő között változott. KTÁL, Fond 94., op. 5., od. zb. 359., 42. p.

⁷¹⁵ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 359., 49. p.

⁷¹⁶ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 1846., 71–72. p.

⁷¹⁷ KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 963., 7–8. p.

⁷¹⁸ HL, VII. Tgy. 3281. Hídvégi Lajos: *Fegyver alatt II. rész. Visszaemlékezés 1944. szeptember–1945. október*. 176. p.

⁷¹⁹ HL, VII. Tgy. 3351. Bíró József: *A m. kir. 10. gyalogos hadosztály a Kárpátokban és a Duna-Tisza közén 1944-ben. A hadosztály hadműveleti osztályának segédtszjének visszaemlékezése 1944. július 15.–november 15.* 10. p.

Vincze András hadműveleti kormánybiztos 1944. október 14-én kiegészítette és átadta a Kárpáti KG Parancsnoknak, Sövényházy-Herdiczky Jenő vezérőrnagynak a kiürítési tervét,⁷²⁰ ami már a hátramaradó közigazgatásnak szólt. A köznyugalom megóvása érdekében ezt sem Sövényházy, sem Vincze nem terjesztette a lakosság körében, bár ekkor már nehéz lett volna titokban tartani a kiürítés szükségességét. Az evakuálásáról szóló tervezetben Vincze meghatározta a magyar és német lakosság, valamint a fontos közfeladatokat ellátó személyek⁷²¹ önkéntes távozásának szabályait. Felhatalmazta a főispánokat és alispánokat, hogy „*helyettem legjobb belátásuk szerint, de amellet teljes felelősséggel állapítsák meg a mindenkori helyzetnek megfelelően hogy hatóságuk területén székelő közhatóságok, közhivatalok és közintézmények mikor milyen mértékben korlátozhatják, illetve szüntethetik be működésüket; és alkalmazottaik mikor milyen mértékben hagyhatják el hadműveleti kiürítés címén állomáshelyüket.*”⁷²² Vincze meghatározta azt is, hogy a községi, járási, városi és megyei közigazgatás egészen a harcoló csapatok visszavonulásáig köteles a helyén maradni és tovább működni. Ezek ún. *korlátozott* létszámú személyzettel működhetnek. A hátszágba mozgást Vincze az alispánoknak és főispánoknak csak a szomszédos megyeszékhelyre engedélyezte. A községi, járási, városi és megyei hatóságokon kívül október 14-től minden más hivatal megkezdhette elvonulását a hadműveleti területről, az Egyek-Putnok vonaltól nyugatra.⁷²³ Egyúttal azt is előírta a helyiek számára, hogy ha a város polgármestere, a község jegyzője eltávozik, jelöljenek ki a helyére egy, „*a lakosság minél nagyobb bizalmát bíró egyént helyettesnek*”⁷²⁴ arra az időre, amíg a megszálló ellenség a közigazgatást át nem veszi. Továbbá úgy rendelkezett, hogy a lakosság közbizalmát élvező egyénekből egy tanácsadó testületet kell a helyettes mellé állítani. A magyar közigazgatás átadásáról kevés levéltári forrással rendelkezünk, de ezek alapján megállapítható, hogy az államapparátus október utolsó napjaiban Vincze kormánybiztos rendelete alapján hagyta el a területet. Miközben a kormánybiztos ismertette a polgári közigazgatással a kiürítés feladatait, a Vörös Hadsereg 4. Ukrán Frontja megszállta Kőrösmezőt.⁷²⁵ Szaplóczay László, Máramaros vármegye főispánja táviratban tájékoztatta Vinczét arról, hogy mivel a front 10 km-re megközelítette Máramarosszigetet, úgy

⁷²⁰ Sövényházy-Herdiczky Jenő vezérőrnagy, Kárpáti KG Parancsnok rendelete 1944. október 12-én látott napvilágot, amit másnap már minden érintett alispán és járási KG parancsnok megkapott. KTÁL, Fond 45., op. 2., od. zb. 645., 78. p.

⁷²¹ Itt élő csendőrök, rendőrök, jegyzők, orvosok, tanárok stb.

⁷²² KTÁL, Fond 47., op. op. 1., od. zb. 381., 1–4. p.

⁷²³ KTÁL, Fond 47., op. op. 1., od. zb. 381., 2–3. p.

⁷²⁴ A kijelölés módját a tervezet nem részletezi.

⁷²⁵ Fedinec Cs., 2002: 422. p.

döntött, hogy a vármegyei hivatalt Viskre telepíti át. Egyúttal a további intézkedések megtételére vonatkozó utasítást kért.⁷²⁶ Választ azonban már nem kapott.

Másnap, 1944. október 15-én Sövényházy-Herdiczky Jenő, Kárpáti KG parancsnok Vincze András hadműveleti kormánybiztossal közösen újabb utasítást adott ki, *Hadműveleti terület anyagi kiürítése* címmel.⁷²⁷ Ebben többek között leszögezték, hogy a kiürítés munkálataiba a seregtestek is bekapcsolódnak, a lakosság ellátásához szükséges mezőgazdasági terményeket hátra kell hagyni, ellenben a traktorokat, gépeket a hadsereg rendelkezésére kell bocsátani. Utasítást adott arra, hogy az állatállományt óvni kell a légi- és tüzérségi támadásoktól, ezért azokat biztonságos távolságra kell hajtani Csap irányába, de nem a fő-, hanem félreeső mellékutakon. Emellett az ipari termékeket elsősorban a gyárak és üzemek addig le nem szerelt berendezéseit is evakuálni kellett. Az utasítás előírta a honvédségnek, hogy minden erővel biztosítsa a kiürítést. A felhasználatlan zsidó textilanyagokat, a rendelet szerint azonnal értékesíteni kellett.⁷²⁸ Ezen rendelet alapján másnap, október 16-án megkezdődött Ungváron a közigazgatás kiürítése.

Az Északkeleti Hadműveleti Területen az október 15–27. közötti időszakban a magyar közigazgatás megszűnt és a szovjet megszállás teljessé vált.

Miközben a magyar honvédség az Árpád-vonalban védekezett, nehezen bár, de folyamatosan zajlott a front közvetlen hátországának kiürítése is. A közellátás akadozott, a nagyfokú katonai jelenlét tumultusokat okozott, 1944. október 15-én pedig sikertelen kiugrási kísérlet történt. A kormányzói proklamáció kudarca nyomán létrejövő belpolitikai válság az Északkeleti Hadműveleti Területen is éreztette hatását. A nyilas puccsal egy időben elrendelték Ungvár város kiürítését,⁷²⁹ este hat óra után statáriumot vezettek be minden községben,⁷³⁰ megtiltották a szeszfogyasztást. Ebben a légkörben a szovjet partizánok teljes hatáskörrel működtek, amelyben nagy szerepe volt annak is, hogy újabb ejtőernyős egységek értek földet.⁷³¹ Az összeomlások közeli magyar fennhatóság láttán a lakosság motivációja még inkább megnövekedett az iránt, hogy csatlakozzon a partizánokhoz. Minden figyelem a szovjetekkel harcot folytató 1. honvéd hadseregére és annak parancsnokára, a Beregszászban tartózkodó Miklós Bélára irányult. Október 15-én, este nyolc óra körül az 1. honvéd hadsereg főszállásmestere és Ferenczy Endre alezredes, a hadsereg tábori csendőrparancsnoka, Tatár

⁷²⁶ Botlik J., 2005: 242. p.

⁷²⁷ MNL OL, K 150, XVIII. kútfő, 8. tétel, 4451. csomó, 1944, 36–39. p.

⁷²⁸ MNL OL, K 150, XVIII. kútfő, 8. tétel, 4451. csomó, 1944, 38. p.

⁷²⁹ Fedinec Cs., 2002: 422. p.

⁷³⁰ KTÁL, Fond 185., op. 1., od. zb. 963., 7–8. p.

⁷³¹ 1944. október 14-én Ungvár és Munkács közötti területen földet ért a Buljanov-partizánosztág. PIL. 682. f., 8. ö. e., 20. p.

Géza főispánnal és Kaczvinfalvy Pál alispánnal egy társaságban tartózkodott a beregi vármegyeházán. A hirtelen megcsörrenő telefont a főispán vette fel, aki a távbeszélőben megszólaló Miklós Béla hadseregparancsnok kérésére átadta a kagylót főszállásmesterének. Miklós Béla közölte, hogy jelenleg a szemben lévő épületben (Úri-kaszinó) elhelyezett hadsereg-parancsnokságon van, ahonnan éppen Husztra indul, hogy feladatait elvégezze. Ezt követően a hadseregparancsnok este 10 órára a hadseregparancsnok megérkezett Husztra,⁷³² majd másnap átkelt a szovjet oldalra. 1944. október 16-án Horthy Miklós lemondott tisztségéről, és kinevezte Szálasi Ferencet miniszterelnöknek. Miközben Budapesten megalakult a Szálasi-kabinet, Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, Kéri Kálmán vezérkari ezredes, Csukássy-Gartner Lajos alezredes és Pinezich Magda október 16-án, 13 órakor, Vízköz községnél átmentek a szovjetekhez.⁷³³ Ennek azonban már nem volt jelentősége, mert a németek időben szabotálni tudták az átállási kísérletet, és még ugyanezen a napon Beregszászba érkezett Hollósy-Kuthy László altábornagy, hogy átvegye az 1. honvéd hadsereg vezetését. Egyébként a magyar közigazgatást evakuáló vasúti kocsik már október 16-tól a bepakolásra várakoztak az Északkeleti Hadművelési Terület városainak vasútállomásain.⁷³⁴ Ungváron lófogatok sorakoztak, hogy a közigazgatás berendezéseit a vasútállomásokra fuvarozzák.⁷³⁵ A szovjetek közeledése miatt az alispáni hivatalok fokozatosan nyugatra települtek. Mielőtt az alispánok és a polgármesterek elhagyták a szolgálati helyüket, összehívták a megyei székhely vagy az adott város vezető embereit, általában a papságot és más, rangos személyeket, akikből – Vincze kiürítési rendeletének megfelelően – bizottságokat alakítottak, amelyeknek az volt a feladata, hogy a szovjet hatalomátvételig ellássák az alapvető közigazgatási feladatokat. Ezek összetétele nagyon heterogén volt, ezért a tagjaik nem tudtak egymással minden esetben harmonikusan együttműködni.⁷³⁶

Dálnoki Miklós Béla hadseregparancsnok átállásának következtében az Árpád-vonalban küzdő honvédcsapatok körében is hamar érezhetővé vált a bizonytalanság, különösen azok között, akiket Kárpátaljáról soroztak be. Közben a dezertálások következtében a Honvéd vezérkar főnöke arra utasította a polgári közigazgatást, hogy lehetőleg október 20-i határidővel kötelezzék bevonulásra azokat a honvédeket, akik elhagyták az alakulataikat. A rendelkezés szerint a karhatalomnak razziákkal kellett volna összegyűjtenie a dezertőröket, bár arról

⁷³² (Szerk.) Dálnoki Veress L., 1974: 244. p.

⁷³³ (Szerk.) Dálnoki Veress L., 1974: 245. p.

⁷³⁴ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 1852., 5. p.

⁷³⁵ KTÁL, Fond 94., op. 2., od. zb. 2324., 54. p.

⁷³⁶ BFL, XXV. 2. b. 1947/2093. 32. p. Marnó Béla.

nincsenek információink, hogy valóban sok került-e ilyen rajtaütésekre.⁷³⁷ Egyre intenzívebbé váltak a partizántámadások,⁷³⁸ amelyekkel szemben a honvédség körütekintőbb, alaposabb igazoltatásokkal, fokozott járőrtevékenységgel próbált védekezni.⁷³⁹ A sikertelen kiugrást követő belpolitikai zavarból a Vörös Hadsereg profitált: október 18-án elfoglalta Rahót és Máramarosszigetet.⁷⁴⁰ A front közelsége miatt Vincze András 1944. október 19-én megtartotta utolsó értekezletét Ungváron.⁷⁴¹ Ez a tanácskozás két részben zajlott, mivel egy bombariadó miatt óvóhelyre vonultak a résztvevők. A kormánybiztos a hadihelyzetre hivatkozva elrendelte a terület kiürítését Ózdra.⁷⁴² Mindeközben az 1. honvéd hadsereg csapatai utóvédharcokkal kísérelték meg lassítani a szovjet csapatok előrenyomulását. Még október 19-én a 13. honvéd hadosztály 7. gyalogezrede az ellenséget legalább ideiglenesen feltartóztató (halogató) harcra kapott parancsot Munkács észak-keleti részén. Ez a 13. hadosztály kivonását biztosította, amely így fokozatosan visszavonult Beregszászba.⁷⁴³ Október 21-én az 1. honvéd hadsereg Beregszászból Sátoraljaújhelyre helyezte át parancsnokságát.⁷⁴⁴ 1944. október 24-én a 13. felderítő osztály a beregszentmiklósi völgyszikületben reteszállást⁷⁴⁵ foglalt el, hogy a csapatok kivonását biztosítsa Munkácsról. Ez azonban nem ment egyszerűen, mert a város vasútállomása még október 25-én reggel is zsúfolt volt az ott veszteglő, indulásra kész, kiürítésre használt vonatkocsiktól. Nehezítette a bepakolást, hogy az egyetlen hídhoz egy szűk utca vezetett, ahol nagy volt a torlódás. A magyar közigazgatás Munkácson töltött utolsó, kaotikus óráiról így írt Fabinyi József százados: *„Szörnyű jelenetek játszódtak le a városban. Erdélyi menekültek próbáltak kocsijaikkal előbbre jutni, a város lakosságának jó része az utcákon szaladgált. Egyesek menekültek, a többség azonban feltört és fosztogatott minden üres vagy annak látszó üzletet, házat, stb. Közben összeverekedtek a zsákmányon.”*⁷⁴⁶ Az október 21-ről 22-re virradó éjjelen a Huszton gyülekező 24. hadosztály csapatai összecsaptak a városba beszivárgó partizánokkal. Másnap, október 23-án feladták a várost, a 24. honvéd

⁷³⁷ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 910., 16. p.

⁷³⁸ A szovjet partizán tevékenység fokozódása miatt szinte minden nap érkezett Ungvár és Munkács környékéről jelentés a magyar királyi Központi Szállításvezetőséghez mozdony, vasúti szerelvény kisiklásáról, vasúti sínpar felrobbantásáról. Lásd bővebben. HL, I. 94. 3. doboz. KSZV. 1944. október 16–21. p.

⁷³⁹ HL, II. 1650. M. Kir. 13. honvéd gyaloghadosztály tiszti parancsai. 3. számú hadosztályi bizalmas tiszti parancs. 1944. október 17. 2–3. p.

⁷⁴⁰ Fedinec Cs., 2002: 423. p.

⁷⁴¹ Fedinec Cs., 2002: 423. p.

⁷⁴² Marina Gyula: *Ruténsors – Kárpátalja végzete*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1999. 157. p.

⁷⁴³ HL, VII. Tgy. 2834. Fabinyi József: *A m.kir. 13. honvéd gyalogos hadosztály története. (a Kárpátok előterében) 1943–1944.* 44. p.

⁷⁴⁴ (Szerk.) Dálnoki Veress L., 1974: 252. p.

⁷⁴⁵ Reteszállás–előre kiépített védőállás, ahol a védő az arcvonalat áttörő ellenség támadását igyekszik elhárítani.

⁷⁴⁶ HL, VII. Tgy. 2834. Fabinyi József: *A m.kir. 13. honvéd gyalogos hadosztály története. (a Kárpátok előterében) 1943–1944.* 45–46. p.

gyaloghadosztály seregtestei kiürítették Husztot és Nagyszőlőstre vonultak vissza. Husztot 23-án foglalta el a Vörös Hadsereg.⁷⁴⁷ Beregszász, október második felében épphogy felszabadult a beszállásolt a 6. és 10. gyaloghadosztályok csapatrészeitől, újból katonák elszállásolására kényszerült. Október 24-én ugyanis megérkezett gyalogmenetben, Tiszaújlak irányából a 24. gyaloghadosztály 17. gyalogezredének I. zászlóaljja. A város így ismét zsúfolttá vált, ami a szovjet megszállásig megmaradt. Ezt a zászlóaljat október 26-án Gát község észak-keleti részére vezényelték, ahol egy 10 m-es dombon védőállást alakított ki, amelybe visszahúzódva még ezen a napon elhárított egy szovjet felderítő rajtaütést.⁷⁴⁸ Október 25-én a 13. könnyűhadosztályhoz tartozó 13. tüzérmérőszázad fokozatosan visszavonult a Szolyva–Munkács–Csongor vonalon át Nagydobrony–Csap–Tizasalamon irányába.⁷⁴⁹ Eközben október 26-án a szovjetek elfoglalták Munkácsot. Másnap, 1944. október 27-én Beregszászt, illetve Ungvárt és Csapot. A honvédség másnap rövid időre visszafoglalta Ungvárt, hogy ezáltal fedezze a 16. és 24. gyaloghadosztályok Tiszán való átkelését.⁷⁵⁰ Sárý ezredes és Vály vezérkari ezredes kísérletet tett Ungvár védelmére. Ennek jegyében felrobbantották az Ung feletti hidat. Hozzájuk csatlakozott az ungvári csendőrtanzászlóalj, melynek tagjai néhány magyar páncélossal, Botond István századossal és mintegy 450 csendőrrel védelmi állásba helyezkedtek Ungvár déli részén, a munkácsi út mentén.⁷⁵¹ Miközben Ungvár, a magyar honvédség és csendőrség élet-halál harca ellenére szovjet fennhatóság alá került, Budapesten Szálasi Ferenc „nemzetvezetői”, vagyis államfői jogkört kapott, igaz már csak egy összezsugorodott országban. Annak érdekében, hogy minél kevesebb bizalmas természetű irat kerüljön az ellenség kezébe, a legtöbb KG parancsnok még 1944. október 19-én kiadott egy utasítást a még helyükön lévő polgármestereknek, hogy semmisítsék meg, vagy rejtsek el a bizalmasan kezelendő dokumentumokat.⁷⁵²

Munkács, Ungvár és Beregszász városok polgármesterei szinte a legutolsó pillanatig a helyükön maradtak, és csak a városok szovjet megszállása előtti napokban hagyták el a szolgálati helyüket. Mindenhol kijelölték a helyetteseket és az azokat segítő véleményező testületeket, akik ottmaradva „fogadták” a szovjeteket. Munkács polgármestere, Engelbrecht

⁷⁴⁷ HL, VII. Tgy. 3287. Gergelyfy Imre: *Háborús napló a 24. tüzérosztály parancsnokságának háborús visszaemlékezése a Kárpátok előterében és a Kárpátokban vívott harcokról*. 51. p.

⁷⁴⁸ HL, VII. Tgy. Karáth László: *17. gyalogezred. 1944–1945. 24/I. zászlóalj távbeszélő szakaszparancsnok visszaemlékezései*. 50–52. p.

⁷⁴⁹ HL, VII. Tgy. 2827. Lippert János: *Második világháborús napló. Visszaemlékezések a Kárpátokban való kijutásról*. 20–21. p.

⁷⁵⁰ (Szerk.) Illésfalvi Péter: *Emlékezés a hegyicsapatokra 1999*. Honvéd Hegyivadász Alapítvány, Budapest, 2002. 63. p.

⁷⁵¹ HL, VII. Tgy. 3401. Szentistvány József: *A 13. hadosztály tüzérségének felkészítése és tevékenysége a II. világháború alatt*. 92. p.

⁷⁵² KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 910., 18–19. p.

István 1944. október 23-án hagyta el a várost, amelyet a Vörös Hadsereg október 26-án foglalt el. Mielőtt eltávozott volna, 23-án a képviselői testület tanácskozást tartott a számvevőségi szobában, ahol Engelbrecht elrendelte a város kiürítését vagy a lakosság áttelepítését. Ekkor a város több mint 400 000 pengő készpénztartalékkal rendelkezett, ami az államkincstár tulajdona volt. A pénz elszállítását úgy oldották meg, hogy a képviselők felosztották egymás között az összeget, és ígéretet tettek arra, hogy amint lehetőségük lesz rá, a felvevő helyen befizetik azt az államkincstárba. A három részre osztott pénzkészletből 150-150 000 pengőt Engelbrecht István és Hammer Fidel városi jegyző vett magához, míg 100 000 pengőt Táborossy Tamás számvevőségi főnök. További 48 300 pengőt, főként betétkönyvek formájában a város további vezetésének hagytak hátra. Egyúttal Lehotay Dezső gyámsági gondnokot jelölték ki megbízott polgármesternek.⁷⁵³ Nem tudjuk pontosan, hogy erre miért volt szükség, hiszen például Beregszászban már október 14-én átutalták Budapestre a város bankokban őrzött pénzkészletét.⁷⁵⁴ A hátrahagyott személyzet azonban már nem tudta a felmerülő gondokat kezelni és a káosz eluralkodott a városban. A szovjetek megjelenése előtti napokban, siralmas állapotok közepette szűnt meg a magyar közigazgatás. A visszavonuló magyar alakulatok fosztogatták a közellátás céljaira szolgáló sertéshizlaldákat.⁷⁵⁵ A kárpátaljai magyar lakosság, amely az anyaország revíziós törekvésében oly fontosnak bizonyult szovjet megszállás alá került.

⁷⁵³ KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 910., 18. p.

⁷⁵⁴ KTÁL, Fond 67., op. 2., od. zb. 1091., 23–24. p.

⁷⁵⁵ Munkács város képviselőtestületi ülésein az erdőőr arról számol be, hogy mindennapos a Honvédség garázdálkodása. Elmesélt egy esetet: október 24-én nyolc honvéd és két szakaszvezető megjelent Munkács város sertéshizlaldájában, és elszállítottak 40 db sertést, azzal az ígérettel, hogy az V. hadtest parancsnokság majd kifizeti az árát. Még ezen a napon egy katonákat szállító szekér három sertést vitt magával minden magyarázat nélkül, október 23-án is hasonló módon két sertést vittek magukkal katonák. KTÁL, Fond 1553., op. 1., od. zb. 910., 22. p.

Összefoglalás

A napjainkig megjelent szakmunkákból lényegében csak annyit tudunk az Északkeleti Hadműveleti Területről, hogy 1944. április elején hozták létre, illetve nyugalmazott katonai vezetőket neveztek ki a legfontosabb tisztségekre. Munkám összegzéseként megállapíthatjuk, hogy az Északkeleti Hadműveleti Terület politikai életében a német megszállásnak fontos következményei voltak. Mindenekelőtt a közigazgatás a német céloknak megfelelő átalakítása a harcfront közvetlen háttérében. Politikai szempontok alapján Kárpátalja élére új vezetőket neveztek ki, a változások elsősorban a vármegyék felső vezetését, különösen a fő-, illetve az alispánokat érintették. A személycserék során az 1944-ig háttérbe szorult vagy szorított szélsőséges vagy antiszemita egyéneket iktattak vezető tisztségekbe, akiket addig a MÉP konzervatív szemléletű tagjai ellehetetlenítettek működésükben. Mindebből jól érzékelhető, hogy a német megszállás nélkül sem a hatalomra törekvő erőszakos szerveződések, sem a szélsőjobboldali pártok nem hozhatták volna létre nagyobb számban a politikai alapszervezeteiket.

Szintén a német katonai megszállás tette lehetővé, hogy hatóságaik nem csak tevékenyen részt vettek a kárpátaljai szovjet partizánmozgalom felszámolásában, sőt azt teljes mértékben a felügyeletük alá vonták. A németek számára a Szovjetunióból érkező partizánok

tevékenységének hatástalanítása volt az egyik fő cél, hiszen azok a szovjethatalom előőrsei voltak, másként a német katonai szállításokat veszélyeztették. Ezért szigorúan felügyelték a szovjet partizánok hatástalanítását, a felkutatásuk érdekében végrehajtott magyar hatósági intézkedéseket, amelyek 1944 őszéig sikeresek voltak. Bár a szovjet gerillák már 1944 nyarától a kárpátaljai erdőségekben rejtőzködtek, a helyi magyar közigazgatás, a politikai vezetés természetesen nem vette fel a kapcsolatot a felforgató ellenséggel. Egyetlen kivétel volt Bródy András ruszin politikus, 1938-ban rövid ideig Podkarpatszka Rusz miniszterelnöke, aki felvette a kapcsolatot Tkankóval. Hamarosan kiderült, hogy sem a kárpátaljai partizán-, sem a legfelsőbb szovjet partizánvezetés nem bízott benne. Később, 1949-ban a szovjet hatóságok Bródyt meghurcolták, a bíróság koholt vádak alapján halálra ítélte, kivégezték.

Az viszont tény, hogy Magyarország német katonai megszállás után országosan végrehajtott vezetőcserék – hasonlóképpen Kárpátalján is – döntően hozzájárultak a zsidókérdés „megoldásához.” Mindeközben a kárpátaljai helyi társadalmat újabb és újabb kihívások sújtották. A háború közeledése miatt növekvő katonai jelenlét zsúfoltságot, feszültséget okozott. A válsághelyzet enyhítésére a magyar közigazgatás igyekezett mindent megtenni, azonban a körülmények és lehetőségek következtében intézkedései kevés eredménnyel jártak. A növekvő szállítási nehézségek, az áruhiány, az 1944 októberétől erőteljesebben támadó szovjet partizánok, illetve a pusztító légitámadások egyre nagyon mértékben csökkentették a magyar közigazgatás hatáskörét és mozgásterét.

Közben, október 2-án a Vörös Hadsereg elfoglalta az első kárpátaljai települést, Verebes községet a Volóci járásban. Különösen október 15-e, a nyilas hatalomátvétel után egyre szűkült a vidék kapcsolata a budapesti főhatóságokkal. Vincze András október 19-én tartotta Ungváron az utolsó kormányzói biztosi értekezletét, majd 23-án Ózd nagyközségbe (Borsod vm.) költöztette hivatalát. Ezzel az intézkedésével megszűnt a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság. Az 1938 decemberében létrehozott síkvidéki Ung, Bereg és Ugocsa vármegyék magyar közigazgatását a megszálló szovjet katonai hatóságok 1944. október–novemberben számolták fel.

Summary

As a summary it can be stated that the German invasion had significant consequences for the political life of the North-eastern Operational Territory. First to be mentioned is the transformation of public administration in accordance with German goals in the direct hinterland of the front. Based on political priorities new officials were appointed in Transcarpathia, the modifications affected mainly top authorities of counties, namely Lord lieutenants and deputy-lieutenants. During the procedure extremist or anti-Semite characters, who had been neglected prior to 1944, were appointed to leading positions, those whose activity had been previously hindered by the conservative members of Unity Party. It can be well perceived that without the German invasion neither violent organisations seeking to gain power, nor far-right parties would have been able to found local political organisations in greater numbers.

It was also due to the German military occupation that their authorities were not only actively involved in the liquidation of the Transcarpathian Soviet partisan movement, but what is more – the movement was totally placed under their control. One of the crucial goals of Germans was to deactivate all partisan movement arriving from the Soviet Union, since they comprised the vanguard of Soviets and meant a threat to the transportation of German military supplies as well. Therefore the liquidation of Soviet partisans was strictly supervised, including

the measures taken by Hungarian authorities in quest of such individuals, which were in fact truly successful until the autumn of 1944. Although the Soviet guerrillas had already been hiding in the Carpathian forests from the summer of 1944, the local Hungarian administration, the political leadership did not form any contact with the anarchizing enemy. The only exception was Andras Brody, a Rusin politician, in 1938 briefly the governor of Podkarpatska Rus, he made contact with Tkanko. It soon turned out however, that neither the Transcarpathian partisan command, nor the supreme Soviet partisan leadership trusted him. Later on, in 1949 the Soviet authorities persecuted Brody, he was sentenced to death based on false allegation.

It is a fact though that following the German invasion the numerous personal leadership changes that took place in all Hungary including Transcarpathia, effectively contributed to the “solution” of the Jewish Question. Meanwhile the population of Transcarpathia had to face constant challenges. The ever growing military presence brought by the approaching threat of the war caused crowdedness and tension. The Hungarian administration did everything in their power to ease the crisis, the circumstances and possibilities however added little backup to their efforts. The arising difficulties of transportation, the lack of articles, the growing occurrences of Soviet partisan attacks from October 1944, as well as devastating air-raids lessened the terms of reference and the latitude of the Hungarian administration.

Simultaneously on October 2 the Red Army occupied the first Transcarpathian settlement – the village of Verebes (Verbias) in the Volóc (Volots) district. Especially after October 15, the taking over of power by the Arrow Cross Party, the contact of the area with the general authorities in Budapest loosened excessively. Andras Vincze held his last governor’s commissioner session in Ungvár (Uzhgorod) on October 19, then on October 23 he moved his office to Ózd (Borsod county). With this act of his the position of Transcarpathian Governor’s Commissioner was terminated. The Hungarian administration of lowland counties of Ung, Bereg and Ugocsa created in December 1938 was abolished by occupying Soviet military authorities in October-November 1944.

Felhasznált levéltári források

Budapest Főváros Levéltára, Budapest (BFL):

- VII. 18. d. Budapesti Királyi Ügyészség iratai. Büntetőperek iratai.
- XXV. 2. b. Budapest Népügyészségének iratai. Büntető iratok.

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Budapest (RL):

- Fond C. 150 – Vozáry Aladár iratai.

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (HL):

- Honvédvezérkar Főnökség iratai.
- Fond I. 31. Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium Levéltára. 13. osztály. Igazságügyi osztály iratai.
- Fond 1458. -
- Fond II. 1650 – A magyar királyi 13. honvéd gyalogadosztály iratai.
- Fond II. 1660 – A magyar királyi. 7. honvéd gyalogezred iratai.
- Fond VII. Ellenállási gyűjtemény. Szovjetunió.

- Fond VII. Ellenállási gyűjtemény. Magyarország.
- Fond VII. Tanulmányok és visszaemlékezések.
- Fond VII. Personália. 232. doboz. Andreánszky Jenő alezredes hagyatéka.
- Fond I. 94. – Központi Szállításvezetőség iratai.

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlet, Beregszász (KTÁL):

- Fond P-1927 – Tkanko partizánosztog táviratai Kijevnek.
- Fond 14 – A beregi zsupai hivatal iratai.
- Fond 32 – A Beregszentmiklósi körjegyzőség iratai.
- Fond 45 – Ung vármegye alispánjának iratai.
- Fond 47 – Ung vármegye főispánjának iratai.
- Fond 67 – Beregszász város polgármesterének iratai.
- Fond 92 - A Magyar Királyi VIII. Honvédhadtest [Kassa] Ungvári Kémelhárító Osztályának iratai.
- Fond 94 – Ungvár város polgármesterének iratai.
- Fond 103 – Az Ungvári Magyar Királyi Törvényszék iratai.
- Fond 129 – A Szerednyei körjegyzőség iratai.
- Fond 151 – A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség iratai.
- Fond 158 – Ung vármegye közigazgatási bizottságának iratai.
- Fond 162 – A Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség iratai.
- Fond 185 – A Beregszászi járás főszolgabírójának iratai.
- Fond 257 – A Nagyszőlősi járás főszolgabírójának iratai.
- Fond 258 – Ugocsa vármegye alispánjának iratai.
- Fond 281 – Az Ungvári járás főszolgabírójának iratai.
- Fond 669 – A Beregszászi járás főszolgabírójának iratai.
- Fond 712 – Vári nagyközség iratai.
- Fond 725 – A Szolyvai körjegyzőség iratai.
- Fond 750 – Huszt nagyközség iratai.
- Fond 826 – Polena község iratai.
- Fond 1134 – A Központi Ruszin Néptanács iratai.
- Fond 1212 – Az ökörmezői csendőrkerületi őrs iratai.
- Fond 1506 – A Munkács vidéki járás főszolgabírójának iratai.

- Fond 1553 – Munkács megyei város polgármesterének iratai.

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest (MNL OL):

- K 28. Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztály iratai.
- K 46. A Tanácsköztársaság Történeti Adatait Gyűjtő Országos Bizottság iratai.
- K 149. Belügyminisztérium. Politikatörténeti Intézettől visszakapott iratok.
- K 150. Belügyminisztérium. Általános iratok.
- K 542. Máramarosszigeti Magyar Királyi Erdőigazgatóság.
- K 774. Kárpátaljai Kormányzói Biztos iratai.
- X 1275. Mikrofilm. Kárpátaljai Kormányzói Biztosság Gazdasági Hivatalának iratai.

Politikatörténeti Intézet Levéltára, Budapest (PIL):

- Fond 501. A Szovjetunió és az utódállamokból összegyűjtött iratok.
- Fond 682. A magyar partizánmozgalom történetére gyűjtött iratok, visszaemlékezések.

Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság felhasznált jegyzőkönyvei (DEGOB-jegyzőkönyvek):

- 9, 18, 19, 22, 28, 30, 39, 74, 123, 139, 174, 179, 213, 282, 489, 812, 937, 992, 1051, 1091, 1373, 1463, 1589, 1659, 1743, 1852, 1855, 1942, 1945, 2330, 2772, 2883, 2901, 2932, 2954, 3497.

Sajtótermékek:

- Az Őslakó, 1944.
- Bereg vármegye hivatalos lapja, 1944.
- Kárpáti Híradó, 1944.
- Карпатска правда, 1924.
- Карпаторуский Голос, 1944.
- Máramaros, 1944.
- Máramaros vármegye hivatalos lapja, 1944.
- Tiszaháti Magyar Gazda, 1944.
- Légtalmi zsebnaptár, 1941. Budapest.

Irodalomjegyzék

- *A Kárpátaljai Mezőgazdasági Kamara 1942. évi igazgatói jelentése.* Ungvár, 1943.
- Braham Randolph L.: *A magyar holocaust.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1990. 108. p.
- Braham Randolph L.: *A magyarországi Holocaust földrajzi enciklopédiája. I. kötet.* Park Kiadó, Budapest. 2007.
- Braham Randolph L.: *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. I. kötet.* Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- Braham Randolph L.: *A népirtás politikája. A holokausz Magyarországon. Harmadik bővített kiadás. I. kötet.* Park Könyvkiadó, Budapest, 2015.
- Braham Randolph L.: *Eichmann és a magyar zsidóság pusztulása.* Magyar Zsidók Világszövetsége, New York, 1963.
- Brenzovics László: *A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája. (Szerk.) Fedinec Csilla: Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés.* Teleki László Alapítvány, Budapest. 2004.
- Brenzovics László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2010.

- Boros László: A magyar légvédelmi rendszer kiépülése és fejlődése Kárpátalján (1938–1939). Fedinec Csilla–Szoták Szilvia: *Változó világ-változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2013.
- Boros László: Beregszász légmentesítése (1939–1944). *Társadalom és Honvédelem.* 2015. 2. sz.
- Boros László: Légítámadások Ungvár körzetében (1944). (Szerk.) Keresztes Gábor: *Tavaszi szél. I. kötet.* Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 2016.
- Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945.* Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2005.
- Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010).* Gondolat Kiadó, Budapest, 2013.
- (Szerk.) Dálnoki Veress Lajos: *Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). II. kötet.* München, 1974.
- Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Dombrády Lóránd, Nagy Gábor: *Fegyverrel a hazáért.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- Dupka György: *„Ne ítéljete el...!” Zsidó népiirtás, antiszemita üldözés Kárpátalján a náci és a kommunista eszmék nevében (1938–1991).* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2015.
- (Szerk.) Dupka György–Zubánics László: *A kivégzett, lágerekben elhunyt kárpátaljai magyar képviselők. Bródy András és társainak emlékkönyve.* Szolymai Emlékparkbizottság, Ungvár, 2017.
- (Szerk.) Dupka György–Zubánics László: *A Kárpát-medencéből elhurcolt magyar és német rabok nyomában Oroszöldön és a Kaukázus országaiban. Nemzetközi emlékkonferencia.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017.
- Dovhanics, O. D.: *Harcba szálltak a népi bosszúállók. Ukrajna Emlékkönyve, Kárpátontúli terület.* Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.
- Fábry Dániel: A legfelső honvédelmi- és haditanácsok szervezete és működése az egyes államokban. *Magyar Katonai Szemle,* 1940. 3. sz.
- Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta-Dunaszerdahely, 2002.

- Fedinec Csilla: *A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2015.
- Fedinec Csilla: *Egyesült Magyar Párt (1936–1940)*. (Szerk.) Fedinec Csilla–Veghes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010.
- Fedinec Csilla: *Érdekek hálójában*. (Szerk.) Fedinec Csilla–Veghes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010(a).
- Filep Tamás Gusztáv: *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2007.
- Frojimovics Kinga–Horváth Rita–Jelinek Yeshayahu: *Ung vármegye és az Ungi Közigazgatási Kirendeltség*. (Szerk.) Braham Randolph L.: *A magyarországi Holokausz földrajzi enciklopédiája. 1. kötet*. Park Kiadó, Budapest, 2007.
- Frojimovics Kinga–Horváth Rita–Végső István: *Ugocsa vármegye*. (Szerk.) Braham Randolph L.: *A magyarországi Holokausz földrajzi enciklopédiája. 2. kötet*. Park Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- Frojimovics Kinga: *Máramaros vármegye és a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség*. (Szerk.) Braham Randolph L.: *A magyarországi Holokausz földrajzi enciklopédiája. 1. kötet*. Park Kiadó, Budapest, 2007.
- (Szerk.) Fúzi Imre: *Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig*. Zrinyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986.
- Gerő Ernő: *A moszkvai magyar emigráció 1944-es tevékenységéről*. (Szerk.) Bakó Ágnes, Erényi Tibor, Pintér István: *Tanúságtevők. 4 kötet*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- (Szerk.) Gosztonyi Péter: *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945*. Zrinyi Kiadó, Budapest, 1990.
- György Sándor: *A magyar királyi 16. honvéd felderítőosztály harcai az 1. hadsereg kötelékében 1944–1945*. Historiaantik Könyvkiadó, Budapest, 2012.
- (Szerk.) Haraszi György: *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Corvina, 2007.
- Höss Rudolf: *Auschwitz parancsnoka voltam*. Rudolf Höss emlékiratai közreadja Martin Broszat. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017.

- (Szerk.) Illésfalvi Péter: *Emlékezés a hegyicsapatokra 1999*. Honvéd Hegyivadász Alapítvány, Budapest, 2002.
- Janusz Piekalkiewicz: *Kémek, ügynökök, katonák. Titkos kommandók a második világháborúban*. Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Jelinek Yeshayahu–Löwy Dániel: Bereg vármegye és a Beregi Közigazgatási Kirendeltség. (Szerk.) Braham Randolph L.: *A magyarországi Holocauszt földrajzi enciklopédiája. 1. kötet*. Park Kiadó, Budapest, 2007.
- Juhász Gyula: Két tárgyalás 1943 tavaszán (Feljegyzések Kállay Miklós 1943. április 1-i római és Horthy Miklós 1943. április 16–17-i klessheimi tárgyalásairól). *Történelmi Szemle*, 1973. 3-4. sz.
- Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Славик Юрій: *Шлях до Аушвіцу: Голокост на Закарпатті*. Дніпро. 2017.
- Karsai László: Napi jelentések a vidéki gettókból. *MAKOR*, 2002. 5. sz.
- Karsai László–Molnár Judit: *Endre-Baky-Jaross per*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1994.
- Kádár Gábor–Vági Zoltán: *A végső döntés*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2013.
- Korom Mihály: Miért nem alakulhatott meg a légió a Szovjetunióban a második világháború alatt? *Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
- Korom Mihály: A magyarországi partizánmozgalom a második világháború idején. (Szerk.) Gazsi József–Pintér István: *Fegyverrel a fasiszmus ellen. Tanulmányok a magyar ellenállás és a partizánharcok történetéből*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Kosztyó Gyula: Az Ungvári Kémelhárító Osztály jelentései Kárpátaljáról 1939–1944. *Scienta Denique*. 2001. 1. sz.
- Kosztyó Gyula: *Iskolán kívüli népművelés Kárpátalján 1940–1944 között*. KMMI. Ungvár, 2014.
- Kosztyó Gyula: *Kárpátalja közigazgatása és mindennapjai a német megszállás alatt (1944. március 19.–október 27.)* Kézirat.
- Kosztyó Gyula: Kommunista ejtőernyős partizán-bevetések Kárpátalján (1942–1944). *Együtt*. 2013. 6. sz.
- Kozma György: *A Beregmegyei Kaszinó százéves története*. Budapest, 1941.
- L. Nagy Zsuzsa: *Liberális pártmozgalmak 1931–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

- Liptai Ervin: *A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom*. Kislexikon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- *Magyarországi rendeletek tára, 1944*. Stádium, Budapest, 1944.
- Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje*. Királyi Magyar Egyetemi nyomda, Budapest, 1942.
- Marina Gyula: *Ruténsors – Kárpátalja végzete*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1999.
- Nógrádi Sándor: *Emlékeimből*. Kossuth, Budapest, 1961.
- Ormos Mária–Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás 1814–1945*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Ölvedi Ignác: *Az 1. magyar hadsereg története 1944. január 6-tól október 17-ig*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989.
- Пономаренко П. К.: *Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков 1941–1944*. Наука, Москва, 1986.
- Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Osiris Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013.
- Püski Levente: *Társadalmi érdekképviselet a konzervativizmus. A felsőház felépítése a Horthy-korszakban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996.
- Püski Levente: *Magyarország német megszállása*. (Főszerk.) Kollega Tarsoly István: *Magyarország a XX. században. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996.
- Rakaczky István–Rusz Ferenc: *Magyar katonai erődítések a Keleti-Kárpátokban*. Fiatalok a Vidékért Egyesület, Göd, 2009.
- (Főszerk.) Ravasz István: *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–ZS*. PETIT Real Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956. I. kötet*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.
- Ránki György: *A Harmadik Birodalom árnyékában*. Magvető Kiadó, Budapest, 1988.
- (Főszerk.) Ránki György: *Magyarország története 1918–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

- (Szerk.) Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- Rektor Béla, Dr.: *A m. kir. csendőrség oknyomozó története.* Árpád Könyvkiadó vállalat, Cleveland, 1980.
- Romsics Ignác: *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok.* Helikon Kiadó, 2017.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- Rupert Butler: *A Gestapo története.* Polgár Kiadó, 1993.
- R. Vozáry Aladár: *Így történt 1944. március 19. – 1945. január 18.* Halász Pál Könyvkiadó, Budapest, 1945.
- Sipos Péter: *A magyar társadalom fejlődésének új feltételei a második világháború előestéjén és a háború időszakában (1938–1945).* (Szerk.) Izsák Lajos–Stemler Gyula: *Vissza a történelemhez... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1996.
- Stenge Csaba: *A Magyar Királyi Honvéd Légierő harci alkalmazása a második világháborúban (1939–1945).* Doktori disszertáció.
- Stenge Csaba, B.: *Magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben.* (Szerk.) Fedinec Csilla: *Kárpáti Ukrajna. Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai.* Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.
- Stomm Marcel: *Emlékiratok.* Magyar Hírlap Könyvek, 1990.
- Suslik Ádám: *Az Osztrák-Magyar Monarchia rutén katonasága az első világháború időszakában (statisztikai elemzés).* (Szerk.) Fedinec Csilla–Szoták Szilvia: *Változó világ–változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI.* A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Kutatói Szakkollégiumának Évkönyve.
- Szabó József János: *Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944.* Budapest, 2002.
- Szabó László: *Kárpátaljai demográfiai adatok.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.
- Szabó Péter–Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943.* Püedlo Kiadó, Debrecen. 2009.
- Szabó Péter–Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945.* Püedlo Kiadó, Debrecen. 2009.

- Szakál Imre: „... egymásra zuhanó sűrű történések.” A csehszlovák hatalomátvétel Beregszászban az első világháborút követően. (Szerk.) Kónya Péter: *Az első világháború a Kárpátokban*. Presov, Presovi Egyetemi Kiadó, 2016.
- Szakál Imre: „*Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között*”. *Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919)*. „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár, 2018.
- Szakál Imre: *Telepesek és telepes falvak a csehszlovák Kárpátalján*. Kalligram Kiadó, Budapest, 2017.
- Szakály Sándor: *Hadsereg, politika, társadalom*. Lánchíd Kiadó, Budapest, 1991.
- Szakály Sándor: Stomm Marcel és a „magyar légió”. *Mozgó Világ*, 1984. 6. sz.
- Szita Szabolcs: *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945. A német Titkos Államrendőrség a II. világháború idején*. Corvina Kiadó, Budapest, 2014.
- Szita Szabolcs: Az 1944–1945. évi polgári, diplomáciai és katonai embermentés történetéhez. *Magyarország 1944. Üldöztetés-embermentés*. Nemzeti Tankönyvkiadó - Pro Homine - 1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994.
- Szita Szabolcs: A vidéki zsidóság deportálása, különös tekintettel a visszacsatolt területekre. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2014. 4. sz.
- Tilkovszky Loránt: Magyarság és nemzetiség. Nemzetiségpolitikai irányzatok Magyarországon (1919–1945). (Szerk.) Lackó Miklós: *Vélemények, viták a két világháború közötti Magyarországról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998.
- Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1967.
- Tokar Marian: Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés. (Szerk.) Fedinec Csilla–Veghes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010.
- Tokar Marian: Politikai pártok programjai és tevékenysége. (Szerk.) Fedinec Csilla–Veghes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010.
- Ungváry Krisztián: Mesterterv? A deportálások döntési mechanizmusa. *Századok*, 2015. 1. sz.
- Uszta Gyula: *A jót akarni kell!* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989.

- Veghes Mykola: Kárpáti Ukrajna belpolitikai helyzete. (Szerk.) Fedinec Csilla: *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történelmi közéletés*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.
- Vehes Mikola–Tokar Marian: Az első kárpátaljai kormány tevékenysége. (Szerk.) Fedinec Csilla–Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010.
- Vehes Mikola–Tokar Marian: Kárpáti Ukrajna függetlenségének kikiáltása. (Szerk.) Fedinec Csilla–Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010.
- (Szerk.) Vida István: *Magyarországi politikai pártok lexikona 1846–2010*. Gondolat Kiadó–MTA–ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest, 2011.
- Vidnyánszky István: Csehszlovák diplomáciai siker. (Szerk.) Fedinec Csilla–Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010.

Mellékletek

1.Kárpátalja közigazgatási beosztása 1944-ben

100.076/1944. sz.

FIGYELMEZTETÉS.

Figyelmeztetem az ungi, beregi, ugoctai és máramarosi hadműveleti terület lakosságát, hogy a **felségsértés, hűtlenség** stb. bűncselekményekre rögtönbíráskodás (statárium) áll fenn és azok elkövetői **halállal bünhődnek.**

Hűtlenség büntetést követi el hadműveleti területen többek között az is, aki partizánokat, kémeket, államellenes szervezet tagjait, katonaszökevényeket, állítólagos menekülteket rejteget, velük együttműködik, nekik szállást, vagy élelmet ad, továbbá, ha ilyen személyekről tudomást szerez és azt a honvédségnek, csendőrségnek, rendőrségnek, vagy a községi (városi) elöljáróságnak azonnal be nem jelenti. Hűtlenség büntetést követi el az is, akinek tudomása van ejtőernyősök leszállásáról, valamint ellenséges repülőgépekről ledobott mindennemű fegyver, lőszer, robbanóanyag, robbantószer, továbbá egyéb tárgyokról, értékekről, pénzről, röpiratokról stb. és minderről a hatóságoknak azonnal jelentést nem tesz, illetve azokat be nem szolgáltatja.

Felhívom a lakosságot, hogy akinek engedély nélküli lőfegyver, továbbá harci eszköz, lőszer, robbanóanyag, robbantószer, végül az ellenség által repülőgépről ledobott, vagy más úton az országba juttatott bármely tárgy van a birtokában, vagy ilyenről tud, azt **azonnal szolgáltatassa be,** illetőleg jelentse be a honvédségnek, csendőrségnek, rendőrségnek, községi (városi) elöljáróságnak, vagy a községi bírónak, hogy a súlyosabb következmények terhe alól mentesüljön.

Miután pedig a Huszt környékén felderített eset óta Kárpátalján elszórva már máshol is feltűntek ejtőernyős partizánok, ismételten rámutatok arra a veszedelemre, amely a zsidó irányítás alatt álló bolsevizmus részéről az ország lakosságát fenyegeti. Mindnyájan halljuk az oroszországi harcterről visszatérő katonáinktól az ottani állapotok borzalmasságát, láttuk az onnét menekülő lakosság szekérsorait, láttuk és hallottuk a menekülők siralmát. Álljon mindenki előtt intő példaképpen a szerencsétlen Lengyel-, Eszt- és Lettország, Litvánia és Ukrajna szomorú sorsa, ahol a Szovjet a vezető embereket kiméletlenül kiirtotta s azután a fejtellenül magára maradt népet a legnagyobb elnyomásnak veti alá.

Ismételten és a legkomolyabban felszólítom tehát az ország minden józan keresztény polgárát, hogy a tőle telhető legnagyobb mértékben igyekezzék meggyőzni polgártársait arról, hogy e felhívásom nemcsak a szövetségeseinkkel együtt óriási erőfeszítéssel viselt háború mielőbbi győzelmes befejezése érdekében áll, hanem az e felhívásom szerinti magatartás egyúttal mindenkinek jólfelfogott egyéni érdeke is.

Ungvár, 1944. évi május hó 22-én.

Vincze András S. k.,
— kormánybiztos.

3. Vincze András hirdetménye a pártpolitikai tevékenység beszüntetéséről az Északkeleti Hadműveleti Területen

Kárpáti Hadműveleti Terület Kormánybiztosától.

100.185/1944 eln. szám.

HIRDETMÉNY.

A Kárpáti hadműveleti területen a köznyugalom megőrzése, a lakosság békéje és a termelés folytonosságának biztosítása végett az 1.500/1944. M. E. számú rendelet 7. §-ában foglalt felhatalmazás alapján a hadműveleti terület különleges helyzetére való tekintettel pártkülönbség nélkül **minden pártpolitikai szervezkedést és gyűlést** valamint összejövetelen kívüli **párttevékenységet** folyó évi július hó 28. napjával megtiltok.

Azt, aki ennek ellenére bármilyen párttevékenységet kifejt, a közigazgatási hatóság kihágási eljárás során **hat hónapig** terjedhető elzárás büntetéssel fogja sújtani.

Felhívom ezért a Kárpáti hadműveleti terület lakosságát, hogy mindennéven nevezendő párttevékenységtől tartózkodják, mert ellenkező esetben a közigazgatási hatóságok a törvény teljes szigorával fognak az ellenszegülőkre lesújtani.

Mindenkitől elvárom, hogy megértse a mai súlyos idők szavát, és nem széthúzásra, hanem minden erő összefogására és annak az alkotómunka keretébe való beillesztésére fog törekedni.

Ungvár, 1944. évi július hó 24-én.

Vincze András s. k.,
ny. állományú altábornagy,
kormánybiztos.

4. A szovjet partizánok bejelentésére buzdító korabeli plakát

5. Vincze András hadművelleti kormánybiztos hirdetménye a rémhírterjesztőkkel szemben életbe léptetett eljárásról

39

Eszakkeleti hadművelleti terület kormánybiztosa.

HIRDETMÉNY.

A háború a végkifejlődéshez közeledik. Kitartásra, munkára és rendíthetetlen hitre van szükség a küzdelem e szakában, melynek országunk területén legnagyobb ellenségei a

rémhírterjesztők és a felelőtlen fecsegők.

Rémhírterjesztőknek tekintendők, akik híreket koholnak, az ország kormányzatáról, belső rendjéről, csapataink védelmi harcáról valótlan híreket terjesztenek, fecsegésükkel a közrendet és köznyugalmat zavarják, az ország külső politikájának érdekét veszélyeztetik, gazdasági helyzetét károsan érintik és a lelkek ellenállását magatartásukkal csökkentik.

Ilyenekkel szemben — bárki legyen is az — a kormányzatomra bízott hadművelleti területen az 1.500/1944. M. E. sz. rendelet 7. §-ában biztosított jogkörömnél fogva **kíméletlenül járok el.**

A rémhírterjesztés — amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik — az 1937:X. t.-c. 2. §-a szerint vétséget képez és egy évig terjedhető fogházzal büntetendő, ezenfelül az 1939:II. t.-c. 150. §-a, s a 8.130/1939. M. E. sz. rendelet 2. §-a értelmében a **hadművelleti területről való kitiltást, illetve internálást von maga után.**

Tartózkodjon tehát mindenki úgy a haza, mint a saját érdekében a felesleges fecsegéstől, igyekezzék nyugalmát megőrizni, mert ezzel a nemzet ellenálló erejét szolgálja.

Ungvár, 1944. évi augusztus hó 7. napján.

Ki-függetlenítés 1944 VIII/16. Molau

Vincze András s. k.
ny. állományú altábornagy,
az északkeleti hadművelleti terület
kormánybiztosa.

Méripártjai Tudományos Társaság nyomdája, Ungvár. 1944.—64.

6. A kijárási tilalmat elrendelő falragasz Ungváron, 1944 októberében

UNGVÁR THJ. VÁROS POLGÁRMESTERÉTŐL.

17041/1944. szám:

MOZGÁSI SZABADSÁG KORLÁTOZÁSA

Közhírré teszem, hogy az Északkeleti Hadműveleti Terület Kormánybiztosa a mozgási szabadság korlátozása tárgyában 113.207/1944.szám alatt kiadott rendelete 2. §-ának 1. bekezdésében foglalt rendelkezését az alábbiak szerint módosította :

Ungvár thj. város utcáin, terein, a lakóházon és annak bekerített belsőségén kívül — a hatósági személyek kivételével — polgári személyek este 20 órától hajnali 6 óráig se nem tartózkodhatnak, se nem közlekedhetnek.

Ezen rendelkezés azonnal hatályba lép.

Ungvár, 1944. október hó 15.

Ifj. dr. Koltai Ernő s. k.
polgármester.

7. Ungvár polgári lakosságához szóló hirdetmény 1944 októberében, az önként hátratelepülni szándékozók tennivalóiról

8. A Magyar Nemzetiszocialista Párt és a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség által az Északkeleti Hadműveleti Területen terjesztett falragaszok

Élet vagy Halál! 3

**Minden Magyar Testvér
ÉLETÉÉRT harcol hirtet**

a

**Magyar
Nemzetiszocialista Párt**

Budapesti központ: VI., Andrásy-ut 41. szám.

F. k.: Kapus György. — Dr. Szentes-nyomda, Budapest.

**A magyar nemzetiszocializmus
az egyetlen út,
a magyar fellámadáshoz!**

**Harc népünk
felemeléséért!**

**Magyar
Nemzetiszocialista Párt**

Budapesti központ: VI., Andrásy-ut 41. szám.

F. k.: Kapus György. — Dr. Szentes-nyomda, Budapest.

1944. JÚNIUS 22!

***Küzdj a fajtádért!
Küzdj a családjodért!
Küzdj az életedért
velünk!
Harc!***

**Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség
Budapest, VI., Vörösmarty-utca 35.**

Felolós kiadó: Dr. Szabó Gyula. (Felolós; Gyöty Aladár igazgató) Stádium Rt., Budapest.

1944. JUNIUS 22!

Magyar nemzeti szocializmus
— **élet és jövő.**

Zsidó bolsevizmus
— **nyomorult halál.**

 Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség
Budapest, VI., Vörösmarty-utca 35.

Felelős kiadó: Dr. Szabó Gyula. (Felelős: György Aladár igazgató) Stádium Rt., Budapest.

**MAGYAR
NEMZETISZOCIALISTÁK!**

1932-ben kibontottuk a zászlót,
a magyar földért,
a magyar munkásért,
az osztály nélküli magyar társadalomért!

Ma, 1944-ben, a vérbeborult Európa földjén a nemzeti szocializmus és a bolsevizmus döntő menetre készül az új évezredért.
Akarod-e az új nemzetiszocialista Magyarországot, fajtánk, néplünk felemelését? Vagy azt akarod, hogy minden magyar testvér a zsidó bolsevista járomban nincstelen proletár legyen?

Nincs más út,
csak a magyar nemzetiszocializmus.

Szavunk erős és kemény! Mert a magyar tömegek
százezres seregei máris velünk menetelnek.

Testvér, ma nem lehetsz közömbösi! Utat kell választanod és az út nem lehet más, csak a 12 éves harcban megedződött, és ma sziklaszilárdan álló

MAGYAR NEMZETISZOCIALIZMUS!

BÁTORSÁG! **KITARTÁS!**

**MAGYAR
NEMZETISZOCIALISTA PÁRT**

Budapesti központ: VI., Andrassy-út 41.

Dr. Szabó Gyula, Budapest